

Н.Ф.РЖЕВСЬКА

ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ
І СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ
В США: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

МОНОГРАФІЯ

Дрогобич
Коло
2012

УДК 327(7)
ББК 66.3(7) США
Р 48

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №5 від 28 грудня 2011 р.)

Рецензенти:

Денисенко В.М. – д-р політ. наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Дем'ячук О.П. – д-р політ. наук (Національний університет Києво-Могилянська Академія);

Цепенда І.Є. – д-р політ. наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Ржевська Н.Ф.

Р 48 Політичний аналіз і стратегічне прогнозування в США :
інституційний вимір : монографія. – Дрогобич : Коло, 2012. – 256 с.

ISBN 978-617-642-013-2

У монографії досліджуються проблеми становлення політичного аналізу і стратегічного прогнозування, аналізуються основні етапи розвитку експертного знання і парадокси політичної експертизи та особливості інституціоналізації цих процесів в американській політичній традиції.

Розкрито особливості діяльності американських «мозкових центрів» як інституційної форми стратегічного прогнозування в США.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, фахівців у галузі міжнародних відносин, аналітиків та всіх, хто цікавиться проблемами прогнозу.

УДК 327(7)
ББК 66.3(7) США

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ І ПРОГНОЗУВАННЯ	10
1.2. Критерії визначення та принципи здійснення політичного та стратегічного прогнозування.....	24
1.3. Поняття та основні різновиди політичного аналізу та прогнозування	43
1.4. Основні методологічні підходи до політичного аналізу і прогнозування.....	55
Розділ 2. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУ В США	74
2.1. «Виробництво» інтелектуального простору американськими аналітичними центрами	75
2.2. «Мозкові центри» США: істотні ознаки та класифікація	94
2.3. Функції й напрями діяльності «мозкових центрів»	112
2.4. Причини та наслідки інституціоналізації політичного аналізу і прогнозування в США	140
2.5. Системність стратегічного прогнозування як умова інституціоналізації в американській моделі політичного аналізу	162
2.6. Класифікація «мозкових центрів» як агентів публічної політики.....	173

Розділ 3. ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКИМИ ЦЕНТРАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ	190
3.1. Становлення процесу стратегічного прогнозування американськими політичними центрами в контексті методології політичного пізнання	192
3.2. Використання пізнавальних можливостей стратегічного прогнозування в системі методів сучасної політичної науки	200
3.3. Масштаб здійснення стратегічного прогнозування в американській моделі політичного аналізу.....	209
3.4. Рейтингові оцінки американських незалежних «мозкових центрів»	233
Післямова	253

ПЕРЕДМОВА

Актуальність авторського підходу, в загальних рисах сформульована у назві монографії, пояснюється тим, що проблематика стратегічного прогнозування, зокрема у США, де фактично відбулося її теоретичне та інституційне становлення, першочергово обумовлена потребами розвитку політичної теорії та її впровадження в сучасну світову політичну практику. Нині настав той час, коли політичні системи світу кардинально змінюють напрямок у бік демократичних цінностей, гуманітарних пріоритетів, культури миру і взаємовигідного співробітництва на міжнародній арені. Саме тому, без належного аналізу та складання прогнозів щодо наявних та історично обумовлених можливостей здійснення демократичних трансформацій надто ризиковане, якщо й узагалі можливе.

Які б скептичні зауваження не висловлювались щодо тих або інших прогнозів, переважно, на світовій політичній арені виграють ті, хто врешті дослухається до прогнозів, намагаючись осягнути їх підстави, зрозуміти логіку обґрунтування, виявити сутність і спрямування. Відтак, стратегічне прогнозування та факт його інституційного всаджено, правове та організаційне закріплення, стають необхідними чинниками ефективного політичного процесу. Обґрунтований і вдалий стратегічний прогноз забезпечує реалістичне бачення дійсності й формує, відповідно, підстави для прийняття рішення з розумінням того, що саме діється або має відбутись. Окрім цього, актуальним є вивчення та використання американського досвіду, який дійсно можна вважати найбільш довготривалим та ефективним, майже класичним.

Дослідження проблематики, що знаходиться у площині стратегічного аналізу та прогнозів, зокрема – американська модель, є актуальним

і з огляду на процеси, що відбуваються на європейському просторі. Глобалізація та інформаційна революція, світова фінансова криза, міграційні та інші процеси вносять суттєві зміни в характер політичної реальності, обумовлюють її розвиток у досить несподіваних керунках, що часто потребує професійних передбачень, зокрема – класичного зразку.

Однак, необхідно відзначити, що політичне прогнозування та аналітика виконують хоч і важливу, але все ж таки допоміжну роль. Створюючи можливості для попередження негативних політичних процесів або подій, самі по собі вони не можуть стати на заваді їх здійснення. Водночас відсутність або низька якість аналізу та прогнозування спричиняє появу численних проблем, на подолання яких іноді витрачаються роки й десятиліття.

Теоретична і практична значимість дослідження проблем політичного аналізу і стратегічного прогнозування виявляється не лише на рівні так званих макрополітичних (світових, материкових, зональних, державних та міждержавних тощо) процесів, але й на рівні повсякденної політичної практики. Політичні процеси будь-якого масштабу потребують досконалого теоретико-аналітичного й прогностичного супроводу. Досвід політичних подій останніх років засвідчує, що успіху в політиці досягають, як правило, суб'єкти, що можуть мобілізувати для його досягнення не лише фінансові, людські чи організаційні ресурси, а й політичну аналітику в усіх її проявах – політичну соціологію, прогностику, політичний маркетинг та менеджмент. Вони проводять відповідні дослідження, узагальнюють стан справ і пропонують вивірені прогнози або обґрунтовані рекомендації.

Запропоновані результати аналізу тільки до певної міри підтверджують, що:

- в умовах радикальних суспільних трансформацій у світі, зокрема в США, є потреба в науковому аналізі та прогнозуванні соціальних змін, триває процес інституціоналізації феноменів політичного аналізу і прогнозування, з'явився окремий прошарок політичних аналітиків, які відіграють усе більшу роль у реальній політиці;

- прогноз у галузі політики проявляє себе не стільки в ролі традиційного пророцтва, скільки як технологія, що вказує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів можливо досягнути певного стану бажаного майбуття;

- особливим різновидом політичного прогнозування виступає стратегічне прогнозування розвитку, що в нашому випадку розуміється як науково обґрунтоване передбачення напрямів і тенденцій розвитку країни, окремих галузей економіки (сфер діяльності) або окремих адміністративно-територіальних одиниць у майбутньому;

- на прикладі американського досвіду, ми пересвідчуємося, що в сучасних умовах механізми аналізу політики – це невід’ємна частина демократичного процесу прийняття рішень;

- аналіз політики довів свою важливість як інструмент досягнення більшої ефективності та рівності в розміщенні суспільних ресурсів;

- оскільки завдання будь-якого уряду полягає у формулюванні та реалізації такої політики, що давала б найкращий результат для суспільства, і уникненні політики, що не дає такого результату, цілком зрозуміло – досягнення цієї максимальної соціальної мети раціональної публічної політики передбачає, що відповідальні за формулювання політики особи повинні обрати таку альтернативу, здобутки від якої перевищували б витрати;

- стратегічне прогнозування покликане відокремлювати прикладний політичний аналіз від академічних політичних досліджень, прогнозування ж відкриває шлях до перспективного політичного аналізу, що передбачає здатність трансформувати теоретичні гіпотези, змінні та показники, моделі, графіки та інші атрибути описової науки в дещо таке, що має практичну значущість і здатне реально впливати на навколишню дійсність, – в політичну рекомендацію, а будь-яка рекомендація тією чи іншою мірою має на меті підняти завісу, що приховує від нас майбутнє; політичний аналіз є відправною точкою для будь-якого прогнозу, оскільки саме він дає можливість визначити вже існуючі напрями розвитку політичного процесу, а також виявити певні тенденції в політичній сфері, які ще не сформовані, але вже проглядаються;

- надзвичайно складно провести точну межу, де завершується стратегічний рівень і де починається середній або локальний рівень політичного прогнозу, події, стратегічного прогнозу, які можуть впливати на локальний та середній рівні, і навпаки; стратегічні прогнози передбачають фронтальні зміни у всьому світі і в глобальній політичній системі;

- прогнози стратегічного характеру, з одного боку, потребують аналізу більшої кількості фактів, а з іншого – дають більш точний результат, залежно від того, в якому контексті нас цікавить той чи інший політичний процес, дозволяють вибрати відповідний метод, щоб отримати адекватний політичний прогноз;

- політичний аналіз та стратегічний прогноз здійснюються у певному середовищі, що безпосередньо впливає як на процедуру збирання та узагальнення емпіричного матеріалу, так і на підготовку остаточних висновків; зазначене середовище має певну структуру, зокрема це – соціокультурні чинники, до яких належать: рівень політичної культури, дихотомія легітимності та авторитету влади, конфлікт інтересів і цінностей суб'єктів політичного процесу, вплив міжнародної спільноти, і кожен із них, залежно від конкретної ситуації, впливає на результати політичного аналізу та прогнозу;

- принцип системності в стратегічному прогнозуванні пов'язується не з описом елементів прогнозованої системи, а з відкриттям у них специфічних якостей, що роблять їх одним цілим;

- предметом системного дослідження в умовах складання стратегічного прогнозу політичної системи виступає виявлення типів зв'язків і, передусім, системотворчих зв'язків цілісності, виокремлення об'єктивної структури даного системного утворення та визначення його характеру; такий підхід дає значно більше можливостей для пошуку внутрішніх механізмів зміни й діяльності будь-яких складових політики, аніж їх опис та «розчленування» на складові елементи.

Водночас, недостатній рівень опрацювання проблематики політичного аналізу та прогнозування стратегічного характеру вимагає чергового звернення до американського досвіду, що тривалий час був вичерпним у цьому напрямі, та дає можливість впливати на розвиток таких сегментів, як: футурологія, соціальне проектування, ризикологія; прогнозування у сфері законотворення, запобігання зовнішньополітичних конфліктів, супровід виборчих процесів; прийняття, практичне втілення та передбачення наслідків політичних рішень; політичний консалтинг, забезпечення ефективності державного управління.

Відтак, досягнення головної мети даної спроби наукового осмислення інституційних засад стратегічного прогнозування в США стає можливим завдяки вивченню теоретичних здобутків і практичного досвіду стосовно даної проблеми, зокрема завдяки вивченню впливу інституційного підходу на розвиток та ефективність стратегічного прогнозування американських «мозкових центрів», щоб мати можливість екстраполювати зроблені у подальшому висновки у тих керунках, де відсутня така традиція, зокрема на теренах України.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ І ПРОГНОЗУВАННЯ

Прийняття ефективних зовнішньополітичних рішень в умовах глобалізаційних змін для будь-якої держави набувають особливого значення. Добре продумана та зважена зовнішня політика є спроможною забезпечувати величезні економічні переваги і дивіденди, гасити гострі конфлікти та сприяти вирішенню актуальних світових проблем. І, навпаки, помилка і недбалість можуть надто дорого коштувати та призвести до сумного результату. В такому разі надзвичайно важливо якомога оперативніше приймати помірковані та перевірені політичні рішення.

Постає запитання – як встигнути прорахувати всі варіанти і не пропустити момент. Вчені-теоретики, зазвичай, займаються своїм кропітким пошуком, проте роблять це заради науки, тому їхні прогнози і пропозиції часто бувають далекими від реалій. Зрозуміло й те, що забезпечення кваліфікованого перекладу напрацювань теоретиків на мову повсякденного вжитку потребує так багато часу, що й самі концепції можуть втратити будь-яку актуальність.

Поширеною є думка, що на існуючі у повсякденному житті виклики і загрози звикли часто не лише неправильно реагувати, але й так само часто неправильно ставити питання стосовно цих проблем. Завдання тут, на думку значної та компетентної групи аналітиків, полягає в тому, щоб сформулювати максимально правильно запи-

тання і отримати максимально точні відповіді. Допомогти у цьому можуть аналітики і прогнозисти, і це потрібно розуміти і ніяким чином не заважати, а лише сприяти таким фахівцям, щоб нарешті, отримати якісний прогностичний документ, щоб упевнено почуватися напередодні майбутніх змін.

1.1. Основні етапи розвитку експертного знання і парадокси політичної експертизи

Без прогнозування політичних явищ і процесів, передбачення перспектив їхнього розвитку неможливе науково обґрунтоване управління, вироблення і прийняття ефективних управлінських рішень глобального масштабу. Виявлення назриваючих тенденцій, проблем і суперечностей сучасного міжнародного політичного життя, пошук шляхів і методів їх розкриття та розв'язання, а особливо, надійний політичний прогноз, – важливі завдання при створенні оптимальних моделей системи міжнародного співіснування.

У різних галузях знань існують поняття, що ними позначають певні судження про майбутнє: пророцтво, віщування, передбачення, прогнозування, футурологія та ін. Часто їх вживають як синоніми, іноді в кожне з них вкладають різнопланове значення, що і породжує термінологічні дискусії. Напевно, загальним та об'єднаним для всіх різновидів одержання інформації про майбутнє є поняття «передбачення», що по суті є обґрунтованим припущенням про майбутній стан явищ природи і суспільства, або про явища, невідомі в даний час, але ті, що піддаються виявленню.

Прагнення створити проекти майбутнього суспільного ладу ми зустрічаємо у багатьох видатних мислителів та науковців різних історичних епох. Деякі з них при цьому користувалися філософсько-міфологічним жанром. Зокрема, міфологією – Ф.Кафка, Т.Манн, Г.Г.Меркес, Ж.Кокто, соціальною фантастикою – М.Булгаков, Є.Замятін, Дж.Оруел, А.Платонов, О.Хаксл, утопією – Платон,

Августин Блаженний, Т.Мор, Т.Кампанелла, Ф.Бекон, Р.Оуен, Е.Кабє, В.Вейтлінг, А.В.Чаянов. Та, як правило, ці міфи і фантастика, що мали вигляд філософського епосу, відтворювали один із можливих варіантів розвитку історичного процесу і містили застереження від небажаного перебігу подій. Основним завданням утопії було створення регулятивів практики, моделей перевлаштування всіх складових соціального буття відповідно до цінностей, ідеалів авторів з обов'язковою орієнтацією на оптимальну реалізацію власних ідей.

Існують окремі приклади втілення утопій, проте переважна більшість соціальних утопій не може здійснитися через свій позадосвідний характер. Саме тому, на певному етапі настає драматичний період прозріння, пов'язаний із крахом ілюзій тих, хто вірив у ці ідеї. Проте, спокуса утопізму не зникає, з'являються нові конструкції якогось ідеального суспільного ладу загалом або його окремих аспектів і нові його прихильники. Особливо інтенсифікуються ці процеси в критичні моменти світової історії, зокрема – її сучасного періоду.

У минулому столітті актуальною стала футурологія – сфера суспільствознавства, що ставить перед собою завдання розробити концепцію майбутнього людства, перспективи розвитку різних соціальних процесів (політичних і економічних зокрема).

Цей термін запропонував у середині ХХ ст. німецький соціолог О.Флехтгейм, який емігрував до США. Футурологію він тлумачив як «філософію майбутнього». У 60-х роках минулого століття у зв'язку з «бумом прогнозів» на Заході утвердилося розуміння футурології як науки про майбутнє, що за предмет дослідження ставить перспективи розвитку всіх явищ, на відміну від інших дисциплін, предметом дослідження яких є і сучасне, і минуле. Згодом поняття «футурологія» почали трактувати і як соціальне прогнозування, і як прогностику – науку про закони прогнозування.

Проте, чи доречно вести мову про передбачення майбутнього, якщо багато проектів майбутнього соціального розвитку, авторами яких були великі мислителі, так і не відтворилися в реальності. На наш погляд, відповідь може бути лише ствердною, бо дана

проблема не є односторонньою. По-перше, слід відрізнити науковий прогноз від утопії, по-друге, людина не є спроможною передбачати віддалене майбутнє. У прогностиці розрізняють найближче, доступне для огляду, та віддалене майбутнє. Якщо відносно найближчого майбутнього можна зробити цілком вірогідні судження (наприклад, напевно прогнозувати розвиток політичної системи, поведінку електорату тощо), то стосовно доступного для огляду майбутнього прогнози мають лише ймовірнісний характер. І, по-третє, зміст футурології – це і є наукове ймовірнісне судження про можливі стани у майбутньому.

Прикладний політичний аналіз і прогнозування мають дуже давнє коріння. Ці процеси беруть свої початки з тих історичних часів, коли на тлі взаємозв'язків між знаннями і дією відбулася свідомо культивування знань про політику в її ж інтересах. У цьому розумінні політичний аналіз за віком є ровесником людської цивілізації, і використовує різні дослідницькі форми – від містичних до сучасних наукових. «Спроби осягнути розумом майбутнє мають досить давню історію. Від найдавніших часів до сьогодні можна вибудувати своєрідний ланцюг зусиль людства у цьому напрямі: міфологія – утопія – фантастика – прогнозування – футурологія. Причому, кожна з ланок зазначеного ланцюга є самодостатньою і продовжує історію власного існування від виникнення до теперішніх часів» [7, с.140].

З огляду на висновки, зроблені сучасними ройськими вченими, джерела цих процесів за віком можуть датуватися епохою протодержавних утворень, а саме тим періодом, коли сформувалися особливі функції керування і спеціалізований апарат адміністрування. Такого типу політичні вміння і навички набувалися на ґрунті практичного досвіду, шляхом спроб і помилок, що з часом почали відтворюватися у звичаях і традиціях. Подальше ускладнення соціальної організації та підвищення комплексності державного управління породили особливі касти жерців і групи радників, які були носіями політико-управлінського знання, що на той час було по суті таємним і езотеричним [8, с.154–168].

Історична ретроспектива показує, що метою політичного аналізу було забезпечення осіб, які приймають політичні рішення, інформацією, що могла би бути використана для вирішення практично значимих проблем. Вказати точну дату того історичного моменту, коли політично вагоме знання було сформоване вперше, майже неможливо. Однак, уже в другому тисячолітті до нашої ери в Месопотамії, Індії та Єгипті ріст потреб у керуванні комплексними міськими поселеннями й новими формами соціальної організації суспільства поряд з усвідомленням взаємозв'язку між політичним знанням і дією спричинив появу нової соціальної верстви, що спеціалізувалася на виробництві політичного знання і відповідала за прогнозування наслідків політичних рішень, наприклад, у галузі планування сільськогосподарських робіт або воєнних дій [14].

Не зважаючи на те, що основні способи «виробництва» політично значимого знання переважно мали ненауковий характер, бо при пророкуванні майбутнього вдавалися до містицизму, ритуалів і окультних сил, однак, і такі процедури часто були пов'язані зі спогляданням та практичним досвідом. Авторитет, а часто і життя перших «виробників» спеціалізованого знання, дуже часто залежали не стільки від наслідків практичного втілення їхніх рекомендацій, скільки від процедур і ритуалів, за допомогою яких ці рекомендації було отримано [12].

Ранні джерела політичної думки переважно стосуються прикладних питань державного управління. У цьому відношенні варто згадати «Артхашастру» (Настанови на користь), як один із найдавніших документів, що містить правила і рецепти для правителів [3] і був написаний радником індійського царя Чандрагупті, брахманом Каутільї, та «Шан Цзюнь Шу» (Книга правителя області Шан) давньокитайського мислителя й державного діяча Шан Яна (IV–III ст. до н.е.).

Активне створення протоформ експертного знання притаманне античності, на що вказує і походження слова «експерт» від латинського *experto* – «досвідчений». Вислів римського поета Вергілія – вірте

досвідному – у якості девізу повною мірою можна використовувати для ідентифікації сучасного експертного знання.

Досвід античної демократії, що сприяла розвиткові політики та політичної діяльності, є яскравим свідченням перших проявів політичної аналітики, бо саме у цей період життєво важливим стає мистецтво суперечки і вміння доводити, аргументувати та переконувати. У V ст. до н.е. в Греції виникли перші школи, де навчали як вести дискусії та вигравати суперечки. У цьому керунку найбільших успіхів досягли софісти, що були першими приватними вчителями, які вчили «думати, розмовляти і діяти». Найбільш відомим серед софістів був Зенон, який увійшов до історії своїм методом доводити від протилежного шляхом зведення до абсурду точки зору супротивника. Хоча, на думку деяких вчених, заслуга Зенона в історії політичної діяльності полягає у тому, що греки під час суперечки почали вживати аргументи [4].

Не викликає сумніву той факт, що саме в період античності сформувався й один із перших парадоксів політичної експертизи, пов'язаний з тим, що політику не вважали настільки складною сферою, що вимагає наявності особливих знань. Одночасно, в інших галузях знань, жителі, наприклад, грецьких полісів уже використовували послуги експертів. Саме це продемонстрував Платон у діалозі «Протагор»: «Я, як й інші елліни, визнаю афінян мудрими. І ось, я бачу, що коли зберемося ми в Народних зборах, то, якщо місту потрібно щось робити по будівництву, ми закликаємо радниками у справах будівництва зодчих, якщо ж у споживацьких потребах, то корабельників, і так у всьому тому, чому, на думку афінян, можна вчитися і вчити. Якщо ж стане їм радити хто-небудь інший, кого вони не вважають за майстра, то навіть, якщо він є красенем, багатієм і знатного роду, його порад все ж не слухають, а сміються і шумлять доки, або він сам не залишить своїх спроб говорити і не відступиться, вражений, або сторожа не стягне і не виштовхає його геть» [11, с.71].

Проте, зовсім інакше справа виглядає з прийняттям політичних рішень – адже, з точки зору греків, мистецтву управління містом

неможливо навчитися, і з цих питань на зборах могли виступити всі – «чи то столяр, мідник, чоботар, купець, судовласник, заможний, бідняк, благородний, безрідний» [11, с.72]. Це відбувається через те, що греки пов'язують управління державою не з якимись спеціальними навичками, а лише з чеснотою, що тією чи іншою мірою притаманна всім людям [13]. Насправді ж, сам Платон намагається запропонувати дещо інше трактування даної проблеми, вкладаючи у вуста Сократа слова про те, що чесноті можна навчитися і що саме з цієї причини вона є не що інше, як знання. Відповідно, на його думку, питання управління полісом доцільно було б вирішувати тим людям, які володіють цим знанням більшою мірою.

Ця ідея була розвинена й у більш пізніх роботах Платона, передусім у «Державі», де запропоновано надати право приймати всі державні рішення особливій групі людей – філософам, які після тривалого виховання та ретельного відбору зможуть самостійно приймати будь-які державні рішення, тобто фактично виступати експертами з усіх, а не тільки з політичних питань.

Дане питання порушується у праці Арістотеля «Етика», «Афінська політія» [1, с.271–346] та «Політика», де здійснено аналіз політичної діяльності у суспільстві, її форм і методів. На думку мислителя, методом політики повинен бути метод аналізу, оскільки «будь-яка справа потребує дослідження її основних найменших частин» [2]. Тобто, політична діяльність потребує вивчення реально існуючих форм політичної будови, а також створених філософами соціальних проєктів (як досконалих, так і менш досконалих).

У другій половині I тис. до н.е. у Древній Греції та Китаї формуються перші джерела прогнозування, а саме – уявлення про краще майбутнє не на «тому світі», а на Землі. Для цих утопій притаманним був дух ідеалізму родового ладу (Лао Цзи, Мо Цзи, Евгемер, Ямбул) та «раціоналізації» рабовласництва (Конфуцій, Платон) і феодалізму (Шан Ян та ін.) [5].

Проте, уявні держави Платона і Арістотеля так і залишилися утопією, а на практиці вже в більш пізніший історичний період,

в Середні віки, сформувався дещо інший порівняно із грецькими полісами механізм прийняття рішень. Право прийняття рішень у сфері державного управління перейшло до монархів та їхнього найближчого оточення, які, щоправда, вже не пов'язували політичні рішення з чеснотою. Але, при цьому парадокс політичної експертизи зберігся – правителі, які явно не відповідали повною мірою ідеалу платонівських мудреців-філософів, користувалися послугами носіїв наукових знань з багатьох питань, та тільки не у сфері політики. Отож, рішення, як і раніше, приймалися практикуючими політиками. У якості відхилення від цієї тези можна вказати на наявність у монархів радників, однак це обмежене коло осіб реально виконувало більш широкі функції – по суті, вони самі ставали активними практикуючими політиками і особисто приймали безпосередню участь у політичному житті своїх країн.

Епоха Середньовіччя, що позначилась засиллям релігійної ідеології, не могла спровокувати появу значимих утопій. Придворними радниками феодалів у цей період були переважно духовні особи. Отже, поштовхів для розвитку політичного аналізу і прогнозів майже не було.

З настанням епохи Відродження ситуація змінюється: зростає роль світських радників, а утопізм поряд з релігійними концепціями майбутнього поступово трансформується в ідеологію майбутніх буржуазних революцій. Саме цей процес описав М. Вебер у праці «Політика як покликання і професія». Про радників того періоду він зазначав, що ними були ті, хто надавали свої вміння у розпорядження князів і зробили з їхньої політики, з одного боку, прибутковий промисел, з іншого – забезпечили собі ідеальне утримання свого життя [6, с.644–706]. Керування державними фінансами, військовою справою й судочинством – це три основні сфери, де професійне експертне знання здобуло перемогу над «князівським свавіллям». Придворні писарі з відповідною освітою, сучасним аналогом яких, напевно, є президентський спічрайтер, мали хоч і досить обмежений, але значимий вплив на прийняття політичних рішень.

Найбільш яскравим свідченням прагматизації політичного знання є праці основоположника політичної думки Нового часу, державного секретаря Флорентійської республіки, Н.Мак'явеллі [9, с.393–463], де він відмовився від теологічної моралізаторської схеми обґрунтування політичних рішень і дій на користь раціонально-прагматичної [8, с.154–168].

Просвітництво та індустріальна революція в Європі з кінця XVIII століття позначились виробництвом політично значимого знання, що набуває самостійного характеру, і має свої процедури. На думку фахівців з історії прикладної політичної думки, такий прогрес був зумовлений, у першу чергу, ускладненням громадської організації та державного управління [14].

Початок буржуазного періоду політичної історії не змінив ситуації у питанні появи політичної експертизи – відбулися певні трансформації в самій політичній системі, у тому числі й у способах рекрутування політичної еліти, але інститут політичної експертизи так і не сформувався.

Заміна у низці країн Західної Європи процедури передачі монархічних титулів у спадок виборами перших осіб держави населенням не привела до того, що практикуючі політики усвідомили необхідність появи спеціальних політичних консультантів.

Поступово протягом XIX століття формується нова генерація виробників політично значимого знання, які запровадили систематичний збір і аналіз емпіричних даних. Статистичні товариства Лондона й Манчестера, що утворились у 1830-ті роки об'єднаними зусиллями вчених, банкірів і промисловців, прагнули замінити традиційні (філософсько-етичні, нормативні) способи мислення щодо соціальних проблем систематичним вивченням даних, що характеризують процеси урбанізації та індустріалізації, їх суперечливі соціальні наслідки. Аналогічні ініціативи мали місце у Франції, Німеччині й Голландії. Наприкінці XIX століття думка про те, що традиційна політична аргументація повинна підкріплюватися емпіричними даними, почала домінувати.

Елементи прогнозного знання істотно проглядаються в суспільних науках з появою марксизму, нової соціальної утопії, що заявила про себе як про загальну методологічну основу вивчення тенденцій соціально-історичного процесу. На зламі ХІХ–ХХ ст. під впливом саме марксизму та інших соціальних учень і розвитку природничих наук з'являються праці прогностичного змісту і характеру, присвячені конкретним проблемам майбутнього. Насамперед мова йде про твори англійського письменника Г.Уелса, присвячені передбаченню впливу прогресу техніки і науки на життя і думки людини, французького вченого П.Бертло, який виступив із прогнозом переходу майбутнього до промислового виробництва синтетичних продуктів споживання хімічними методами, прогнози російських та українських учених К.Ціолковського і В.Вернадського щодо виходу людини у космічний простір та ідею ноосфери. Вагомими стали ідеї Д.Менделєєва, І.Павлова, К.Тимірязєва та інших, які відкрили нові напрями у прогнозуванні тенденцій людського розвитку в різних галузях природничих та соціальних наук [7, с.10].

Проте, відсутність попиту на експертні послуги зумовила і відсутність протягом тривалого часу пропозиції, у результаті чого фактично до початку ХХ століття політичної експертизи просто не існувало.

Цю точку зору не поділяє Л.Пал, який вважає, що до Першої світової війни політична експертиза була просто підмінена на *statecraft* [10, с.74], що в перекладі означає «вміння управляти державою». Дане вміння вміщує дві складові – мудрість правителя і його досвід, що замінюють політичну експертизу. У результаті, впритул до середини ХХ століття практикуючі політики були переконані, що здатні самостійно здійснювати функції політичної експертизи, не залучаючи до цього відповідних фахівців.

Ситуація зазнає кардинальних змін лише після Другої світової війни. Настає період появи та розквіту політичної експертизи. Л.Пал обґрунтовує це трьома наступними причинами. По-перше, загальним посиленням позицій науки про управління. Мова йде

про появу в західному суспільстві впевненості щодо необхідності розвитку менеджменту, який повинен сприяти більш ефективній організації управління, до того ж у всіх структурах – від окремого підприємства до всієї держави. Друга причина – зростання уваги до гуманітарних наук, у результаті чого відбулося усвідомлення того, що якісний політичний аналіз не є продуктом досвіду та багатой політичної практики, а є продуктом наукових технологій. У якості третьої причини канадський політолог виділяє успішний розвиток після війни економіки західних країн [10, с.75].

При вивченні запропонованих причин, варто звернути увагу на ту обставину, що в західній політичній традиції прийнято розширено витлумачувати політичний аналіз, розуміючи його як процес прийняття будь-яких державних рішень. На це вказують і причини розвитку політичної експертизи після Другої світової війни. Наприклад, економічне зростання, що розглядається Л.Палом як наслідок появи нової панівної економічної парадигми – кейнсіанства, що передбачає активне втручання держави в економічну підсистему суспільства. На думку Л.Пала, посилення втручання держави в економіку привело до того, що вона була змушена вдатися до послуг експертів у даній сфері. Таким чином, він говорить про експертів в економічній, але не в політичній області. Саме тому є потреба скорегувати запропоновані Л.Палом причини, оскільки нас у першу чергу цікавлять детермінанти появи власне політичної експертизи.

Необхідно відзначити, що перші дві з них можуть бути взяті на «озброєння», проте, вони є вкрай близькими, у зв'язку з чим більш правдиво було б об'єднати їх в одну причину виникнення політичної експертизи, а саме – усвідомлення політичною елітою корисності і навіть необхідності використання наукових технологій, що можуть бути запропоновані гуманітарними галузями знання. Поява сциентистської парадигми дала змогу змінити зверхнє ставлення до наукових технологій, характерне для політиків першої половини ХХ століття, і залучити до участі у вирішенні актуальних проблем з поточної політичної практики носіїв даних технологій – експертів.

Водночас ця причина є скоріше за все вторинною – адже політичні актори могли повірити у могутність наукових технологій лише у тому випадку, якщо одноосібно вони вже не могли повною мірою вирішити задачі, що стоять перед ними, а стара система «досвіду і мудрості» перестала давати ефективні результати. Виникнення політичних технологій стали лише реакцією на нездатність політиків самостійно приймати якісні рішення, у результаті чого в них з'явилася потреба змінити існуючу систему політичного аналізу. Нові аналітичні прийоми стали пропозицією, сформованою під попит, що з'явився у результаті існуючого ускладнення політичної системи в ХХ столітті. Саме цей фактор і необхідно визнавати як основну причину появи наукового політичного аналізу із використанням експертного знання, покликаний замінити стратегію «досвіду і мудрості», що стала давати збої.

Говорячи про експертну революцію в політиці, необхідно відзначити, що з'являється спокуса замінити експертами самих політиків – одержати своєрідний експертний реванш за минулі історичні періоди, коли політики не бачили необхідності в політичній експертизі. Подібна підміна видається не зовсім реалістичною, бо функції сучасних політичних експертів і самих політиків різняться. Політик не є власником певних професійних і наукових знань, він є лише носієм специфічних інтелектуальних і людських якостей. Вони, з одного боку, забезпечують йому легітимність – готовність населення країни передати політикові владні повноваження, що досить важливо в сучасних демократичних системах. З іншого боку, ці якості дають йому змогу контролювати й спрямовувати процеси, що протікають у суспільстві. Політик багато в чому є фігурою синтетичною в тому розумінні, що саме він задає загальні вектори розвитку всієї структури держави й суспільства, не вимальовуючи окремі деталі. Визначаючи загальний напрям політичної еволюції й інших суспільних систем, політик вдається до послуг експертів переважно для вирішення суто управлінських завдань. У результаті спостерігається своєрідний поділ праці між політиками й експертами – кожен виконує свою функцію, що в цілому є ефективним союзом.

У ХХ столітті на політичній арені відразу з'явилися кілька вкрай важливих нових політичних суб'єктів, а вже існуючі серйозним чином змінилися і підвищили рівень свого впливу. Так, усе більш активно стали втручатися в політику комерційні структури, що раніше знаходилися за межами політичного поля; різко виросла роль засобів масової інформації, особливо після появи електронних ЗМІ, у результаті чого самі ЗМІ навіть отримали назву «четвертої гілки влади». Активно розвивається виборча система, вдосконалюються принципи поділу влад і парламентаризму, внаслідок чого, право вибору отримує переважна більшість населення з демократичною політичною системою, а законодавча та судова влади суттєво розширюють свої повноваження. У світі з'являється значна кількість парламентських республік, де вищий законодавчий орган влади отримує право формувати кабінет міністрів, при цьому останній функціонує лише на правах підтримки парламенту. Виникає інститут парламентського контролю за діяльністю уряду. Значними політичними акторами стають громадські організації, що кидають виклик традиційним політичним партіям. Самі партії також переживають суттєву трансформацію: вони вдосконалюють навички роботи з виборцями, внутрішню організаційну структуру, механізми реагування на зміни ситуації.

Ускладнення політичного процесу приводить до того, що політики змушені враховувати в своїй діяльності все нові й нові фактори, зокрема ріст у геометричній прогресії об'єму інформації, і приймати значно більшу кількість рішень. Крім того, політичний процес стає настільки динамічним, що поняття досвіду стає все більш розмитим – ситуацій, що повторюються, стає все менше, а це значить, що досвід, отриманий від участі в певних подіях, практично стає непридатним для використання у майбутньому. Більше того, спроби використовувати старі напрацювання в нових ситуаціях без урахування зміни умов все частіше завершуються досить невдало.

Таким чином, обставини приводять до того, що політики змушені вести пошук допоміжних інструментів для оптимізації своєї

діяльності і знаходять їх у вигляді носіїв спеціального знання про політичний процес, які можуть за допомогою наукових технологій трансформувати його у комплексний аналіз ситуації, політичний прогноз і, що є головним – у політичне рішення. З'являється можливість подолати парадокс політичної експертизи, що нарешті стає рівноправним членом «експертної родини» [11, с.71]. Більше того, політичні експерти починають частіше співпрацювати з іншими експертами, що стає можливим у результаті зростання кількості невирішених пограничних проблем, зокрема з експертами в області економіки, юриспруденції, соціології, демографії та цілої низки інших галузей наукового знання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Афинская полиция / Аристотель // Политика. Афинская полиция. – М.: Мысль, 1997. – С.271–346.
2. Аристотель. Политика / Аристотель. – К.: Основи, 2000. – 238 с.
3. Артхашастра, или наука политики / [ред. Е.И. Кальянов]. – М.: Ладомир, Наука, 1993. – 793 с.
4. Атаманчук Г. Політичний менеджмент. Теорія та практика політичних технологій / Г.Атаманчук, А.Гірник. – Рівне: «Перспектива», 2004. – 200 с.
5. Бестужев-Лада И.В. Социальное прогнозирование: курс лекций / И.В.Бестужев-Лада, Г.А.Наместникова. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 392 с.
6. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М.Вебер // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644–706.
7. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування / В.П.Горбатенко, І.О. Бутовська. – К.: МАУП, 2005. – 152с.
8. Дегтярев А.А. Политический анализ как прикладная дисциплина: предметное поле и направления разработки / А.А.Дегтярев // Полис. – 2004. – № 1. – С.154–168.

9. Мак'явеллі Н. Державець / Н.Мак'явеллі // Мак'явеллі Ніколо. Флорентійські хроніки. Державець. – К.: Основи, 1999. – С.393–463.
10. Пал Л. Аналіз державної політики / Л. Пал.– К. : Основи, 1999. – 422 с.
11. Симонов К.В. Политический анализ: учебное пособие / К.В. Симонов. – М.: Логос, 2002. – 152 с.
12. Туронок С.Г. Политический анализ. Курс лекций: учеб. пособие / С.Г. Туронок. – М. : Дело, 2005. – 360 с.
13. Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В.П.Андрущенко та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. 1. – 364 с.
14. Dunn W. Public Policy Analysis. – Englewood Cliffs, 1981.

1.2. Критерії визначення та принципи здійснення політичного та стратегічного прогнозування

Наукове визначення прогнозу вказує, що це – «імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого явища у майбутньому чи про альтернативні терміни його існування» [15, с.5]. Звідси, за аналогією, політичне прогнозування – це процес науково обґрунтованого припущення про можливі шляхи розвитку політичних подій у майбутньому, розробки рекомендацій для практичної діяльності в умовах дійсності. У прогнозі висловлюється точка зору щодо можливості настання тієї або іншої події та дається кількісна оцінка його ймовірності. Прогноз у політиці обґрунтовано аналізом та порівнянням реальних фактів, оцінкою діяльності у політиці сил і тенденцій їхньої взаємодії.

Основна мета, що підпорядковує собі прогнозування в політиці – підвищення ефективності та результативності прийнятих політичних рішень і запобігання небажаному розвитку політичних процесів.

У контексті прогнозування політичної сфери доцільно розрізнити два типи прогнозування: політичне та стратегічне. Перше пов'язане з ситуативним аналізом тенденцій, процесів, інтересів

акторів та їх взаємодії, і виражає можливий стан у короткотерміновій перспективі. Політичний прогноз дуже часто межує з політичними коментарями, що прогнозують разове прийняття політичного рішення або тимчасову поведінку акторів. Для цього виду прогнозування найчастішою є характерна екстраполяція існуючих тенденцій.

Стратегічне прогнозування суттєво відрізняється від політичного. Першочергово воно зумовлене часовим горизонтом. Цей вид прогнозування враховує довгострокові глобальні тенденції та загальну динаміку системи, не прив'язану до одиничних проявів політичної поведінки. Стратегічний прогноз передбачає бажаний майбутній стан та містить перелік принципів і моделей поведінки, що сприятимуть його досягненню. Він виділяє необхідні політичні чи економічні наголоси, що теж у довгостроковій перспективі сприятимуть досягненню бажаного майбутнього. Визначене в стратегічному прогнозі майбутнє або є наслідком існуючих цілей та інтересів, або сприяє їх формуванню. Цінність даного прогнозу полягає саме в характеристиці його можливостей досягнення бажаного майбутнього, що відрізняє стратегічний прогноз від політичного, де пріоритетом є сам кінцевий прогноз.

Утім, недоцільно протиставляти політичний та стратегічний прогнози, оскільки останній мусить включати перший. Прогнозування короткотермінових кризових ситуацій сприяє кращому розумінню того, якою має бути поведінка актора в довгостроковій перспективі і дає можливості для її поступової кореляції. Стратегічний прогноз перебуває в постійній залежності від політичних коливань. Довгострокові тенденції та тренди можуть знайти своє завершення або сприяти несподівано і не прогнозовано появі нових. За таких умов, стратегічний прогноз мусить володіти великим ступенем адаптивності. Водночас, саме прогнозування має включати аналіз ризиків невідповідності та несподіваності.

У свою чергу, стратегічний прогноз також відрізняється від стратегічного плану. Останній виходить із чітких зафіксованих і перевірених тенденцій, а у своїй основі містить конкретні завдання

та чіткі моделі поведінки. План, зазвичай, володіє низьким рівнем адаптивності і потребує нової розробки за зміни умов. Стратегічний прогноз є більш абстрактним і скоріше за все задає межі можливої поведінки акторів, ніж їх чітку модель. Це дає можливість вносити корекцію на різних етапах, не змінюючи кінцевий результат – бажане майбуття.

Взаємозв'язок та взаємозалежність у політиці стирають чіткі межі предмету прогнозування. Стратегічні прогнози залежно від специфіки завдань охоплюють передбачення довгострокових загальних тенденцій розвитку міжнародних відносин, загальних тенденцій зовнішньої політики окремих держав, груп держав, співвідношення сил між ними, визначення ймовірних та оптимальних зовнішньополітичних рішень у межах політичного року та ін.

Процеси глобалізації зумовили розвиток геополітичного прогнозування, де полем аналізу є глобальна політико-економічна картина в певному історичному та інформаційному розрізі. Геополітичне прогнозування, як осмислення результатів основних напрямів розвитку людства, не може бути регулятивною концепцією наднаціонального характеру. Його головна функція – забезпечення системи всезагальної, глобальної або регіональної безпеки. Результати геополітичних прогнозів втілюються в глобальних прогнозах, що стосуються Землі і всього людства [11, с.31].

Що стосується політичного прогнозування, то воно вимагає: по-перше, проектування в політичній сфері, розроблення політичних сценаріїв – проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; по-друге, здатність до політичного передбачення окремо взятої особи або групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду.

Важливу роль у складанні політичних прогнозів відіграють дослідження громадської думки, соціологічні опитування, дані яких є особливо важливими в періоди політичних виборів на різних етапах їхнього проведення. Враховуючи здатність громадської думки

різнобічно впливати на свідомість і практичну діяльність людей, регулювати їхню соціальну поведінку, в контексті політичного прогнозування велике значення має опанування майстерністю її формування. Для цього необхідно насамперед правильно і своєчасно визначити завдання, проблеми, потреби колективу і сприяти їх обговоренню [18, с.200 – 203]. Залежно від наявної в політичних прогнозах картини майбутнього вони спонукають людину або активно прагнути до нього, або протидіяти йому, або чекати його настання. Саме тому, будь-який політичний прогноз містить у собі як науково-пізнавальний зміст, так і певне ідеологічне призначення. Будь-який випадок намагання зазирнути у завтрашній день означає прагнення подолати невизначеність майбутнього. Останнє спонукає вчених і політиків до створення різноманітних програм розвитку суспільства, його модернізації.

Зазначене є свідченням того, що політичне прогнозування наділене двома основними функціями – ідеологічною та пізнавальною. Власне, між цими двома функціями політичні прогнози завжди й коливаються, подібно до годинникового маятника. При цьому, кожен прогноз розробляється з метою запобігання небажаних наслідків вірогідного розвитку подій з тим, щоб спрямувати їх у бажане русло.

На нашу думку, ефективно політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами «буде», «станеться». Його необхідно розглядати як умовну, інструментальну діяльність, що вкладається у формулу: «може бути або станеться за певних умов». Такий підхід відображений у працях Д.Белла, І.Бестужева-Лади, А.Уткіна та інших учених [1; 2; 16].

Отже, прогноз у галузі політики виступає не стільки в ролі традиційного пророцтва, скільки як технологія, що вказує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів можна досягнути певного бажаного стану майбутнього.

Прогноз є складним явищем не тільки за своїм створенням, а, можливо більшою мірою, за наслідками і пошуком методів, що використовуються при їхньому складанні. Однак, прогноз не є типовою сформованою структурою, він відрізняється за багатьма критеріями. Спільним для всіх прогнозів є характеристика майбутнього.

Практика сучасного політичного прогнозування досить різноманітна відносно його цілей і напрямів, строків, підґрунть та інструментарію. Відповідно до основних завдань політичної діяльності прогнози можуть бути спрямовані на виявлення основних тенденцій міжнародних відносин; пізнання механізму виникнення й еволюції можливих міжнародних конфліктів; пророкування результату виборчих кампаній; встановлення динаміки впливу основних політичних сил у тій або іншій країні; визначення ступеня популярності політичного лідера і його впливів на зміну політичної ситуації в тій або іншій країні; аналіз можливих наслідків того або іншого політичного рішення й т.д.

Інструментарій політичного і стратегічного прогнозування містить у собі різні види анкетування, якісні й кількісні методи оцінки даних опитувань суспільної думки, спеціальні системи пророкування.

До проблематики прогнозування майбутнього належать як глобальні питання, що охоплюють великі регіони й людство загалом, так і локальні, але не менш складні проблеми в різних сферах людської діяльності. Відповідно зазначене прогнозування включає: проектування в політичній сфері, розроблення політичних сценаріїв, проектів майбутнього політичного буття, за яким передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; здатність до політичного передбачення окремо взятої особи чи групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду. Значною мірою остання складова прогнозування характеризує його як невід'ємний компонент процесу вироблення та прийняття будь-якого рішення, що за наслідками є значущим для особи, що його приймає. Організації приймають рішення, передбачаючи розподіл ресурсів, розміщення об'єктів інфраструктури, добір персоналу, укладання контрактів

з поставниками та споживачами тощо. Індивіди приймають рішення з приводу інвестицій у своє майбутнє, вибору типу кар'єри, висування своєї кандидатури на виборні посади, протистояння ворогам та залучення союзників тощо. Кожного разу принагідно корисно уявляти собі характер можливих наслідків таких рішень. [2]

У політичній науці та практиці аналіз та прогнозування йдуть поруч, тому предмет прогнозування можна окреслити, включивши предмети, характерні для політичного аналізу. До них, зокрема, можна віднести: політичний процес, трансформацію інститутів, прийняття політичних рішень, порядок денний, політичну кризу.

Нарешті, об'єктивно, предметом політичного аналізу теж виступає певний стан політичного явища, як наприклад, інституту чи процесу. Втім, оскільки знову ж таки складно розмежувати політичний процес і діяльність (взаємодію) інститутів, необхідно вибрати прогнозування стану центрального елемента системи. Зокрема, саме таким і виступають політичні інститути, що формують, трансформують і підтримують політичну систему. Отже, найбільш доцільним видається прогнозування майбутнього стану певного політичного інституту, що в свою чергу враховує прогнозування політичних рішень, криз, процесів тощо.

Однак, на характер та спосіб прогнозу впливає політична система. Тут ми можемо розмежувати прогноз у політичній системі, що лише формується, і у тій, що вже є сформованою. Для останньої притаманні чіткі тривалі в часі тенденції, тому закономірним способом прогнозування в таких системах виступає екстраполяція. Стабільність і злагодженість системи дають можливість для здійснення точних прогнозів майбутніх станів політичних інститутів та їх можливих загроз. Особливістю прогнозів в стабільних системах є їх довгостроковість.

Значно складніше прогнозувати в умовах не сформованої хаотичної політичної системи. Амплітуда коливань тут надзвичайно висока, і діапазон ймовірностей надзвичайно широкий. Це безперечно ускладнює розробку можливих сценаріїв майбутнього розвитку.

В хаотичній системі більш доречно говорити не про точний прогноз, а про точно спрогнозований діапазон можливих майбутніх станів.

Як зазначає засновник дискретно-подієвого підходу імітаційного моделювання, Дж.Гордон, хаотичні системи теж володіють постійними рисами, серед них у першу чергу можна виділити нелінійність та рекурсивність. Ці риси дають змогу будувати математичні моделі прогнозування хаотичних процесів та виділити можливі стратегії здійснення прогнозів. Оскільки послідовність точок у хаотичній системі залежить від точно визначених початкових умов, ми мусимо усвідомлювати неможливість здійснення точного прогнозу в більшості випадків. Але це не означає, що моделювання є недоречним. Моделі, що враховують нелінійні елементи, можуть сприяти виявленню умов, що спричинили хаотичний стан. Потім, використовуючи модель, можна виявити можливі політики, які повернуть систему до стабільності. Поруч з цим, з будь-якої хаотичної системи можна передбачити перелік виходів, якщо вона викладається в структурі більш ширшої системи.

«У сучасних дослідженнях майбутнього застосовується широкий і багатоманітний арсенал наукових загальних і спеціальних методик, логічних і технічних засобів пізнання. Відповідно до цього політичне прогнозування як важливий елемент управління суспільством має базуватися на певних принципах, що дають змогу оптимально підійти до розуміння сегментів політичного життя», – зазначає вітчизняний дослідник В.Горбатенко [4, с.140].

Серед них виділяють наступні: принцип альтернативності прогнозування, принцип системності, системно-плюралістичний принцип, синергетичний принцип, принцип безперервності прогнозування, принцип верифікації (перевірки). Оптимальне врахування та органічне поєднання зазначених вище принципів сприятимуть забезпеченню достовірності поглядів у сфері політичних відносин та прийняття політичних рішень.

Політичне прогнозування користується кількома методами: експертних оцінок, колективної генерації ідей («мозкового штурму»),

дельфійським, екстраполяції та інтерпретації, побудови сценаріїв, аналогії, імітаційного моделювання.

Останній, досить поширений у політичних дослідженнях. Його, зокрема, із застосуванням різних моделей використовували такі вчені, як С.Прайс, Д.Бартолом'ю (модель соціальної мобільності); Ван Гіг, П.Чекленд (модель м'яких систем); Дж.Річардсон (модель гонки озброєнь); М.Кондратьєв, С.Маслоу (модель «довгих хвиль»); В.Тихомиров (модель «вісім коліс»); Б.Гаврилишин та інші теоретики Римського клубу (моделі глобального розвитку); Д.Істон, Г.Спіро, Г.Алмонд, Т.Парсонс (моделі функціонування політичних систем).

Ми переконані, що принципи повинні застосовуватись у всіх без винятку видах політичного прогнозу, а методологічні підходи можуть бути як такими, що взаємодоповнюють одні одного, так і альтернативними. Водночас, поділяємо точку зору вітчизняного дослідника К.Ващенко щодо необхідності розширити даний перелік принципів, додавши наступні:

- синтетично-плюралістичний принцип;
- принцип єдності і комплексності;
- принцип доцільності;
- принцип адекватності;
- принцип об'єктивності;
- принцип рівності;
- принцип наукової обґрунтованості .

Окрім доповнення, виділені В.Горбатенком принципи потребують певних коректив і уточнень. Принцип альтернативності, на його думку [5, с.46], пов'язаний із можливістю розвитку політичного життя за різними траєкторіями, за умови наявності різних взаємозв'язків і структурних відносин. Саме цю думку на фундаментальному рівні обґрунтував Н.Луман, коли представив владу як засіб здійснення комунікації, покликаний збільшувати її варіативність, а саме «підвищувати ймовірність виникнення раніше неймовірних селективних зв'язків» [8, с.24]. Альтернативність, водночас, у жодному разі не можна плутати з вірогідністю, що теж виходить із передбачення

можливості якісно різних варіантів розвитку політичних подій. Але якщо, на думку В.Горбатенка, саме принцип альтернативності обумовлений таким якісним розмаїттям, то вірогідність також його не заперечує. Інша річ, що доволі відносну характеристику якісного розмаїття (наприклад, китайцям усі європейці видаються на одне обличчя і навпаки, хоча всередині кожної групи є суттєві зовнішні відмінності) принцип альтернативності висуває на перший план і підкреслює відмінності, подаючи їх як майже несумісні, а принцип вірогідності вводить інший критерій – наприклад, опору на відомі закономірності розвитку (чим вона очевидніша, тим імовірніші майбутні події). Ось чому головне завдання реалізації принципу вірогідності полягає у відмежуванні здійснених варіантів від явно утопічних, адже, на наш погляд, він допомагає серед усіх можливих альтернатив обрати найбільш реальні.

Зокрема, принцип вірогідності також допомагає звернути увагу на те, що принцип альтернативності вимагає також вивчення реальних закономірностей. Тому В.Горбатенко цілком слушно зауважує, що джерелом появи альтернатив можуть бути якісні зрушення в умовах різних соціально-політичних змін, наприклад, у процесі переходу до нового політичного курсу. В умовах складних перехідних політичних ситуацій необхідно пам'ятати, що один і той самий результат можна викликати різними причинами. А отже, необхідно враховувати плюралістичність причин і плюралістичність наслідків. Ці думки підтверджуються аналізом плюралістичності причин і наслідків кожної події як основи соціального детермінізму, запропонованого Н.Луманом як універсального для всіх суспільств [19, с.29–32]. Завдяки цьому ми отримуємо додаткові підстави, щоб погодитись із висновком В.Горбатенка, – принцип альтернативності діє не тільки як загальнодемократичний, плюралістичний, а й як цілеспрямований засіб досягнення нормативно визначеної мети або пошуку певних тенденцій суспільно-політичного розвитку.

Принцип системності прогнозування В.Горбатенко розглядає як такий, що подає політику, з одного боку, як єдиний об'єкт, а з

іншого – як сукупність відносно самостійних напрямів (блоків) прогнозування [5, с.46–47]. Такий принцип дає змогу отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта в усій сукупності його прямих і зворотних, ієрархічних та координаційних зв'язків, визначити й виділити його основні системні ознаки: елементний склад, структуру, мету, зміст, функціонування, способи реалізації. Та все ж, варто проблематизувати цю, безумовно слушну, думку згаданого автора, бо існує декілька моделей самої системності у соціальному пізнанні. Зокрема, Н.Луман виявляє щонайменше економічну, правову, кібернетичну та декілька політичних системних моделей [19, с.55–165]. Одна з найважливіших вимог системного принципу щодо аналізу соціально-політичних процесів – дослідження певної соціальної системи в сучасних умовах є неможливою без виходу за її межі. Такий підхід може змінити не тільки спосіб мислення, а й практичні дії у процесі реформування суспільного організму. Невиконання принципу виходу за межі старої системи, небажання подолати відомий набір стереотипних уявлень зумовлюють, як правило, замість модернізації суспільства її видимість. Варто доповнити і продовжити думку В.Горбатенка у тому сенсі, що вихід за межі певної системи не означає виходу за межі системного мислення, оскільки реальну альтернативу певній соціальній, і в тому числі політичній, системі може представляти лише інша соціальна (політична) система. В усіх інших випадках матимемо або ж руйнування самого соціального (політичного) організму, або повернення до старої системи – явне чи приховане.

Особливо актуальним застосування системного принципу дослідження є для суспільств, що стали на шлях модернізації. Якщо у традиційних суспільствах пізнання кожної окремої його складової не потребувало обов'язкового співставлення з іншими частинами та соціальним цілим (достатньо було врахування традицій, що обґрунтовують цей феномен), то у суспільствах модернізаційних з постійним співіснуванням декількох моделей систематизації соціального життя (подекуди альтернативних, представлених,

зокрема, у програмах різних політичних сил), без застосування системного принципу не лише важко з'ясувати справжню соціальну функцію окремого соціального явища, а й практично неможливо співвіднести його з іншими соціальними явищами.

Саме з цих причин, справедливим є зауваження [5, с.47], що прогнозування соціально-політичних процесів потребує, з одного боку, врахування історичного досвіду і традицій конкретно взятого суспільства, а з іншого – логіка застосування системного методу пов'язана з урахуванням системних характеристик суспільства, передусім – цивілізаційного досвіду, який свідчить, що модернізація охоплює всі сфери суспільства. Останньому аспектові присвячені спеціальні роботи вітчизняних дослідників [9; 6, с.35–56; 3, с.3–13; 14, с.269].

Сучасні вітчизняні дослідники поряд із політичним, виділяють соціальний, економічний, культурно-духовний та інші різновиди модернізації. Політична модернізація із притаманною їй власною специфікою, на думку В.Горбатенка, виступає синтезуючою щодо названих типів [5, с.47], тоді як М.Михальченко вважає, що вона може мати як цілісносистемний, так і внутрішньосистемний характер і стосуватися або всієї політичної системи, або лише її частин [9, с.47]. Доволі стримано висловлюючись щодо загальносуспільного характеру політичної модернізації, В.Горбатенко звертається до того аргументу, де однією з основних її характеристик є забезпечення структурних та якісних змін не лише в політиці, а й у соціальній, економічній, культурно-духовній та інших сферах, створюючи цим самим умови для збереження стабільності та внутрішньої консолідації суспільства як політичного чинника.

Синтетично-плюралістичний принцип, на нашу думку, слід ввести для доповнення принципу системності. В.Горбатенко не виділяє його як принцип і фактично надає йому властивостей функції принципу системності. Водночас тут містяться характеристики, які сам автор визначає як такі, що виходять за межі класичної яви про системність [5, с.47]. Так, щоб передбачити пріоритети й основні параметри модернізаційного процесу конкретного

(в даному разі українського) суспільства, варто, на його думку, неодмінно вийти за межі політичної сфери й спробувати розглянути цей процес значно ширше, скоріше за все – уніфіковано. А це, як він справедливо зауважує, об'єктивно передбачає суттєве підкріплення політологічного аналізу матеріалами з інших наук – історії, економічної теорії, правознавства, філософії, соціології, адже плюралізм у даному разі полягає в намаганні якомога ширше охопити наукові здобутки.

Якою ж може бути основа для такого міждисциплінарного і наддисциплінарного підходу? На наш погляд, лише філософська, адже плюралістичний характер будь-якого підходу, як слушно підкреслює О.Погорелов, ґрунтується на засадах філософії, що «є плюралістичною з моменту свого виникнення» [13, с.5].

Яскравим прикладом із сфери політичного аналізу і прогнозування, як точно зазначив В.Горбатенко, є методологічний підхід М.Дюверже, який у своїх дослідженнях держави й суспільства пропонує поєднати юридичний і політичний види аналізу. Таке поєднання не лише дає змогу вивчати політичні інститути, регламентовані правом, і ті, що правом повністю або частково ігноруються, а й уможливує вивчення політичних інститутів, регламентованих конституцією, законами, не тільки в юридичному, а й у політологічному аспекті [5, с.47]. Таким чином, від поєднання властивого двом наукам видів аналізу виграють обидві.

Водночас неможливо розглядати суспільство та його інститути як предмет однієї окремої науки і навіть як предмет науки в цілому. Надзвичайно важливо чітко визначити межі, що відокремлюють різні суспільні та гуманітарні дисципліни. Тим самим наука отримує гарантії для досягнутих нею даних у певному предметному полі. Це питання обґрунтовано дослідив К.Поппер, який увів надзвичайно важливий з цього приводу принцип фальсифікації наукових знань, що виявляє їхню неадекватність за межами власного предметного поля [17, с.159]. Багато зусиль доклав К.Поппер і для того, щоб адаптувати цю свою наукову позицію до публічного політичного дискурсу.

Абсолютно не сумніваючись у вагомості юридичних феноменів серед суспільних явищ, зауважує В.Горбатенко, варто звернути увагу на те, що у праві необхідно розрізняти те, що є ефективним для застосування, і те, що не є таким. Закон, юридична норма, конституція є не відображенням реального, а спробою впорядкування реального, спробою, що ніколи не вдається повністю [6, с.35–56]. Тим самим сфери застосування політичного і правового ніколи не збігаються повністю, а особливо – у часи трансформацій. Це означає, що політичне втрачає свою силу (легітимність) у сфері права, а правове не може набути сили (не виконується) у сфері політики. Звичайно, це не означає повного розриву політики і права, але вказує на необхідність віднаходження третьої (вищої) позиції, що має бути в праві і в змозі узгодити політичне з правовим. Така третя позиція повинна обґрунтовуватись, на наш погляд, якраз синтетично-плюралістичним принципом, що сприймається окремими науками дуже обмежено.

Принцип безперервності прогнозування, на думку В.Горбатенка [5, с.49–50], передбачає корегування прогнозних розробок з надходженням нової інформації, а також контроль за домінуванням певних тенденцій у розвитку політичних подій та політичної ситуації. У процесі здійснення прогнозу даний принцип передбачає наявність процедури так званого проміжного огляду, необхідної для забезпечення своєчасної зміни оперативної політики, заснованої на безпомилковому прогнозі. Такий проміжний огляд не є простою емпіричною дією, він включає, з одного боку, наявність необхідності методичних і методологічних навичок, знання базової концептуальної моделі, на основі чого здійснюється попередній (базовий) політичний аналіз. З іншого боку, проміжний огляд передбачає наявність достатньої теоретичної компетентності для того, щоб мати належні уявлення щодо можливих альтернатив здійснення політики і адекватної оцінки ступеня необхідності зміни наявного політичного курсу на інший. Проміжний огляд дає можливість модернізувати прогноз, залучивши до нього інші події та здійснивши перевірку джерел прогнозування і методології. Виконання цих

завдань і наукового забезпечення проміжного прогнозного огляду вимагають наявності ґрунтовних наукових розробок на зразок тих, що пропонують А.Моль [10] та Ю.Плотинський [12].

Існують різні умови, за яких проміжний огляд може потребувати коректив у здійсненні політики: передусім розрізняють роботу з короткостроковими і довгостроковими прогнозами. За короткострокових прогнозів безперервність, а точніше систематичність їх відстеження, як правило, є обов'язковою і закладається у саму схему їхнього поетапного здійснення. Суттєва модернізація як короткострокового, так і довгострокового прогнозу, зауважує В.Горбатенко [5, с.50], відбувається за умови надходження нової інформації або виникнення певної надзвичайної події. Перегляд довгострокових прогнозів здійснюється в разі зміни базових даних, офіційної статистики, несподіваного руху вперед або відступу назад унаслідок політичного реформування суспільства. Гнучке реагування на зміни як наслідок проміжного огляду дає можливість виправляти помилки й забезпечувати результативність політичних прогнозів, передбачати реальні наслідки політичних рішень. Таким чином, принцип безперервності прогнозування, хоча й реалізується переважно через процедуру проміжного огляду, включає в себе також елементи практично усіх інших принципів аналізу і прогнозування.

Принцип верифікації (перевірки) спрямований, насамперед, на визначення достовірності напрацьованого прогнозу. Втім, достовірність є лише метою застосування цього принципу, тоді як для його розуміння варто звертати увагу на теоретичні засоби досягнення цієї мети. Так, окремі українські дослідники, такі як С.Кримський, В.Пилипенко і Ю.Салюк, стверджують, що цей принцип ґрунтується на трьох методологічних засадах прогнозування – достовірності, точності й обґрунтованості. Досягти надійних висновків про майбутнє можна тільки тоді, коли вдається верифікувати достатньо широко багато окремих аспектів розробленого прогнозу [7]. Варто додати, що важливий не лише обсяг опрацьованого матеріалу, а і вдалий добір критеріїв верифікації.

Відносна (попередня) верифікація здійснюється переважно на заключних етапах розроблення прогнозу. До основних способів верифікації політичних прогнозів, на думку В.Горбатенка [5, с.50], належать: перевірка отриманих результатів повторними або паралельними дослідженнями; опитування експертів-фахівців у певній специфічній галузі, якої найбільше за все стосуються здійснений аналіз і прогноз; зіставлення вихідних положень із реальною політичною ситуацією; паралельне розроблення прогнозу методом, що відрізняється від первинного; виявлення і врахування джерел можливих помилок; опосередкована верифікація прогнозу шляхом його зіставлення з прогнозами, отриманими з інших джерел інформації.

Принцип єдності і комплексності забезпечується розробкою взаємоузгоджених документів прогнозування і стратегічного планування розвитку політичної ситуації, окремих суб'єктів політичного життя та їх взаємодії на довго-, середньо- та короткостроковий періоди. Об'єктивна основа цього принципу – єдність відтворювального процесу на макрополітичному та мікрополітичному рівнях. Комплексність документів прогнозування і стратегічного планування досягається шляхом урахування у процесі їхнього складання усіх внутрішніх та зовнішніх факторів, що є визначальними для розвитку об'єкту прогнозування.

Принцип доцільності передбачає, що усі заходи та дії, заплановані для забезпечення інтересів об'єкта прогнозування та його ефективного і якісного розвитку, повинні мати єдиний вектор спрямування, тобто єдину стратегічну ціль.

Попередній принцип тісно пов'язаний з наступним принципом політичного прогнозування, що пропонується нами – принципом адекватності. Застосування його передбачає обов'язкову відповідність заходів із забезпечення розвитку об'єкта прогнозування його політичним інтересам та національним інтересам держави.

Принцип об'єктивності полягає у тому, що політичне і стратегічне прогнозування здійснюється на основі соціологічних досліджень, статистичних даних, експертних опитувань, звітних даних політичного суб'єкта (якщо йдеться, наприклад, про політичну партію) тощо.

Такий підхід, по-перше, забезпечує аналітика глибинним емпіричним підґрунтям для здійснення прогнозу, і, по-друге, за рахунок поєднання його (аналітика) суб'єктивних оцінок із наявними об'єктивними даними робить сам прогноз більш якісним та об'єктивним.

Принцип рівності полягає в усвідомленні та урахуванні інтересів інших політичних суб'єктів. Очевидно, що ухвалення ефективного політичного рішення як ключового продукту політичного аналізу і прогнозу можливе лише за умов чіткого позиціювання об'єкта прогнозування у політичному часі та просторі, де, окрім, нього діють та приймають власні рішення інші політичні суб'єкти, із притаманними їм амбіціями та інтересами. Завдання аналітика при складанні прогнозу – визначити ці суб'єкти, встановити їхні мотиви та інтереси, передбачити можливі реакції, варіанти поведінки тощо.

Принцип наукової обґрунтованості завжди скеровується на запобігання «вульгаризації» та примітивізації прогнозу. Його втілення забезпечується розробленням документів політичного та стратегічного прогнозування на науковому ґрунті, завдяки постійному вдосконаленню методології та використанню світового досвіду в галузі прогнозування.

Оптимальне врахування та органічне поєднання зазначених вище принципів сприятимуть забезпеченню достовірності поглядів у сфері політичних відносин та прийняттю правильних політичних рішень.

Не зважаючи на означене нами вище, існує концептуальна проблема здійснення прогнозування, що до певної міри пов'язана із суб'єктивними ризиками дослідника бути звинуваченим у непрофесійності. Іноді прогнозування для його виконавців нагадує азартну гру, коли здійснення адекватного прогнозу приносить визнання та славу, і це не залежить від успішності обраної методології. Успішні прогнози, на відміну від успішних методологій, існують (З.Бжезинський, Дж.Міршеймер, Б.Гаврилишин). На жаль, жодні підходи, теорії та синтези не сприяли наближенню вчених до цілком узгоджених методів політичного та стратегічного прогнозування.

Значною перешкодою цьому є саме практична реалізація прогнозу. Вже самим фактом своєї появи він може мотивувати поведінку акторів. Відповідно, тут можна розглядати два варіанти сприйняття політичними акторами прогнозу: як бажаного стану, і як альтернативного. Дилема полягає лише в тому, що прогноз бажаного стану мотивує поведінку акторів на його досягнення, тоді як альтернативний мотивує їх до дій, спрямованих на отримання бажаного і запобігання не бажаного стану. Таким чином, прогнозуючи бажаний стан, а не альтернативу, дослідник збирає більше шансів на його практичне втілення.

Не вдаючись до переліку проблем, пов'язаних із науковим прогнозуванням, ми констатуємо, що більшості з них можна уникнути, якщо розуміти цінність прогнозу в його аналітичному та описовому характері. Отже, прогноз – це не те, що має наступити, це те, що може наступити за певного переліку умов. Власне, цей перелік і повинен уміщувати прогноз. Водночас, саме аналітичний та описовий доробок відрізняють прогноз від астрологічного передбачення, вгадування чи пророцтва. Незважаючи на те, що останні теж можуть (і навіть досить часто) справджуватись, аргументативна сила для політичних акторів перебуває на боці наукового прогнозування. Поруч із тим, що прогноз мотивує акторів до відповідної поведінки, він також формує очікування і від зовнішніх, по відношенню до прогнозу, акторів. Яскравим прикладом формування очікувань є соціологічні прогнози під час виборчої кампанії, що формують у населення чітке очікування інформації про те, хто переможе і відповідно впливають на їхній вибір.

Тут важливо вказати на суттєву різницю між прогнозуванням у політиці та економіці. В останній існує загальний перелік можливих криз та інструменти їх розв'язання. Якщо економісти прогнозують інфляцію, то актори вдаються до відповідної цінової та монетарної політики, спрямованої на запобігання даній кризі, або її можливого розвитку. Прогноз у політиці в більшості випадків не має відносно сталого набору можливих криз і вже точно не має сталих інструментів їх вирішення.

Як бачимо, прогноз є складним явищем не тільки за своїм створенням, а, можливо більшою мірою, за наслідками і пошуком методів, що використовуються при їхньому складанні. Однак, прогноз не є типовою сформованою структурою, а відрізняється за багатьма критеріями. Спільним для всіх прогнозів є характеристика майбутнього.

Поza всю незаперечність необхідності здійснення прогнозів у сфері політики, з погляду досягнення реальних результатів прогнозування, їх не можна та й не варто абсолютизувати. Особливості способів розроблення прогнозів накладають принципові обмеження на їх можливості: в діапазоні часу результативність і ефективність здійснення прогнозів, як правило, обмежуються 5–10 роками. Водночас слід зважати на те, що далеко не всі політичні процеси однаковою мірою піддаються прогнозним оцінкам. Крім того, в рамках кожного методу існують десятки способів розроблення прогнозів, та найбільший ефект дає поєднання різних методів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д.Белл; [пер. с англ.]. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Бестужев-Лада И. В. Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании // Социологические исследования / И. В.Бестужев-Лада. – 2000. – № 1. – С. 37–41.
3. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии: теория и история экономических и социальных институтов и систем / Э. Гидденс // THESIS. – М.: ИГИТИ ГУ-ВШЭ, 1993. – Т.1. – Вып.1. – С.57–82.
4. Горбатенко В.П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: навч. посібник / В. П.Горбатенко, І. О.Бутовська. – К.: МАУП, 2005. – 152 с.
5. Горбатенко В. Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування / В. Горбатенко // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 46–55.

6. Горбатенко В.П. У смислового полі модернізаційного дискурсу / В.П.Горбатенко // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С.35–56.
7. Кримский С.Б. Верификация социальных прогнозов (методологический аспект) / С.Б.Кримский, В.Е.Пилипенко, Ю.В.Салюк. – К.: Наукова думка, 1992.– 160 с.
8. Луман Н. Власть / Н.Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
9. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488с.
10. Моль А. Социодинамика культуры / А.Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 406 с.
11. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование: учебник для студентов вузов / А.С. Панарин. – М.: Алгоритм, 2000. – 213 с.
12. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю.М. Плотинский.– М.: Логос, 2001. – 296 с.
13. Погогрелов О.Ф. Природа філософського плюралізму / О.Ф.Погогрелов // Філософська думка. – 2001. – №5. – С.5–18.
14. Предборська І. Модернізація / І.Предборська // Політологічні читання. – 1993. – №3. – С.269.
15. Рабочая книга по прогнозированию / [ред. И.В.Бестужев-Лада]. – М.: Мысль, 1982. – 320 с.
16. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века / А.И.Уткин. – М. : Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.
17. Швырев В.С. Фальсификация / В.С.Швырев // Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2000–2001. – Т.4. – 2001. – С.42–44.
18. Шевченко В.М. Опитування громадської думки з політичних питань: можливості та обмеження / В.М.Шевченко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб.наук.праць. – Харків: Видавничий центр Харківського нац. ун-ту ім.В.Н. Каразіна, 2002. – С.200–203.
19. Luhman N. Zweckbegriff und Systemrationalität: über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen. – Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 1999. – 400 s.

1.3. Поняття та основні різновиди політичного аналізу та прогнозування

Політичний аналіз і прогнозування поєднують у собі наукові знання і практичний досвід, враховують функціональні і ціннісні характеристики досліджуваних соціальних об'єктів, зумовлені як специфічними інтересами замовника, так і науковими, політичними, професійними, економічними та соціальними інтересами самого аналітика.

На думку сучасних вчених, зокрема вітчизняного дослідника у сфері аналітико-прогностичних досліджень О.Валевського, поняття «політичний аналіз» має прямий зв'язок з політичною наукою. «Політичний аналіз не може бути «наукою» в традиційному розумінні, тобто формою виключно об'єктивного знання. Особливість політичної аналітичної практики полягає в тому, що дослідник безпосередньо залучений до політичної сфери, його висновки не можуть мати характеру строгої об'єктивності та відстороненості від об'єкта вивчення» [4, с.60–61]. Саме тому, не зважаючи на те, що політичний аналіз і прогнозування обґрунтовані політичною наукою, у широкому розумінні їх можна вважати будь-яким аналізом і прогнозуванням суспільно-політичних явищ.

Нинішній етап у розвитку міжнародної спільноти визначив охарактеризовану особливими критеріями, конкретну сферу аналітичної практики. Зокрема, до її компетенції включено завдання розробляти рекомендації для суб'єктів політичного процесу щодо найбільш оптимальної дії або шляху розв'язання конкретної проблеми. Це і є прерогативою того, що зазвичай розуміють під «політичним аналізом». Дане положення цілком схвалюють автори праці «Аналіз політики для реального світу» Б.Гогвуд і Л.Ган. Вони переконані, що «існує потреба у матеріалах, що вимагають використання аналізу та методів реалізації тих рішень щодо політики, що з нього випливають» [9, с.6].

Політичний аналіз обґрунтований основними положеннями і принципами політичної науки і використовує методологію її субдис-

циплін (маються на увазі «політичні» напрями історії, соціології, психології, що утворюють так звану субдисциплінарну матрицю політичної науки). До компетенції політичного аналізу входять, з одного боку, завдання узагальнення максимально великої кількості чинників (економічних, соціальних, психологічних), що визначають специфіку цієї проблеми в контексті певної ситуації, а з іншого – конструювання прогностичних моделей і складання найоптимальніших рекомендацій у розв’язанні цієї проблеми [3, с.13].

Протягом останніх двох десятиліть на практичну складову політичного аналізу направлена увага багатьох вітчизняних дослідників. Зокрема, С.Телешун, О.Титаренко, І.Рейтерович, С.Вировий наголошують, що «метою аналітика, якщо він себе таким вважає, незалежно від місця його діяльності, є визначення ефективно існуючого устрою та технологій його реалізації в контексті швидкості та якості прийнятих рішень на всіх ланках і на всіх гілках державної влади» [8, с.6]. Та необхідно враховувати ту обставину, що якщо кожен аналітик почне на своєму робочому місці створювати модель «ефективно існуючого устрою», то виникає ризик ефекту взаємодії різносторонніх векторів, коли кожен у прагненні кращого буде намагатися вирішувати власні проблеми, ігноруючи проблеми інших. У масштабах держави це призводить до ситуацій існування двох, трьох і багатьох влад. Такий псевдоплюралізм є досить небезпечним, про що свідчать багаточисленні сторінки світової та вітчизняної політичної історії. Також прагнення деяких політиків надати максимальної влади місцевим органам самоврядування на практиці приводить до необхідності визначити спільні цілі та спільні завдання у масштабах держави, бо без цього не може бути ніякого «ефективного устрою». Насправді, тільки в масштабах суспільства в цілому і можливий, на нашу думку, такий устрій, а всі інші управлінські проекти, обґрунтовані аналітичними розробками, мають бути лише його елементами.

Вагомий внесок у дослідження проблематики політичного аналізу здійснено вітчизняним вченим Ю.Кальнишем. У його монографії

«Політична аналітика в державному управлінні: теоретико-методологічні засади» визначено місце політичного аналізу у здійсненні державного управління. Автор розмежовує поняття «політична аналітика у державному управлінні» та «політична аналітика у недержавному секторі», що ми цілком поділяємо [10, с.77–95].

Утім, дослідження сфери політичного аналізу потребує виявлення не лише особливостей його застосування у державному управлінні, а й особливостей його здійснення в межах усього громадянського суспільства. Здійснення ефективної державної політики є і повинно бути результатом усього політичного аналізу в країні. Якщо аналітик належним чином не враховуватиме широке коло політичних сил, це може стати початком занепаду демократичних засад держави. Необ'єктивною є також думка автора про те, що політичний аналіз – морально застарілий термін (це впливає з його позиції) [10, с.114–115]. І, хоча пізніше він виправляє сам себе і «реабілітує» цей термін, однак, використання цього поняття можливе лише у якості структурного елементу політичної аналітики, що поєднує в собі ще, крім цього, аналіз державної політики, політичний прогноз, політичні консультації та політичну експертизу [10, с.121]. Не зовсім зрозуміло, який критерій для дослідника слугував підставою для об'єднання цих різних видів аналітичної діяльності.

Щодо аналізу державної політики необхідно пам'ятати про аналіз політики недержавної – зокрема окремих суб'єктів політичному – політичних партій, рухів, блоків. Крім того, як аналіз державної, так і аналіз недержавної політики є, на нашу думку, підвидами політичного аналізу як такого, тому їх не можна ототожнювати.

І, нарешті, політичне консультування та експертиза є невід'ємними складовими сучасного політичного аналізу і утворюють їхній емпіричний рівень, а тому їх також не можна ставити з останнім у один ряд. У Ю.Кальниша політичний аналіз фактично дистанціюється від емпіричної сфери. У будь-якому випадку, його проекція у майбутнє, як він вважає, вже не є аналізом, а є прогнозом, аналіз же, на його думку, «застигає» у сьогоденні [10, с.122]. З цим

можна погодитись лише частково, бо політичне прогнозування, будучи особливою сферою, є логічним продовженням політичного аналізу, завдяки чому останній охоплює собою і минуле, і майбутнє.

Наявність різноманітних визначень політичного аналізу серед зарубіжних вчених і дослідників окреслюють особливості цього різновиду діяльності. Так, Л.Пал пропонує під політичним аналізом розуміти кваліфіковане застосування інтелекту до суспільних проблем [12, с.41]. Д.Веймер та Е.Вайнінг визначають політичний аналіз як надання корисної поради, що стосується державних рішень і надихається суспільними цінностями [7]. Один із авторитетних авторів сучасності у сфері політичного аналізу В.Парсонс свідомо «поєднує два типи підходів, що дуже часто відокремлені у підручниках: аналіз процесу здійснення публічної політики та використання методик і знань аналізу для прийняття рішень і в самих рішеннях» [14, с.18]. Таким чином, політичний аналіз не може бути лише теоретичним або лише практичним. З метою визначення стратегічних напрямів розвитку політичного аналізу, нами буде зроблено акцент як на теоретичній, так і на прикладній складовій цього процесу.

Проте, варто зазначити, що якщо до теорії політики передусім належить завдання пояснити причини виникнення та розвитку політичних явищ, то політичний аналіз має справу з проблемами, пов'язаними з реалізацією політики в суспільній практиці. Особливості здійснення політичного аналізу, на відміну від політичної науки, є похідними від специфіки роботи консультанта, завданням якого є створення аналітичної оцінки конкретної проблеми й пропозиція відповідних рекомендацій щодо реалізації інтересів того чи іншого суб'єкту політичної дії. Такі особливості й відмінності завжди існують між теоретичними та прикладними формами знань.

Ми відстоюємо точку зору, що політичний аналіз, а відповідно й політичне прогнозування, варто розглядати як пошук шляхів оптимальної реалізації інтересів суб'єктів політичної дії. Аналіз змісту наукових джерел дає можливість виділити три форми практики політичного аналізу – ситуаційну, стратегічну та ціннісну

1; 13]. Порівняльний аналіз цих форм подано у згаданій праці О.Валевського, де окреслено їхні ключові характеристики. Зробимо спробу виявити проблемні місця такого порівняння у цій, вельми характерній для вітчизняної науки, роботі.

Ситуаційний аналіз «орієнтований на чітко обмежену в просторі та часі проблему» [4, с.65]. Але, з іншого боку, для нас очевидною є позиція К.Ващенко, який наполягає на тому, що при вирішенні проблеми, виходячи з інтересів замовника, аналітик може втратити об'єктивність [5]. У даному випадку доречною є теза М.Вебера щодо принципової відмінності між науковою і політичною позиціями: «Якщо чесною першою є безпристратність, то для другої політична заангажованість є не недоліком, а чесною і умовою успіху в політиці» [6].

Питання, що таке ситуаційний аналіз і чи може він бути успішним, зберігаючи наукову відстороненість, стоїть перед соціальним пізнанням і було поставлене в соціології ще у етнометодології та інших напрямках, близьких до розуміючої і критичної соціології [2] та соціології науки [11]. На наш погляд, особливо гостро ця проблема постає стосовно політичного аналізу. Дійсно, ризиковано ставати злочинцем для того, щоб зрозуміти девіантну поведінку, так би мовити, «із середини», шляхом «включеного спостереження». Однак надавати адекватний ситуаційний політичний аналіз, не «вжившись» у життєвий світ «замовника» цього аналізу, не лише проблематично, а й не досить відверто і сумлінно для виконавця. Інакше кажучи, прикриваючись «науковою відстороненістю», аналітик ризикує замість адекватного аналізу подати «халтуру», тобто його переконливу імітацію.

Фактично, О.Валевський пропонує оберігати ситуаційний аналіз від запопадливості замовника, залучаючи колектив аналітиків (а не окремих експертів) і взагалі здійснювати його через залучення інституалізованих професійних аналітиків. Звичайно, такий аргумент є слушним, проте водночас, на нашу думку, це не знімає, а загострює проблему залученості в інтереси замовника. Звертаючись до групи (організації) професійних аналітиків, замовник «включає»

такі механізми, як «честь мундира», кругова порука. Крім того, для таких аналітиків (утім, як і для окремої особи) обережність рекомендацій не тотожна їхній об'єктивності. Так, цілком може виявитись, що об'єктивний результат ситуаційного аналізу є вкрай неприйнятним для замовника [7, с.47–52], і тоді виникає майже непереборна спокуса закамуфлювати його науковими термінологічно переобтяженими конструкціями й не чіткими інтерпретаціями даних («і нашим, і вашим»). Апеляціями до складної ситуації та амбівалентністю методик дослідження аналітик ніби позбавляє оточення у майбутньому докоряти йому за приховування справжніх даних. Насправді, як результат, відбувається дискредитація самої ідеї ситуаційного політичного аналізу і тим більше – дискредитація науки.

Основним у ситуаційному аналізі, на наш погляд, залишається не його науковість як самоціль, а його щирість (як наукова чесність, так і бажання дійсно допомогти замовнику) і спрямованість на конструктивні рекомендації. Науковість залишається найбільш досконалим інструментом досягнення цієї мети.

Для ситуаційного аналізу, як цілком слушно зауважує О. Валевський [4, с.65], характерна міждисциплінарність. Для того, щоб міждисциплінарність не обернулася еkleктикою і плутаниною, на нашу думку, необхідним є системний базовий підхід аналітика. О.Валевський це вважає мистецтвом ситуаційного аналізу, що полягає в умінні подати конкретну проблему системно й визначити головні причини її виникнення. Дозволимо собі зауважити, що таке мистецтво повинно у якості підґрунтя мати відповідну наукову підготовку і володіти науковими методами системного аналізу. Саме тоді, плідним і осмисленим буде опрацювання максимально великої кількості джерел інформації про проблему – статистичних та соціологічних даних, психологічних характеристик учасників подій, історичних, економічних тощо.

Варто додати, що характерною ознакою ситуаційної аналітичної практики є орієнтація приймати рішення у просторово-часовому діапазоні «тут і зараз». «Завтра» для ситуаційного аналізу – завжди

пізно. Адже, політична подія, яку має забезпечити ситуативний політичний аналіз, не може чекати: це ситуація, значення якої класична література визначає, як «півцарства за коня». Таким «конем», що допоможе досягнути дуже конкретної і гранично нагальної мети, і є своєчасний конкретний аналіз, що складну проблему подає як простий вибір альтернатив та аргументів «за» і «проти» кожної з них, здійснює, за словами Н.Лумана, їх програмування [19, с.257–342]. Через день, а можливо, через годину чи навіть менший проміжок часу, ситуація вже стане іншою і потребуватиме нового аналізу. Саме у цьому полягає вразливість ситуаційної аналітичної практики, постійний привід звинувачень на її адресу у ніби-то нездатності побачити та оцінити перспективу. Виходячи з цих причин, практика ситуаційного аналізу потребує підкріплення стратегічним аналізом.

До компетенції стратегічного аналізу, а відповідно і прогнозування, що є безпосередньо об'єктом нашого дослідження, з точки зору О. Валевського [4, с.67], належить завдання дати відповідь на запитання, «що повинно бути» в майбутньому. На його думку, поняття «майбутнього» суттєво впливає на стиль мислення та аргументацію практики стратегічного аналізу і прогнозування, як його складової. Цю позицію О.Валевського уточнює К.Ващенко [5]. Він поділяє точку зору, що майбутнє конструюють як певну модель за допомогою очевидних (з точки зору аналітика) понять і фактів, а практика стратегічного аналізу і прогнозування – це конструювання «майбутнього» за допомогою сполучних елементів між «минулим» та «теперішнім» часом. Тому завдання стратегічного аналізу полягає не в опорі на якесь «майбутнє», а у визначенні змісту проблем, що виникатимуть у майбутньому.

Стратегічному аналітику необхідно довести, що певна проблема обов'язково стане предметом турботи суспільства або держави у майбутньому. Таку думку висловлює також О.Панарін: проблемним полем стратегічного аналізу є не саме по собі «майбутнє», а досвід конструювання моделей майбутнього розвитку [3, с.6].

Отже, на відміну від аналізу ситуаційного, для якого на першому місці виявляється відвертість і націленість на програмування політики, аналіз стратегічний повинен розробляти концепції, в межах яких узагалі можливий будь-який осмислений і науково аргументований підхід до політики. Цей підхід розробляє фактично «словник» опису політичної дійсності, адже будь-яка політика врешті-решт спрямована у майбутнє.

Із самого початку тавтологічним було твердження О.Валевського про те, що продукт стратегічної аналітики не вимагає негайних дій від того суб'єкту політики, кому він адресований [4, с.69]. Проте, у світлі висловленої нами думки про надання стратегічним аналізом наукової осмисленості будь-якій практиці політичного аналізу, здається, що все ж стратегічний аналіз є не менш нагальним, ніж ситуаційний. Інакше можна було би безболісно і з економією часу відкладати стратегічні розвідки на таке ж віддалене «майбутнє» [17]. Тому, з одного боку, можна погодитись з О.Валевським, що стратегічна аналітична практика стимулює прийняття рішень, результати яких буде видно, як правило, у віддаленому майбутньому, що подекуди провокує ілюзію відтермінування відповідального рішення на невизначене майбутнє. З іншого ж боку, стратегічний аналіз надає термінологічний, концептуальний, методологічний та технологічний матеріал для всіх інших видів аналізу і прогнозування. Це зумовлює не його одностороннє домінування над ними – на кшталт радянської практики жорсткої ідеологізації навіть елементарних політичних і локальних оцінок (діалектика і матеріалізм, ідеали комунізму, «партійна лінія» тощо), а навпаки – це вимагає тісної та рівноправної взаємодії різних видів і практик політичного аналізу, їх взаємного узгодження і взаємозбагачення.

О.Валевський стверджує, що стратегічний аналіз, як правило, є монодисциплінарним [4, с.69]. Дійсно, попередні дослідження ґрунтувалися переважно на потенціалі стратегічної аналітичної практики, використовуючи переважно можливості якої-небудь однієї з гуманітарних дисциплін (історії, економіки, соціології).

Однак, постнекласична чи постмодерністська наука ґрунтується на принципах подолання традиційних міждисциплінарних кордонів – наукові дослідження, в тому числі фундаментальні, що складають основу стратегічного аналізу, здійснюються довкола певних теоретичних проблем, а не у штучному полі успадкованих теоретичних умовностей, що можуть некритично сприйматися як «справжня» теорія чи «справжня» наука. Особливо яскраво це демонструє міждисциплінарний і до певної міри навіть наддисциплінарний характер системного підходу, що є найбільш відповідним для стратегічного аналізу. Яскравим прикладом таких міркувань є праці засновника теорії соціальних систем Т.Парсонса [15;16] та інших представників системної теорії, в політичній науці, таких як Д. Істон [18] та А.Етціоні.

Предметом ціннісної складової аналітичної практики, за визначенням О.Валевського, є критика базових цінностей та умов здійснення державної політики [4, с.69]. Ми не погоджуємося з цим і відзначаємо, що критика базових цінностей завжди підпорядкована іншим важливим цілям ціннісного підходу – визначенню цінностей та участі в утвердженні цінностей – передусім шляхом їхнього обґрунтування.

Як стверджує О.Валевський, західні політологи, як правило, не визнають ціннісно заангажований тип аналітики (дуже поширений у посттоталітарних суспільствах) політичним аналізом. Це зумовлено, на його думку, двома обставинами.

Першою обставиною є те, що становлення професійної аналітичної спільноти тут знаходиться на початковій стадії. Та, з подальшим розвитком організаційних форм аналітичної діяльності і, відповідно, формуванням ринку аналітичних послуг те, що нині прийнято вважати ціннісною складовою, відійде до компетенції філософії, історії, ідеології, журналістики. З цим міркуванням О.Валевського можна здебільшого погодитись. Хоча, на наш погляд, ціннісна складова має визнаватися в політичному аналізі скрізь, де він застосовується. Тут слід урахувати ту обставину, що в сучасному

постіндустріальному суспільстві уточнення і зміна цінностей стає нормою, і навряд чи потрібно таке важливе і непросте завдання доручати лише публіцистиці, літературі чи ідеології. Не варто ціннісно ізольовувати спільноту аналітиків і тим самим применшувати можливості політичного аналізу, що повинен, на нашу думку, не лише виявляти наявні у суспільстві цінності, але й вчасно передбачати появу нових, створювати їх і сприяти їхньому запровадженню. Тим самим спільнота аналітиків стає активно задіяною у суспільному житті.

Також, О.Валевський вказує на перехідний стан історичного буття посттоталітарного суспільства, що провокує відтворення різновекторних можливостей його розвитку і об'єктивно робить предметом критики глобальні цінності державної політики. Сучасне суспільство принципово є модернізаційним, що означає фактично перманентну суспільну трансформацію, яку переживають не лише пострадянські країни, а й лідери світової політики – інша справа, що ці трансформації можуть бути дещо відмінними за змістом.

Таким чином, слушно наголосивши на ціннісній складовій аналітичної практики, О.Валевський надто скромно і стримано, на наш погляд, оцінює її потенціал і поле використання. Водночас безумовною заслугою вченого є те, що він виділяє характерні особливості ціннісної форми аналітичної практики [4, с.71–72].

На його переконання, предметом уваги тут є оцінка політики, а не з'ясування ефективного шляху розв'язання будь-якої проблеми. Сама по собі оцінка, дійсно, не є вирішенням проблеми, однак правильна оцінка ситуації, а точніше чітке виявлення тих цінностей, що рухають задіяними у цю ситуацію політичними акторами, на наше переконання, є важливою передумовою адекватного розуміння мотивації їхньої поведінки, а отже, й необхідною і незамінною передумовою будь-якого політичного аналізу.

Також, О.Валевський справедливо вказує на присутність цінностей у будь-якому аналітичному продукті. Вони, на думку вченого, імпліцитно є орієнтирами у дослідницькій роботі аналітика. Тут варто підсилити думку автора вимогою розрізняти цінності як елемент

об'єкту дослідження та цінності, якими керується як власними переконаннями сам аналітик. Утім, ціннісна позиція вимагає рефлексії від власних уподобань, і не відсторонення їх після такої рефлексії. Час для власних переконань приходить при формулюванні рекомендацій (хоч і в розумних межах). Тому навряд чи можна погодитись із занадто самообмежувальною позицією, що пропонує О.Валевський, а саме, що «самі по собі базові цінності організації державної та суспільної політики не стають предметом критики» [4, с.72]. Він вважає, що професійний експерт має перекладати це завдання на філософію, ідеологію, етику, історію. Водночас, сам дослідник тут же робить виняток, зауважуючи, що за умов, коли руйнуються сталі суспільні системи, досвід ні ситуативної, ні стратегічної практики не може достеменно пояснити, що саме відбувається в суспільстві.

З точки зору ситуативної та стратегічної практик, зазначає О.Валевський, ціннісний аналіз багато в чому є парадоксальним і алогічним, оскільки побудований на «методологічній доктрині», сформованій самим аналітиком. Її джерелом є індивідуальний авторський життєвий досвід і світогляд. Але, можна не погодитись з автором у цьому і зауважити, що аналітик залишається громадянином і моральною особою не лише у «переломні» моменти, а має бути ним завжди – не лише для власного сумління, а й для формування необхідних фахових якостей політичного аналітика.

Отже, політичний аналіз є галуззю політологічного знання, до компетенції якої належить науково заангажований, тобто критично-рефлексивний, доказовий і ціннісно навантажений пошук моделей розв'язання конкретних проблем, з якими зіштовхуються суб'єкти політичної діяльності. Тому, за своєю природою політичний аналіз є не просто інструментальним, а й комунікаційним знанням, що включає в себе у якості важливого виміру спрямованість на зміну політичної реальності на основі науково обґрунтованого прогнозу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 383 с.
2. Бергер П. Личностно-ориентированная социология / Бергер П., Бергер Б., Коллинз Р. – М.: Академический проект, 2004. – 608 с.
3. Валевський О.Л. Державна політика в Україні / О.Л.Валевський. – К.: НІСД, 2001. – 242 с.
4. Валевський О.Л. Методологічні засади аналізу державної політики / О.Л. Валевський // Філософська думка. – 2000. – №5. – С.59–81.
5. Ващенко К.В. Теоретико-методологічний інструментарій і засоби забезпечення політичного аналізу і прогнозування в сучасній Україні / К.В.Ващенко // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – К., 2008. – 382 с.
6. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
7. Веймер Д. Аналіз політики. Концепції і практика / Д. Веймер, Е. Вайнінг. – К.: Вид-во Соломії Павличко, 1998. – 360 с.
8. Вступ до політичної аналітики: навч. посібник / [Телешун С.О., Титаренко О.Р., Рейтерович І.В., Вировий С.І.]. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 220с.
9. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу / Б.Гогвуд, Л.Ган. – К.: Основи, 2004. – 396 с.
10. Кальниш Ю.Г. Політична аналітика в державному управлінні: теоретико-методологічні засади / Ю.Г. Кальниш.– К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 272 с.
11. Малкей М. Наука и социология знания / М. Малкей. – М.: Прогресс, 1983.– 256 с.
12. Пал Л. Аналіз державної політики / Л. Пал.– К.: Основи, 1999. – 422 с.
13. Панарин А. Глобальное политическое прогнозирование / А. Панарин. – М.: Алгоритм, 2000. – 348 с.

14. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії і практики аналізу політики / В. Парсонс.– К.: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.

15. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.

16. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 270 с.

17. Хасси Д. Стратегия и планирование: Путеводитель менеджера / Д.Хасси. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.

18. Easton D. The Analysis of Political Structure. – Chicago, 1990.

19. Luhman N. Zweckbegriff und Systemrationalität: über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen. – Frankfurt am Mein : Suhrkamp, 1999. – 400 s.

1.4. Основні методологічні підходи до політичного аналізу і прогнозування

Основні принципи аналізу та прогнозування розкрито у змісті конкретних методологічних підходів. У процесі аналізу наукових джерел нами засвідчено наявність широкого спектру цих принципів [12; 8]. Проте, варто знати, що вирішальну роль у забезпеченні об'єктивного результату політичного аналізу та прогнозу завжди відіграє оптимізація добору методів діяльності у цьому науковому напрямі.

Ключовим завданням тут є визначення можливої сфери використання кожного підходу і пошук найефективнішого у кожному конкретному випадку, оскільки вибір і застосування одного або декількох методологічних підходів залежить від мети, термінів і часу аналізу та розроблення прогнозу.

Зробимо спробу охарактеризувати основні методологічні підходи дещо докладніше. Першим можна вважати діалектичний підхід. З огляду на думку багатьох учених, діалектика є універсальним методом політичного аналізу та прогнозу. Її основні принципи об'єднані

зв'язком і розвитком, що є для них провідною якістю. Зв'язок тут виступає як загальне, що виникло внаслідок певної взаємодії основних елементів політики [12, с.10]. В основу принципу діалектичного розвитку політики покладено ідею безперервного політичного розвитку, логіка якого містить основний детермінант – історизм, який своєю чергою перетворюється на принцип. Для того, щоб даний принцип сприймався як самовираження об'єкту у цьому історичному випадку, потрібна «присутність» у ньому причинності та об'єктивної доцільності, до того ж не взагалі, а саме стосовно політики.

Відомою є думка вітчизняного дослідника Б.Гаєвського, що загальний зв'язок і взаємодія в політиці відображають матеріальну єдність світу, що у людському суспільстві знаходить один зі своїх проявів. Тому встановлення «клітинного» політичного стану цього прояву, особливо в умовах піднесення загальнолюдських цінностей, – одне з головних завдань політичного аналізу та прогнозу [8, с.7–10]. Крім того, політичний загальний зв'язок як потенційна можливість реагування на ту чи іншу політичну дію будь-якого елемента політики залежить від такої його властивості, як принциповий загальнолюдський зміст політичних потреб та інтересів. Звичайно, визначити увесь спектр потреб та інтересів, що виникають на їх основі, неможливо. Проте, О.Валевський відзначає, що їхня політична форма впорядковує це розмаїття на такому рівні, що створює умови для політичної типологізації загальнолюдських інтересів [4, с.73–74].

Загальний зв'язок та взаємодія предметів і явищ породжують розвиток, що в якості головного результату передбачає набуття нової якості на основі незворотності, спрямованості, закономірності. Для політичного аналізу і прогнозу найважливішого значення, на нашу думку, набуває поступальність розвитку, виникнення нової якості не просто як іншої, а як прогресивної та нової, оскільки розвиток може бути й регресивний, хоч у загальнофілософському розумінні він необхідний для нормального функціонування об'єкту і становить висхідну і нисхідну його лінії. Зрозуміло, що ці дві лінії розвитку – це два його боки (з перевагою першого), що розгортаються в часі,

який визначає їхню спрямованість і незворотність. При цьому і незворотність, і спрямованість виступають як головні часові характеристики, на чому і побудовано принцип історизму пізнання.

Політичний розвиток, вважають В.Кремень та П.Шаран, можна розглядати у двох аспектах: перше, як розвиток політичних відносин, їх ускладнення, включення до їхньої структури дедалі нових інтересів, позначених політичним змістом; друге, як розвиток власне політичної діяльності, її організаційних форм, системи демократії, насамперед інститутів політичної системи [14, с.107–109].

Якщо політичні відносини розглядаються переважно як об'єктивний чинник, то діяльність розглядають як суб'єктивний чинник політичної діяльності, як той рівень культури, компетентності, професіоналізму, що, за загальним переконанням, визначає її ефективність. Значимість суб'єктивного чинника в політиці настільки велика, що може призводити навіть до феноменів зворотного розвитку (регресу), наприклад, у формі антимодернізації [9, с.44–50].

Таким чином, діалектичний підхід дає змогу охопити всі, часто суперечливі аспекти політичних процесів у рамках єдиної парадигми дослідження.

Складовою частиною діалектичного підходу є принцип історизму, що полягає у вивченні кожного явища у взаємозв'язку його історичних форм. Історія засвідчує внутрішній зв'язок процесів, явищ, фактів. На його основі можна об'єктивно визначити відносну цілісність, завершеність етапу в розвитку суспільства і встановити його потенціал як основу майбутнього. На думку В.Чуйка, історичний підхід створює можливість: виявити закономірність історичного процесу за допомогою аналізу властивих йому загальних і поетапних суперечностей; усвідомити незворотність спрямованого історичного розвитку, що постійно породжує нові якості й вищу з них – нову соціальну систему; безперервний прогрес історичного руху, що відображається в переході від нижчих форм соціальної організації до вищих; визначити суперечливість суспільного руху, його розвиток через подолання і відтворення суперечностей [36, с.9].

Отже, історичний підхід дає можливість уявити політичний процес як рух системи, елементами якого є минуле, сучасне і майбутнє, їх місце в політичному процесі.

Для політики вкрай важливо враховувати діалектику явища або факту, їх внутрішню логіку, що дає змогу побачити початок процесу, умови його виникнення та можливий потенціал розвитку. Ось чому потрібно правильно оцінювати минуле, вплив його на теперішнє. Побачити це минуле, як теперішнє у живому розвитку, означає діалектично пов'язати його з теперішнім і майбутнім, зробити дійовим елементом системи, що дістав назву історичного розвитку.

Зі взаємозв'язку минулого, теперішнього і майбутнього випливає, що майбутнє існує як можливість у теперішньому. Отже, політичний аналіз і прогнозування пов'язані з перенесенням законів, тенденцій, існуючих у теперішньому, за його межі з тим, щоб на цій основі відтворити ще не існуючу модель майбутнього. Крім того, історичний метод дослідження відображає реальну історію об'єкта, виявляє значущі історичні факти і стадії, що дає змогу в результаті розкрити логіку і закономірності розвитку об'єкта.

На думку А.Коваленка [12, с.44], в історичному підході закладена потреба і можливість переходу до теоретичного, логічного осмислення аналізованого процесу, а отже, історичне має доповнитися логічним, що є тим же історичним методом, тільки звільненим від випадковості.

Усе більшого поширення набуває у вітчизняній та світовій аналітиці синергетичний підхід. Як справедливо зауважує А.Коваленко [12, с.49], у сучасній науці предметом вивчення синергетики, або теорії самоорганізації, є дослідження законів та закономірностей глобальної еволюції будь-яких відкритих неврівноважених систем, головною рисою яких є нестійкість, неврівноваженість та нелінійність. До неврівноважених систем цілком можна відносити і сучасні політичні системи.

На прикладі аналізу економічних процесів було досягнуто висновків, що цілком можна використовувати для характеристики

політичних процесів, використовуючи синергетичний підхід, якому властиві положення про наявність у матеріальних системах багатоваріантності та альтернативності розвитку за певної визначеності їх змін у точках біфуркації (розгалуження, будь-які якісні або стрибкоподібні перебудови системи і метаморфози різних об'єктів при плавній зміні параметрів, від яких вони залежать) і про світ як ієрархію середовищ з різною нелінійністю. Вибір напрямку розвитку в точці біфуркації може відбутися внаслідок незначних коливань та випадкових відхилень величини від середнього значення (флуктуацій), а останні можуть обирати шлях розвитку цілісної системи [18, с.44–45].

Предметна дотичність синергетики до інших наукових напрямів і «перетину» з іншими галузями науки і науковими напрямами характерні не тільки для точних і природничих наук. Для політичних досліджень подібна предметна дотичність синергетики стосується, у першу чергу, прогностики, що намагається визначити закономірності процесу прогнозування [3, с.56–63].

Прагнення людства зрозуміти світ історично відбивалося на генезі філософських та політичних шкіл і течій, що закладали своє уявлення про процеси трансформації соціуму у моделях соціальної динаміки: лінійних, циклічних, моделях розвитку по спіралі тощо. Соціальні науки після їхнього відокремлення від філософії продовжили цю традицію розвитку інструментарію досліджень (методологій). Проте, становлення синергетичної парадигматики та її розвиток як міждисциплінарної методології досліджень потребує інакше трактувати можливі зв'язки політичних досліджень з синергетикою.

Аналіз суспільства з точки зору синергетичного підходу дає змогу сформулювати три важливі положення. Перше, у новій методології суспільство розглядається як складна (часто надскладна) відкрита нелінійна система, що обмінюється енергією, речовиною та інформацією із зовнішнім середовищем і в біфуркаційних станах набуває здатності до самоорганізації. Такий підхід принципово

змінює традиційні уявлення про природу соціальних та політичних процесів.

Друге, синергетика дає змогу відійти в оцінці наслідків політичних процесів від жорсткої схеми «чорне – біле» або «хаос – порядок», що призводить до розуміння подвійності практики та наблизитись до розуміння амбівалентного характеру хаосу, який може бути як руйнівним, так і креативним, «підштовхуючи» в точці біфуркації систему до встановлення нового порядку.

Третє, нав'язування соціальній системі певного порядку, що суперечить її природі, неминуче призводить до руйнування «запланованої» схеми у майбутньому.

Таким чином, необхідно пам'ятати, що одина із головних особливостей у застосуванні синергетики до складно організованих соціоприродних систем полягає в тому, що таким системам не можна нав'язувати шляхи їхнього розвитку [5]. З цього принципу випливає, що управлінський вплив на процеси розвитку соціальних систем може бути ефективним тільки тоді, коли він узгоджений з внутрішніми властивостями цієї системи, тобто є резонансним. Останнє вносить відповідні корективи у розуміння ролі людини в процесах перетворення соціального і політичного довкілля, відходячи від таких крайнощів, як людина-спостерігач або людина-«(пере)будівник» соціуму, надаючи їй статусу активної діючої елементу системи, і формулює в результаті так званий антропний принцип синергетики.

Особливого значення в синергетичному підході набуває визначення двох протилежних підвалин суспільства – позитивно-творчої, що, незалежно від суспільного ладу, політичного режиму, характеру функціонування суспільства здатна творити цілісність соціальної організації та ентропійної (розсіювальної), що деструктивно впливає на першу підвалину, перешкоджає функціонуванню її елементів чи навіть поглинає останні. Через застосування міждисциплінарних досліджень синергетика виявляє закономірності та локально-специфічні особливості функціонування названих підвалин, виходячи

з того, що вони однаково необхідні для саморозвитку суспільства. Відповідно мета політики визначається на підставі знання про те, яку з її підвалин – твірну чи ентропійну – можливо й необхідно за конкретних умов інтенсифікувати, і як усунути або обмежити їхні дії для збереження відносної стабільності суспільства та його структур.

Варто зазначити ще одну перевагу застосування синергетичного підходу до аналізу політичних процесів: синергетична парадигма дає змогу зрозуміти та врахувати погляд на соціальний світ як на складну нелінійну, відкриту систему, що здатна до самоорганізації. У результаті це може сприяти мінімізації часових і ресурсних витрат у процесі утворення нової структури (унаслідок самоорганізації) і, можливо, зменшити управлінські прорахунки під час прийняття рішень у політиці.

Хоча синергетичний підхід нині набув великої популярності і часто протиставляється формаційному з його детермінізмом, необхідно відзначити, що є дуже мало такого в синергетичному підході, чого б не враховувала і не вичерпувала діалектика. Діалектичний підхід до явищ дійсності допускає, враховує багатоваріантність розвитку систем і процесів а, представлення (з огляду на синергетику) політичних систем і процесів як нелінійних, залежних від випадкових факторів, призводить до твердження про їх непізнаваність, непрогнозованість, що, зрозуміло, є абсолютно не так. У політичних системах, процесах, відносинах у більшості випадків цілком чітко простежуються певні причинно-наслідкові зв'язки і закономірності, певна роль та інтереси окремих індивідів і груп, що дає змогу з великим ступенем визначеності аналізувати та передбачати їх розвиток. Для цього цілком достатньо діалектичного погляду на світ політики. Синергетичний же підхід може використовуватись як допоміжний, однак нема ніяких підстав вважати його універсальним, єдиним засобом пізнання. Але це, на нашу думку, не зменшує значимості останнього в умовах політичного аналізу та побудові ефективних прогнозів.

У політичному аналізі та прогнозі широко використовується і системний підхід [11, с.75–82]. Отримавши можливість, завдяки дослідженням представників американської школи структурно-функціонального аналізу, бути використаним при аналізі політичних явищ і процесів, він став таким, що використовується на всіх рівнях аналізу і прогнозування. Системний підхід, вітчизняний дослідник А.Коваленко [12, с.52] пропонує розуміти, як сукупність принципів і положень теоретико-методологічного характеру, орієнтованих на вивчення об'єктів у вигляді систем (тобто сукупність елементів, пов'язаних взаємодією, що через це виступають як єдине ціле) і дають можливість виявляти багатоманітні зв'язки та відносини як у середині системи, що знаходиться у полі зору аналізу, так і у взаємовідносинах її із зовнішнім середовищем, а також досліджувати її функціонування і розвиток, враховувати принципи цільового характеру функціонування системи. З філософської точки зору системний підхід може розглядатися як застосування положень матеріалістичної діалектики. Однак, існує значна кількість не матеріалістичних версій системного підходу. Це дає підстави для його визначення як незалежного від так званого «основного питання філософії».

На думку Ю.Батуріна, системна методологія починається з опису проблеми як системи. Проблема, з точки зору теорії систем, являє собою сукупність трьох наборів елементів: множина цілей; множина властивостей проблеми; способи, якими досягається множина цілей [2].

Важливе значення в системному підході належить аналізу зв'язків між елементами структури системи. Визначаються ці конкретні форми зв'язків і залежностей між окремими частинами й елементами даної системи з метою пошуку функціональних залежностей між елементами системи та між системою і зовнішнім середовищем. У результаті стає можливим узагальнене уявлення про предмет, збагачене врахуванням всієї сукупності зв'язків, що істотно відбиваються на його якісних сторонах [12, с.54]. Залежність системних характеристик від характеру взаємодії системи

із зовнішнім середовищем зафіксували ще біологи, починаючи з досліджень Людвіга фон Берталанфі. Пізніше це положення розвинули і надали концептуального обґрунтування для соціальних систем Т. Парсонс [21, с.464–480] та Н. Луман [16, с.53–58]. Згідно з ним, суспільство можна уявити як сукупність масштабних елементів (підсистем), а також як сукупність окремих позицій, займаних індивідами, і ролей, що відповідають цим позиціям. Стан і поведінка масштабних елементів пояснюються, передусім, потребами у виконанні функцій і ролей. Тому головним завданням дослідження, на думку представників цього підходу, є виявлення елементів системи, їх функцій і способів зв'язку між ними.

Відмінною особливістю систем, створених людиною, є їхня цілеспрямованість. Досягнення мети забезпечується певною організацією системи та механізмом її управління [12, с.55]. Отже, відповідно до принципів системного підходу різні організації, заклади, представництва належать до класу організаційних систем. Це системи, створені для виконання певних функцій (цілеспрямовані системи); основними елементами цих систем є люди. Організаційні системи мають ієрархічну структуру, певний механізм управління, завдяки якому здійснюється адаптація і самоорганізація системи. Більш докладно ці питання досліджувались ще за радянських часів [26], але й сьогодні виявляють нові аспекти цієї проблеми [29].

Цілий ряд джерел щодо здійснення аналізу представляє схему дій системного характеру в поєднанні з «контрольними запитаннями» при аналізі організації. Їх найпростіший перелік включає п'ять запитань: Що? Де? Коли? Як? Хто? та ключове запитання: Чому? Якщо ставиться завдання по вдосконаленню структури організації (введення чи ліквідація тих або інших функціональних підрозділів чи посад), виробленню рішення можуть допомогти інші контрольні запитання [28]. Аналіз за такою схемою дає можливість аналітику отримати більш повне уявлення про організаційну систему, що знаходиться у полі зору його аналізу, та обрати обґрунтовані шляхи розв'язання поточних завдань.

Проте, системний підхід зазнав доволі гострої критики. Передусім, його звинувачують у своєрідному науковому «тоталітаризмі», нетерпимості до альтернативних пояснень, прагненні охопити все однією теоретичною схемою. Критику теорії соціальних систем найбільш послідовно здійснював Ю.Габермас [34].

У політичному аналізі та прогнозуванні надто поширеним є порівняльний підхід. Порівняльний підхід, на думку А.Коваленка [12, с.58], будується на зіставленні за відповідними критеріями політичних інститутів, форм і методів діяльності партій, державних органів та громадських організацій, особливостей політичної культури в різних країнах. Як зауважує К.Гаджієв, проблема полягає в тому, щоб обрати такі компоненти й елементи, що окремо або в сукупності давали б змогу робити висновки про ті чи інші сутнісні характеристики порівнюваних об'єктів. Завдання аналітика тут полягає у виборі параметрів, що піддавалися б порівнянню одного з одним [7]. Отже, одним із головних правил застосування порівняльного методу є з'ясування чіткої, конкретної підстави для порівняння і суворе дотримання її меж. Порівняльний підхід є чи не найдавнішим серед усіх підходів політичного аналізу – досить згадати ще відомі праці Полібія [22; 23; 24] і Платона [25] про порівняння різних форм правління.

Поряд із порівняльним у політичному аналізі та прогнозі часто застосовується інституціональний підхід, що є найбільш сутнісним у нашому дослідженні, бо саме інституціональний аналіз береться нами як підґрунтя для вивчення предмету дослідження. Основну увагу його представники приділяли вивченню політичних інститутів, формально-правових аспектів державного управління, зокрема конституційних документів, та реалізації їхніх положень на практиці [27]. Інституціональний підхід на Заході виходить з того, що причинами і наслідками існування тих або інших «прогресивних» інститутів можуть виступати наявність або відсутність цінностей ліберальної демократії. Більш виважений аналіз соціальних інститутів подає лауреат Нобелівської премії Дагалас Норт [19].

Як зазначає Т.Алексєєва, інституціональний підхід використовує три основні методи дослідження: описово-індуктивний, формально-легальний та історико-компаративістський [1]. Як бачимо, фактично вона підпорядковує порівняльний підхід інституціональному, що, на наш погляд, є не зовсім коректно.

Дослідники звертають увагу на недоліки інституціонального підходу, такі як: обмеження предмета аналізу – неувага до політичної поведінки, її неполітичних підстав; формальний підхід до вивчення політичних інститутів без урахування неформальних аспектів їх функціонування і ролі цих аспектів у прийнятті рішень [12, с.60]. Утім, інституціональний підхід у певних випадках виявляється продуктивним, якщо поєднується з іншими методологічними підходами. Зокрема, його застосовують за такими напрямками: конституційні дослідження, дослідження державного і муніципального управління і так званий новий інституціоналізм, який підкреслює більш самостійну роль політичних інститутів у політичному процесі. Порівняльний аналіз є в центрі уваги вітчизняних науковців у галузі політичного аналізу. У цьому контексті, зокрема, заслуговують на увагу праці О.Ткача.

Аналізуючи політичні процеси, більшість дослідників є прибічниками або формаційного, або цивілізаційного підходів до пізнання соціально-політичної реальності. У спеціальній праці, присвяченій цивілізаційному підходу дослідження, у першому ж розділі здійснено докладне порівняння цього підходу з формаційним [35, с.13–51]. На наш погляд, абсолютно «чистих» формацій бути не може, адже будь-яке конкретне суспільство завжди перебуває в процесі розвитку, і в цьому суспільстві поряд із відносинами та інститутами, що визначають сучасне обличчя панівної формації, можуть існувати й існують залишки старих та зародки нових формацій. Як зазначає С.Крапивенський, необхідно також ураховувати неспівпадіння господарського, соціально-політичного і культурного рівнів розвитку окремих країн і регіонів [13]. Утім формаційний підхід не виключає багатфакторності – послідовної та субординованої,

де економічні фактори та інтереси в кінцевому підсумку найчастіше виявляються основними. І все ж, формаційний підхід переважно втратив свою актуальність, тоді як на зміну йому приходять підхід цивілізаційний.

Цивілізаційний підхід ґрунтується у своїх висновках на поділі історичного процесу на певні типи цивілізації. Можна розрізнити два підходи до розуміння цивілізації: у першому випадку в її основі лежать духовні чинники (О.Шпенглер [37], А.Тойнбі [31; 32]), а у другому – матеріальні (О.Тоффлер [30]). Якщо пристати до другої версії розуміння цивілізації, тоді основою (базисом) формації й цивілізації в обох випадках виявляється матеріальне утворення [17, с.62–80; 20, с.64–97], хоча воно й належить до різних форм суспільного буття. В основі формації знаходиться економічний базис, тобто сукупність виробничих відносин. Основою цивілізації та кожного її ступеня є техніко-технологічний базис, у зв'язку з чим виділяють три етапи в розвитку цивілізації – землеробський, індустріальний, інформаційно-комп'ютерний.

Варто зазначити, що цивілізаційний підхід у його духовно орієнтованій версії справедливо критикує застосування до класифікації типів цивілізації лише одного критерію – рівня розвитку техніки, однак у згаданому підході також дещо некоректним виглядає використання лише одного критерію – духовного. Цивілізаційно-технологічний підхід абстрагується від суспільної ролі відносин економічної власності. Крім того, така версія цивілізаційного підходу значною мірою ґрунтується на теорії позитивізму, а тому не пояснює (або пояснює односторонньо, поверхнево) наявність багатства і бідності в умовах аграрної, індустріальної та постіндустріальної цивілізацій, економічних криз, масового безробіття у двох останніх цивілізаціях та інші корінні вади.

Водночас варто погодитися з думкою А.Коваленка [12, с.47], що використання цивілізаційного підходу в політичному дослідженні робить бачення історії багатомірнішим, дає змогу зрозуміти характерні риси і тенденції розвитку різних соціально-політичних спіль-

нот, а також побачити соціально-психологічний портрет даного конкретного суспільства, активну роль суспільної свідомості та ділової культури.

Отже, аналізуючи політичні системи і конкретну політику, треба також шукати ті конкретні фактори, різні моменти надбудови, що безпосередньо визначають появу та життєдіяльність тих чи інших політичних інститутів, здійснення того або іншого курсу в політиці. Інакше кажучи, аналіз повинен бути максимально конкретизований і водночас обов'язково пов'язаний із виявленням кінцевих економічних факторів та інтересів, що справляють визначальний вплив на політичний процес.

Останнім часом у політичному аналізі та прогнозі широко використовується психологічний підхід. Іноді в науковій літературі його позначають як біхевіористський [12, с.60], що, на наш погляд, є звуженням загального до його різновидів.

Психологічний підхід у політичному аналізі та прогнозі дає змогу одержати інформацію про те, що відбувається у політичній сфері, із спостережень за поведінкою індивідів у політиці та спрогнозувати їхні дії на майбутнє.

Предметом аналізу у психологічному підході є політична поведінка на індивідуальному і соціальному рівнях (у групах, соціальних інститутах) та пов'язані з нею різні аспекти політичного процесу: голосування на виборах; участь в інших формах політичної активності, у тому числі неконвенційних (демонстрації, страйки), лідерство; діяльність груп інтересів, політичних партій, суб'єктів міжнародних відносин. Вивчаючи ці різноманітні аспекти, до певної міри можна відповісти на питання: чому люди у політиці поведуться певним чином.

Перевагою даного підходу є прагнення взяти до уваги психологічний аспект політики, побачити політичні відносини крізь призму переживань залучених до них людей.

У цілому, психологічний підхід враховує декілька груп політико-психологічних чинників.

До першої групи політико-психологічних чинників належать усі людські інстинкти – від агресії до жадібності й від солідарності до самозбереження. Саме інстинктивна основа поведінки в політиці пояснює насамперед спрямування енергії тих або інших вчинків, далеко не завжди усвідомлених самою людиною. Солідарність – це також одна з інстинктивних форм поведінки індивідів, здатних не лише сперечатися один з одним, але й співпрацювати. Залежно від суб'єкта дії, мети і спрямованості діяльності, її мотивів розрізняють соціальну, національну, професійну, партійну солідарність. Основою прояву солідарності у політиці є ідентифікація людей з певною партією, групою, нацією, що дає змогу поєднати зусилля членів цих груп у досягненні своїх цілей та інтересів.

Іншою групою політико-психологічних чинників, що впливають на державність, є політичні навички, тобто певні вміння виконувати свої ролі та функції будь-яким учасником політичного процесу, звички, що утворюються у громадян певної політичної культури, стереотипи, що спрощують прийняття рішень, оскільки є наслідком (результатом) багатократного повторення певних політичних дій.

Політичні навички чи компетентність передбачають знання громадянином того, що він повинен робити у своїй політичній ролі і як досягти бажаного ним результату. Політичних навичок громадяни набувають завдяки політичній участі у суспільному процесі, тобто завдяки включенню індивідів та соціальних спільнот у процес політичної життєдіяльності за допомогою вироблених у політичній практиці форм політичного впливу на політичні структури з метою втілення своїх політичних потреб, інтересів, висунення вимог, вираження настроїв і пропозицій.

Третя група політико-психологічних чинників – розумні дії. Розумні дії суб'єкта політики проявляються передусім через політичну діяльність – від суспільної діяльності суб'єктів політики, уособленої як потреби в сукупності осмислених дій, що ґрунтуються на врахуванні політичних інтересів, мобілізації політичної волі з метою досягнення політичних цілей .

Методологічна проблема застосування психологічних методів, на думку Є.Вятра, полягає в ступені достовірності інформації про поведінку, що формується з їхньою допомогою. По-перше, аналітик має покладатися на наявні статистичні дані і не може перевірити їх достовірність. По-друге, навіть за обґрунтованими даними аналітик не завжди в змозі визначити психологічне значення поведінки, яку спостерігає. Висновки спостереження найчастіше стосуються тільки зовнішніх її проявів, а не її психологічної сутності [6]. Висувають також інші претензії до психологічних методів, що по суті зводяться до недостатнього врахування макропараметрів суспільного життя.

Цей недолік психологічного підходу дещо компенсує статистичний підхід, що застосовується до вихідних даних, які є описом великої системи об'єктів за великим числом ознак, параметрів. Методи статистичного підходу, за твердженням А.Коваленка [12, с.61], ще називають «жорсткими» методами. Теоретико-методологічною основою «жорстких» методів політичного аналізу є уявлення про суспільство як системно організовану цілісність і припущення про здатність наукового знання раціонально впорядкувати і логічно пояснити об'єктивну реальність та поведінку індивідів [10, с.179–151].

У статистичному підході політичного аналізу найчастіше використовуються кореляційний та множинний аналіз. А.Коваленко справедливо зауважує, що, обираючи ту або іншу методику кількісного аналізу та моделювання, аналітик завжди свідомо або несвідомо використовує ту чи іншу методологію і звертається до тієї чи іншої соціально-економічної або політичної теорії. Дійсно, сам статистичний підхід не виступає проти жодного іншого зі згаданих вище підходів у принципі, тоді як кожен підхід виникає, зазвичай, як альтернатива до існуючих. Тим самим кількісні методи дослідження не можна вважати окремим спеціальним підходом політичного аналізу, а лише допоміжним, таким, що може застосовуватись у різних підходах – від діалектичного до порівняльного.

Таким чином, вивчаючи різні можливі підходи у політичному аналізі та прогнозуванні, можна розрізнити такі, що тяжіють до гуманітарних наук (цивілізаційний та психологічний), до соціальних наук (інституційний та формаційний), природничих (системний та синергетичний). На універсальність претендують діалектичний та порівняльний методи, однак перший із них був значною мірою дискредитованим ідеологічною практикою радянської марксистської політичної науки. Варто зауважити також, що більшість підходів можуть застосовуватись у політичному аналізі і прогнозуванні паралельно, хоча зіставлення результатів застосування кожного з них з іншим вимагає величезної уваги та узгодження щодо тлумачення вихідних термінів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева Т.А. Современные политические теории. – М.: РОССПЭН, 2000. – 344 с.
2. Батурын Ю.М. Власть и мера («точные методы» в англо-американской политологии) / Ю.М.Батурын // Власть: Очерки современной политической философии Запада / [Мшевениерадзе В.В., Кравченко И.И., Осипова Е.В. и др.]– М. : МГИМО, 1989. – С.128 – 148.
3. Бойко-Бойчук Л. Синергетика як методологічний підхід у дослідженнях соціальних наук / Л.Бойко-Бойчук // Людина і політика. – 2003. – №5. – С. 56–63.
4. Валевський О.Л. Методологічні засади аналізу державної політики / О.Л.Валевський // Філософська думка. – 2000. – №5. – С.59–81.
5. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации / В.В.Василькова. – СПб.: Лань, 1999. – 480 с.
6. Вятр Е. Социология политических отношений / Е.Вятр; [пер. с польск.; под ред. Е.Ю.Бурлацкого]. – М.: Прогресс, 1979. – 464 с.

7. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку: учебник для вузов / К.С. Гаджиев. – М.: Логос, 1997. – 544 с.

8. Гаевський Б.А. Філософія політики / Б.А.Гаевський. – К.: Вища школа, 2005. – 158 с.

9. Горбатенко В.П. У смисловому полі модернізаційного дискурсу / В.П.Горбатенко // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С.35–56.

10. Городяненко В.Г. Социология политической сферы: структура, категории, методы познания / Городяненко В.Г. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб.наук.праць. – Харків: Видавничий центр Харківського нац. ун-ту ім.В.Н. Каразіна, 2002. – С.179–181.

11. Дзьобань О.П. До питання про застосування системного підходу у соціально-філософському аналізі національної безпеки держави / О.П.Дзьобань, В.О.Чернієнко // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Харків: ХВУ, 2002. – Вип.ХІV. – С.75–82.

12. Коваленко А.О. Політичний аналіз і прогнозування / А.О.Коваленко. – К.: Науковий світ, 2002. – 201 с.

13. Крапивенский С.Э. Социальная философия: учебник / С.Э.Крапивенский. – [4-е изд.]. – М.: Владос, 2004. – 416 с.

14.Кремень В. Сравнительная политология / В.Кремень, П.Шаран // Политологическое обозрение: реферативный сб. – К.: КГУ им. Т.Шевченко, 1993. – Вып.1. – С.107–109.

15. Кынев А.В. Эффекты «Майдана»: политическая система Украины после кризиса 2004 г. / А.В. Кынев // Полис. – 2005. – №1. – С.63–71.

16. Луман Н. Власть / Н. Луман.– М.: Праксис, 2001. – 256 с.

17. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства / О.Михайловська // Політичний менеджмент. – 2005. – №3. – С.108–114.

18. Мочерний С. Синергетичний підхід в економічному дослідженні / С.Мочерний // Економіка України. – 2001. – №5. – С.44–45.

19. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт.– К.: Основи, 2000. – 198 с.

20. Павленко Ю.В. Этапы, пути и исторические типы реализации цивилизационного процесса / Ю.В. Павленко // Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [под ред. Ю.Н. Пахомова]. – К.: Наукова думка, 2002. – С.64–97.
21. Парсонс Т. Функциональная теория изменения / Т.Парсонс // Американская социологическая мысль: тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С.464–480.
22. Перетятко С. SCM легалізується на «Силуре» / С.Перетятко // Деловая столица. – 2003. – 14 апреля.
23. Піча В.М. Політологія: навч. посібник / В.М. Піча, Н.М. Хома. – К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ», 2000. – 344 с.
24. Питерс Б.Г. Политические институты: вчера и сегодня / Б.Г.Питерс // Политическая наука: новые направления / [под ред. Р.Гудина, Х.Клингемана]. – М.: Вече, 1999. – С.218–232.
25. Платон. Держава / Платон. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
26. Пригожин А.И. Организации: системы и люди. Эффективность трудовых организаций в социалистическом обществе / А.И. Пригожин. – М.: Политиздат, 1983. – 176 с.
27. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Ритцер Дж. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
28. Сернова Н.В. О некоторых методологических приемах анализа организационных систем / Н.В.Сернова // Системный подход: анализ и прогнозирование международных отношений (опыт прикладных исследований): сб. науч. трудов / [под ред. И.Г.Тюлина]. – М.: МГИМО, 1991. – 165 с.
29. Стариш А. Теория открытых систем как парадигма процессов глобального развития / А. Стариш. – Симферополь: Универсум, 2003. – 240 с.
30. Танци В. Роль государства в экономике: эволюция концепций / В.Танци // МЭ и МО. – 1998. – №10. – С.51–63.
31. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Скорочена версія Д.Ч.Сомервіла: у 2 т. / А.Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995–1995. – Т.1. – 1995. – 614 с.

32. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Скорочена версія Д.Ч.Сомервіла: у 2 т. / А.Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995–1995. – Т.2. – 1995. – 401с.

33. Уёмов А.И. Свойства системы и сложность / А.И.Уёмов // Вопросы философии. – 2003. – №6. – С.96–110.

34. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю.Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. – 379 с.

35. Цивілізація: структура і динаміка / [ред. І. В. Бойченко]. – К.: Видавець О.О.Купріянова, 2003. – 448с.

36. Чуйко В.Л. Чотири методології філософії науки: особливості та сфери застосування / В.Л.Чуйко // Філософська думка. – 2000. – №1. – С.3–26.

37. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 1376 с.

РОЗДІЛ 2

ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУ В США

Для політиків у всьому світі загальною є проблема використання експертних знань та оцінок у процесі прийняття політичних рішень. Державі потрібна основна інформація про суспільство, яким вона управляє, про способи реалізації його поточної політики на практиці та існуючі до них альтернативи, а також про можливі негаразди і наслідки проведення тих чи інших дій. Держава може отримувати таку інформацію з різних джерел: як від академічних університетів, так і від дослідницьких центрів та міжнародних агенцій. У країнах, що розвиваються, така експертна оцінка часто відсутня взагалі або здійснюється на дуже низькому рівні. Не рідко трапляється, форма і подача подібних оцінок є недостатньо ефективною для прийняття своєчасних, адекватних рішень. Своєю чергою, в розвинених країнах політичне керівництво країни зіштовхується не з недоліком інформації, а з її надлишком. Попит на інформацію, як засіб прийняття сучасних адекватних рішень, суттєво допоміг розвитку незалежних науково-дослідницьких центрів, що відомі як «мозкові центри». Інформація і експертні оцінки, надані науково-дослідними центрами, також є важливим елементом розвитку сучасного громадянського суспільства.

2.1. «Виробництво» інтелектуального простору американськими аналітичними центрами

Інтелектуальна впливовість і, відповідно, можливість впливати на людську рефлексію були і залишаються одними із найважливіших аспектів глобального політичного регулювання. У сучасному світі відбувається стрімка перебудова системи здійснення такого впливу, і одночасно – не дуже швидка реформа механізмів вироблення його безпосереднього змісту. Перший аспект пов'язаний з технічним прогресом, другий – з відносними (обмеженими) консервативними ознаками самого процесу по виробленню думки.

За останні півстоліття форми та методи інтелектуального впливу зазнали суттєвих змін. Намагання просто «справити враження» на супротивників та прибічників доповнилось іншим завданням якісного характеру – сформувати ідейне тло мислення елітних груп усіх основних учасників міжнародного політичного життя. Почали виникати структури, фактично здатні здійснювати ідейно-політичне лобювання у світовому масштабі, що безпосередньо означає ціле-спрямований вплив без прямого використання економічних методів на вироблення та прийняття ключових рішень за допомогою регулювання потоку циркулюючих у світовому політичному просторі ідей та уявлень.

Головний продукуючий елемент у такому різновиді лобізму – центри, інститути, ради та асоціації аналітично-дослідного характеру. Частина з них вбудована у державно-політичні механізми, інші – діють поза їхніми межами. До того ж, останнім часом саме недержавні структури грають більш помітні ролі не лише у формуванні ідейних засад зовнішньої політики окремих країн, а й у корегуванні глобальних політичних процесів.

Серед найпомітніших суб'єктів інтелектуального забезпечення світової політики є «мозкові трести» або «мозкові центри» (think tanks) [7, с.13]. Загальновизнане визначення даного терміну відсутнє, однак найбільш повна характеристика цього явища міститься

в одному із документів ООН. «Мозковими центрами» називають організації, що проводять дослідження і висувають пропозиції з різних питань політики. Подібні установи є мостом між науковими колами і владою. Інакше кажучи, під «мозковими центрами» часто розуміють незалежні інститути або організації, що здійснюють політико-орієнтовані дослідження і репрезентують свою точку зору. Ці дослідження заповнюють порожнину між теоріями вчених та практикою політиків, втілюючи ідеї у реальні акції. Відомо, що американський державний департамент і Пентагон замовляють соціологічні дослідження у приватних компаніях і фондах.

Ідейний продукт «мозкових центрів» – прикладна політична експертиза, аналітичні статті, фундаментальні теоретичні праці. Зазвичай, його основною ознакою є стратегічне прогнозування, обґрунтоване конкретними уявленнями про бажані соціально-економічні та політичні результати. Саме у цьому полягає відмінність продукції «мозкових центрів» від власне академічних досліджень. Політична спрямованість робіт свідомо афішується або маскується. Дуже часто справжні наукові теорії дійсно створюються аналітиками «мозкових центрів» і є «побічним» результатом діяльності таких структур, бо можуть як відповідати, так і не відповідати політичним вимогам замовника.

Звичайно, першопрохідцями у створенні структур, задіяних у розробці міжнародних політичних ідей, є Сполучені Штати Америки. Проте, було б надто просто думати, що вони проводять цілеспрямовану лінію у формуванні механізмів, які здійснюють ідейний вплив на прийняття політичних рішень у інших країнах або на міжнародному рівні. Скоріше за все, і це є своєрідною особливістю, США використовують нові засоби впливу – «закидання» ідей у світовий політичний обіг. Державна система впливає на роботу «мозкових трестів», хоча, часто й сама виявляється об'єктом їхньої діяльності, де спрямованість визначається цілями не лише американських, а й глобальних політико-економічних сил – передусім транснаціональних корпорацій і банків.

На думку Д.Е.Ейбелсона, історія аналітичних центрів починається з 1900-х рр., коли серед провідних американських філантропів та інтелектуалів виникла ідея створення інститутів, які змогли б об'єднати дослідників і лідерів державного і приватного секторів для обговорення світових проблем [5, с. 16]. Так, у перші десятиліття ХХ ст. було створено Фонд Рассела Сейджа (1907 р.), Інститут урядових досліджень (1916), Фонд «ХХ століття» (1919 р.), Національне бюро економічних досліджень (1920 р.) та ін. Проте, помітний вплив мали три інститути: Фонд міжнародного світу (Фонд Карнегі), заснований у 1910 р. Ендрю Карнегі; Інститут війни, революції і миру (Інститут Гувера), створений колишнім Президентом США Гербертом Гувером у 1919 р.; Рада з міжнародних відносин, утворена в 1921 р. на базі клубу, який влаштував щомісячні вечори; згодом долучилися ще два «мозкові центри» – Інститут державного управління, заснований у 1916 р., який пізніше злився з двома іншими інститутами, створивши в 1927 р. вашингтонський Інститут Брукінгса, та Американський інститут підприємництва, створений у 1943 р. з метою проведення соціально-політичних досліджень. Як вважає Р.Т. Харіманга, історично першими аналітичними структурами є академічні, університетські лабораторії, які формулювали політичні рекомендації і розробляли програми урядів. Такими установами стали Інститут Брукінгса (Brookings Institution – 1916 р.) та Інститут Гувера (Hoover Institution – 1919 р.) при Стенфордському університеті.

Ці та інші «мозкові центри», створені в першій чверті ХХ ст., були націлені на застосування власного наукового досвіду для вирішення найрізноманітніших політичних проблем. За словами дослідника з Інституту Брукінгса Кента Вівера, функціонуючи як «університети без студентів», «мозкові центри», на кшталт Фонду Карнегі та Інституту Брукінгса, надавали пріоритет проведенню високоякісних академічних досліджень. Вони видавали книги, журнали та інші матеріали, призначені для різної цільової аудиторії. Хоча аналітики з цих інститутів у період їхнього становлення інколи давали поради політикам, головною метою для них був непрямий вплив на політичні

рішення через освіту та поінформування політиків і громадськість про потенційні наслідки реалізації різних зовнішньополітичних рішень. Готовність орієнтованих на політологічні дослідження «мозкових центрів» триматися осторонь від політичного процесу частково виникала внаслідок їхньої прихильності до збереження своєї інтелектуальної та організаційної незалежності [5].

Р. Страйк [4] виділяє такі основні форми появи аналітичних центрів у США: 1) приватизація державних дослідницьких інститутів, у ході якої їм вдалося зберегти істотну підтримку держави; 2) створення нових, незалежних «мозкових центрів»; 3) створення інститутів значними політичними фігурами, які пішли з посад у владних структурах; 4) створення аналітичних центрів партійними структурами; 5) створення інститутів, орієнтованих на отримання прибутку за рахунок надання різного роду консалтингових послуг.

Якщо вдається до аналізу формування та розвитку аналітичних структур у США, то даний процес можна поділити на кілька етапів за деякими критеріями. Зокрема, це можна здійснити відповідно до змісту їхнього продукту та за функцією їх креативного впливу на виникнення аналітичних центрів в інших країнах і в глобальному масштабі.

Перший етап становлення недержавних структур організації науково-ідеологічної спільноти почався у США на самому початку минулого століття. Саме тоді сформувались принципи їхньої взаємодії із зовнішньополітичними органами держави. Націливши свій курс, під впливом близьких до себе політичних та економічних інтелектуалів і військових теоретиків, на зовнішньоекономічну та зовнішньополітичну експансію, адміністрація Теодора Рузвельта, двадцять шостого Президента США (1901–1908), почала на постійній основі залучати їх до підготовки державних рішень [1, с.134–151]. Економічний бум у США на початку ХХ ст. був стимулом для такої політики. Картелізація та трестифікація національної економіки привели до появи транснаціональних корпорацій першого покоління. Саме це і сприяло розвитку відносин неформального симбіозу між

великими компаніями та державою. Експерти, залучені до розробки ідейних засад політичного курсу, повинні були сформулювати концепції, що не суперечили б завданням бізнесу і держави. За цих умов і виникли перші державні й недержавні структури щодо організації експертно-ідеологічного співтовариства [6].

Протягом 1910–1920 рр. напівтіньові стосунки прямого лобювання інтересів бізнесу в сфері американської зовнішньої політики через систему неформальних контактів у конгресі, сенаті та адміністрації доповнилися формуванням офіційних інституціоналізованих елементів системи експертно-ідеологічного впливу. Ця взаємодія розширилася після Першої світової війни, коли з'явилася потреба у нових концепціях, що обґрунтовують розширення державної зовнішньополітичної підтримки американського бізнесу, і структурах, здатних формувати відповідні ідеї, поширюючи їх серед еліт та суспільної свідомості. Водночас, такі організації повинні були мати формальну незалежність від держави. Сформувалось два типи недержавних структур експертного супроводу зовнішньополітичного процесу.

Перший тип структур – недержавні аналітичні центри (саме їх зазвичай називають «мозковими трестами»), діяльність яких спрямована на ідейне обґрунтування, експертну оцінку та пропагандистський супровід зовнішньої політики. Варто зауважити, що даний термін з 60-х років минулого століття став використовуватись і для означення аналітичних центрів, що також мали на меті дослідження внутрішньополітичних завдань.

Центри засновувались з приватної ініціативи і за приватні кошти. Головним спонсором діяльності «мозкових трестів» став приватний бізнес, що діяв через благодійні фонди. Дуже часто подібні центри називались фондами. Деякі з них поєднували у роботі виконання науково-аналітичних завдань та функції фінансового донорства – підтримки цільових політичних розробок та фундаментальних наукових досліджень незалежних експертів, університетів і т.ін.

У 1910 році у якості дослідницької організації було засновано Фонд Карнегі за міжнародну безпеку (Carnegie Endowment for International Peace), одним із найважливіших напрямів діяльності якого стала організація досліджень з питань зовнішньої політики США та міжнародних відносин. У 1916 році було створено Інститут Брукінгса (Brookings Institution). Обидва центри донині лишаються серед найбільш впливових науково-аналітичних центрів Сполучених Штатів.

Необхідно вказати, що вже перше покоління американських «мозкових трестів» позначилось ідеологічними орієнтаціями. Їхні позиції тяжіли до різних версій ліберального універсалізму. Більшість перших «трестів» стали поборниками наднаціонального регулювання міжнародних відносин як способу підтримки безпеки.

З одного боку, недержавні «мозкові трести» дублювали діяльність державних аналітичних структур, забезпечуючи розробку альтернативних варіантів зовнішньої політики США, з іншого – формували нові напрями для пошуку. Вони побудували систему координат, де розвивались позиції офіційних експертів, а також висловлювалися точки зору, що не формуються на урядовому рівні.

Другий тип структур організації експертного товариства – ради та асоціації. Ці неурядові організації, за сприяння вчених, мали на меті узгодження зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних інтересів бізнесу і держави. Зазвичай, вони суміщають ці функції з роботою в якості «мозкових центрів» або створюють аналітичні структури, як свої дочірні підрозділи.

Першими і найбільш впливовими структурами такого типу були – створена у 1918 році Американська зовнішньополітична асоціація (Foreign Policy Association) і сформована у 1921 році Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations).

На відміну від звичайних «мозкових центрів», ради та асоціації не лише виробляють концепції, закладаючи їх у продукцію та періодику, що вони видають, але й намагаються використати свою структуру для впровадження їх у політичну практику. Ради та асоціації можна вважати своєрідними біржами ідейно-аналітичної про-

дукції – вони забезпечують взаємодію «замовника», «виробника» ідей та «споживача» (політичного істеблішменту).

Ще на ранніх етапах розвитку системи експертно-аналітичних центрів у Сполучених Штатах «мозкові центри» частіше за все показували здатність пропонувати концепції, відмінні від тих, що реалізуються державою. Вони фактично стали створювати спектр альтернатив до існуючого державного курсу, на випадок, коли той виявляється на якийсь момент невдалим. Таким чином, створювався своєрідний ресурс «запасних варіантів» політики, яким можна скористатися при зміні адміністрації або «ступорі» діючої президентської команди. З 1920-х років жодна серйозна зовнішньополітична лінія США не відпрацьовувалась на безальтернативній основі. Саме «мозкові центри» готували альтернативні варіанти.

Після Другої світової війни американське лідерство у сфері політичної аналітики збереглося і закріпилось. Для цього сформувались серйозні політико-економічні засади. По-перше, США перетворились на головного економічного та військового гіганта Заходу. Вступивши в конфронтацію з СРСР, вони оголосили себе всесвітнім захисником ліберально-демократичних цінностей і принципів ринкової економіки. По-друге, у кінці 1940-х – на початку 1950-х років провідні американські корпорації та банки розпочали новий етап своєї діяльності через поширення на європейський ринок, при цьому зробившись важливим учасником відновлення економіки Західної Європи. По-третє, сформована система військово-політичних зв'язків у рамках НАТО та економічного співробітництва стала гарантом стабільності зв'язків США із Західною Європою, потім – з Японією, а пізніше і з переважною частиною несоціалістичних країн світу. Нова ситуація визначила запит на розробку нової зовнішньої політики та стратегії зовнішньоекономічних зв'язків для Сполучених Штатів. Саме кон'юнктура сприяла «мозковим центрам». Наприклад, Інститут Брукінгса виступив у ролі головного розробника «плану Маршала» (1947).

По завершенню світового військового протистояння, коли США перебрали на себе функції наддержави, окреслилася інша хвиля

у розвитку «мозкових центрів». Ще у ході бойових дій аналітики взяли на озброєння метод дослідження операцій у якості формалізованої схеми використання кількісного аналізу до військових операцій. За основу цього методу було взято положення про те, що складні системи, що включають людей і машини, діючи у певному оточенні, виявляють відносно стійкі характеристики. У класичному випадку було три стадії дослідження операцій. Спочатку здійснювався детальний опис поведінки системи, потім проводився її аналіз з допомогою створення моделей або теорій, що, нарешті, використовувались для передбачення того, якими наслідками для системи буде її зміна чи модифікація.

Організації, що спеціалізувались на аналізі та висвітленні зовнішньої політики та міжнародних процесів, почали виникати по всьому світу та, передусім, – у країнах Західної Європи, що пережили глибокі політико-економічні трансформації. З одного боку, це було передумовою їхньої появи, а також – наявний досвід у США, де ці процеси відбувались на початку минулого століття. Європейські недержавні «мозкові трести», як і в Сполучених Штатах, розвивались паралельно із державними, що активно створювались у повоєнний період.

Саме недержавні західноєвропейські експертно-аналітичні центри копіювали за формою і принципами роботи американські, а більшість державних переймали досвід Британського королівського інституту міжнародних відносин (Royal Institute of International Affairs – RIIA, переважно відомий як «Четем-хаус»). Велика кількість «мозкових центрів» Західної Європи та Японії перебували у стосунках асоційованого партнерства по відношенню до провідних американських центрів. Останні приймали західноєвропейських та японських спеціалістів на стажування або забезпечували їх кадрами та відповідною літературою.

Протягом 1940-х та 1950-х років у США з'явилася велика кількість нових «мозкових центрів». У цей період продовжує рости вплив експертів на формування зовнішньополітичної лінії

у підготовці рішень в економічній, політичній та військовій сфері. Одночасно американські центри почали впливати на розробку політики і спрямування інтелектуального пошуку міжнародно-політичного профілю в інших країнах. Ідеї, сформульовані спеціалістами з американських експертно-ідеологічних центрів, уміло «закидалися» в інтелектуальний обіг інших країн, а потім проникали у політичний обіг. Із самого початку ми мали на меті висвітлити впливовість американських аналітико-експертних традицій. Саме в контексті цього, варто зауважити, що є випадки, коли американські ідеї ставали елементами офіційних доктрин союзників США та багатьох країн, що розвиваються. Часто такі результати ставали досяжними без явної державної підтримки з боку адміністрації Сполучених Штатів.

США мали достатній ресурсний потенціал для розвитку національного експертного співтовариства. Окрім того, американські спеціалісти брали участь у формуванні даного співтовариства у країнах, з якими Сполучені Штати особливо були зацікавлені підтримувати стабільні стосунки. Публікації американських аналітиків часто висували ідеї, спрямовували їхню політичну орієнтацію, понятійний апарат, з допомогою якого осмислювались міжнародно-політичні реалії більшістю їхніх колег із Західної Європи, Японії, Канади та інших країн.

Даного впливу не зазнали фактично лише Франція та Великобританія. Перша – через специфіку системи підготовки і прийняття зовнішньополітичних рішень, де вчені та ідеологи, що здійснювали експертизу, фактично були державними службовцями. Інша, як уже наголошувалось, – так само як США, але у менших масштабах, приділяла значну увагу розробкам у сфері міжнародних відносин і розвитку науково-політичного співтовариства. Великобританія мала для цього достатню кількість кадрів, а також, хоч і не надто потужні, власні експертно-аналітичні структури.

У середині самих американських дослідницьких центрів тим часом розвивалась спеціалізація. Передусім, серед них виокремилась

створена у 1948 р. корпорація «РЕНД» («RAND» Corporation). Ця корпорація дуже скоро стала однією із ключових структур з питань міжнародної безпеки та військово-політичних проблем США. Маючи формально приватний статус, корпорація працювала у тісному контакті з державою, виконуючи великі замовлення адміністрації, конгресу і міністерства оборони США [8].

Першою роботою корпорації у сфері міжнародних відносин став цикл досліджень, що були проведені у 1948 р. стосовно економічного та військового потенціалу Радянського Союзу. Проте, не всі дослідження «РЕНД» мали чисто кабінетний характер, свідченням чого є діяльність співробітників корпорації в Південно-Східній Азії за часів в'єтнамської війни. До важливих досягнень корпорації відносились створення принципово нових підходів до політичних досліджень, що пізніше бралися на озброєння іншими «мозковими центрами». Одним із них є метод написання сценаріїв. Він розроблявся корпорацією «РЕНД» у якості допоміжного засобу для досліджень в області стратегічних проблем. При використанні даного методу робилася ретельно продумана спроба написати штучний сценарій майбутніх подій, що ставав підґрунтям для розгляду ще не існуючих політичних проблем.

Поряд з методом складання сценаріїв знаходиться метод військових ігор, що також був розроблений корпорацією «РЕНД». Його найбільш проста форма передбачала: учасники гри беруть на себе роль держави в цілому, окремої групи або особи, що приймають рішення, і показують якими будуть їхні дії у відповідь на критичну ситуацію. Природно, що для здійснення операцій і моделювання, сьогодні в іграх широко використовуються комп'ютери та інша сучасна техніка.

На довершення всього, корпорація «РЕНД» розробила цілий ряд досить складних і делікатних математичних методів, зокрема, лінійне і динамічне програмування, визначення черговості проблем, нелінійне прогнозування і метод Монте-Карло. Фахівці «РЕНД» розробили також оригінальні підходи у галузі футурології та технічно-

го прогнозування. Самий знаменитий з них відомий під назвою методу «Дельфі», що представляє комплекс процедур, які використовують для опитування спеціалістів з метою попередження вірогідності майбутніх подій.

У 1960-ті роки в США налічувалось близько 200 «мозкових центрів» найрізноманітнішого профілю. Найбільш відомими і впливовими серед них були так звані «фінансовані урядом центри». До їхнього складу входила все та ж корпорація «РЕНД», Інститут оборонного аналізу, корпорація «Аероспрей» та ін.

Зусилля «мозкових центрів» не стали зайвими, бо саме їхній потенціал і кадри склали підґрунтя для Р.Макнамари у період реформування американської військової стратегії в 1960-х роках. Вважають, що саме за міністра Р.Макнамари робота громадського службовця Пентагону або співробітника «мозкового центру» стала вважатися престижною, такою, що дає змогу займати високі посади в уряді та відкриває дорогу в бізнес, політику, розвідку, і, звичайно, – в академічну науку. «Відмінною особливістю американських «think tanks», – коментувала Н.Нарочицька, – є навіть не їхній прямий зв'язок і співробітництво, а обмін кадрів з конгресом, державними департаментами, ЦРУ та іншими установами по збору інформації» [3].

Після 1970 р. у США було засновано більше «мозкових центрів», ніж за попередні півстоліття, багато з яких відіграли помітну роль. Найбільш ілюстративним тут може бути Центр Ніксона

Трохи пізніше центри почали формуватися з однією метою, аби перебрати на себе експертно-наукові та ідеологічні функції, пов'язані з різними напрямками «стримування комунізму». У всіх випадках тематика, що прямо або опосередковано стосувалася цих завдань, складала до середини 1980-х років значну частину всіх експертних розробок у сфері зовнішньої політики Сполучених Штатів. Вона постійно була актуальною, мала постійних щедрих державних і приватних замовників. Наприклад, ними були військово-промислові корпорації та приватні фонди, що вже в ті роки спеціалізувалися на сприянні поширення демократії у всесвітньому масштабі.

Для інтелектуального забезпечення цілей політики США залежно від конкретних ситуацій залучались як центри, що вирішували лише прикладні аналітико-пропагандистські завдання, так і організації, що мали солідну цілком академічну репутацію.

Із кінця 1960-х років все помітнішою стає транснаціоналізація експертно-ідеологічної роботи – головним чином у межах Заходу. Вже у 1950-х роках фахівці зі Сполучених Штатів брали участь у роботі науково-ідеологічних центрів інших країн Заходу, а до розробок американських «мозкових центрів» залучалися експерти з Великобританії та інших країн Західної Європи. У другій половині 1960-х формуються недержавні політико-аналітичні структури, що об'єднували експертів та ідеологів із різних країн Заходу, але не прив'язували свою роботу до якоїсь одної держави. Вони ставили перед собою мету, що полягала у розробці прогнозів та стратегій розвитку усього людства .

Одним із перших та найбільш відомих транснаціональних «мозкових центрів» став створений у 1968 році Римський клуб. Він об'єднав експертів зі Сполучених Штатів та Західної Європи. Для нього характерними були риси міжнародного «мозкового центру», асоціації та неурядової організації. По суті, Римський клуб став першим наднаціональним науково-аналітичним центром, зміст роботи якого полягав у розробці глобального політико-економічного та соціально-демографічного прогнозу. Римський клуб був своєрідною лабораторією ідеологічного пошуку вирішення глобальних проблем. Саме у той період були найбільші перешкоди на шляху стабільного розвитку світової економіки та міжнародних відносин відповідно до уявлень західного міжнародного співтовариства.

Керівники Римського клубу були надзвичайно передбачливими та політично коректними, що дало змогу привернути увагу західних політиків, керівників соціалістичного табору та еліт країн, що розвиваються, до теми пошуку засобів управління процесами світового розвитку. За умов «холодної війни» клуб проголосив незалежність від ідеологічних штампів з боку «ворогуючих» сторін.

Роботи Римського клубу, які розраховувались на наукове та політичне співтовариство, було видано великим тиражем та перекладено на багато мов і широко висвітлювались у ЗМІ. Члени клубу у 1970-х роках вважалися одними з найбільш професійних експертів у світі.

Особливо впливовим транснаціональним «мозковим центром» першого покоління стала Трьохстороння комісія, створена у 1973 році з ініціативи директора «Чейз Манхеттен банку» Д.Рокфеллера та американського політолога З.Бжезинського. Цей неофіційний міжнародний інститут поєднував у собі риси політичної асоціації, «мозкового тресту» та елітного дискусійного клубу. В ньому були представлені не лише експерти, а й політики, впливові бізнесмени, керівники найбільших корпорацій із США, Західної Європи та Японії.

Згідно документів комісії, її учасниками мали би бути представники не окремих країн, а регіонів – Північної Америки, Західної Європи та Далекого Сходу. Трьохстороння комісія стала неофіційним, але надзвичайно впливовим органом погодження інтересів еліт розвинених країн і транснаціонального бізнесу, а також вироблення за сприяння науково-експертного співтовариства загальних позицій щодо глобальних політико-економічних проблем.

Трьохстороння комісія стала розробником та поширювачем доктрини «транснаціоналізму» (трилетаризму) – по суті концепції «олігархічного підходу» до проблеми управління глобальним політичним та економічним розвитком, заснованої на об'єднанні діючих еліт географічних центрів індустріально розвинених демократій.

Транснаціональні центри відрізнялись не лише спрямованістю аналітичної роботи, а й організаційними особливостями. Часто вони мали кілька штаб-квартир у різних країнах. На відміну від національних експертних структур, діяльність яких фінансувалася капіталом країн, спонсорами транснаціональних центрів стали лише транснаціональні корпорації (ТНК).

На початку 1980-х років у західному науково-експертному товаристві помітними стали «мозкові центри» нового типу. Вони

на відміну від своїх попередників «першого покоління» (національних та транснаціональних) не надто сильно наполягали на науковій об'єктивності своєї аналітичної продукції і не заперечували власних ідеологічних передбачень. У літературі центри такого типу називаються – «пропагандистськими мозковими центрами» (*advocacy think tanks*), хоча в дійсності робота усіх аналітичних центрів невідворотно більшою чи меншою мірою мала ідеологічне забарвлення [5].

Нові центри відверто орієнтувались на втілення своїх розробок у практику. Великими центрами такого типу були – в США Фонд «Спадщини» (*Heritage Foundation*) та британський Інститут Адама Сміта (*Adam Smith Institute*). Вони отримували великі фінансові «пожертви» від фондів, корпорацій та приватних осіб. З приходом до влади кабінету М.Тетчер у Великобританії (1979) та адміністрації Р.Рейгана у США (1981) ці центри стали отримувати державні замовлення, перетворившись по суті в інтелектуальні центри американського та британського неоконсерватизму.

Неоконсервативна хвиля торкнулась й інших центрів. У 1980-х роках у США деякі помірковані та академічні «мозкові центри» – Американський підприємницький інститут громадських політологічних досліджень (*American Enterprise Institute for Public Policy Research*), Інститут Гувера (*Hoover Institution*), Гудзонський інститут (*Hudson Institute*) [2, с.18–26].

Завершення «холодної війни» та розпад СРСР помітно вплинули на світовий ринок політичної експертизи. Криза західної політичної експертизи, що дала взнаки у 1990-х роках, особливо стала помітною у діяльності тих центрів, робота яких більше відрізнялася ідеологічним спрямуванням. Підґрунтям для цієї кризи була психологічна неготовність більшості експертів до самостійного та творчого осмислення нової світової ситуації.

Переважна більшість американських консервативних центрів зайнялася масованою пропагандою універсальної значимості американських версій розуміння ліберальних цінностей та принципів вільного ринку. Ліберальні центри у цій ситуації не проявляли ні схильності,

ні здібностей осмислювати ситуацію принципово по-новому. Фактично вони вступили в конкуренцію з консерваторами за першість у пропагуванні могутності американської «цариці-демократії».

Масово стали з'являться проекти для колишніх республік СРСР та соціалістичних країн, програма «розширення демократії» та формування на її основі нового світового порядку.

Загалом, аналітичні центри потрапили у складне становище. Із руйнуванням біполярної конфронтації вони втратили саме надійне джерело фінансування у формі прямих або опосередкованих запитів влади на вивчення проблематики безпеки та боротьби з комунізмом. Стало необхідним освоювати нову тематику та шукати під неї інші джерела фінансування. Зокрема, корпорація «РЕНД» у 1990-х роках стала уважніше ставитися до таких у минулому другорядних для неї тем, як проблеми оточуючого середовища, демографії, розвитку системи освіти та охорони здоров'я.

У 2000-х роках американське аналітичне співтовариство у цілому залишається під переважаючим впливом консервативних ідей, що пояснюється низкою причин, серед яких, передусім, фінансові: центри консервативної орієнтації спонсуються багатими благодійними фондами, що отримують засоби від транснаціонального капіталу. Далі, організаційні: консерватори мають більший вплив на провідні ЗМІ (спеціалізовані журнали, газети – у тому числі видання, що поширюються в глобальних масштабах). І нарешті, – високою ефективністю роботи консервативних центрів. Ідеї, що розробляють консерватори, як правило, вкладаються у доступну форму.

На межі століть спостерігався справжній бум у створенні «мозкових центрів», у світі стрімко зростає їхня кількість. До 2004 року вона склала 4,5 тисячі. При цьому ріст відбувався, в основному, за рахунок виникнення двох типів структур: пропагандистських центрів різної ідеологічної орієнтації і структур з високим ступенем тематичної спеціалізації.

У групі лідерів під час цього суттєвий перерозподіл ролей не відбувся. Старе ядро аналітики (принаймні, у США) не зміни-

лося. Його представники, як і раніше, створюють основну частину значимих політико-теоретичних концепцій, отримують доступ до провідних видань та телебачення, мають вирішальний вплив на ідеологічні процеси, прийняття політичних рішень у США та багатьох інших країнах.

Почали формуватись нові напрями транснаціоналізації світової політико-аналітичної сфери. Наднаціональні центри першого покоління, про які йшлося раніше, продовжують діяти, хоча вони і втратили попередню значимість. Інтелектуальна транснаціоналізація ХХ століття розвивалась через початкове створення багатонаціональних інтелектуальних інститутів. Такий же процес сьогодні відбувається по лінії транснаціоналізації аналітичної діяльності тих центрів, що спочатку переважно були національними.

Багато великих організацій стали працювати без прив'язки до національної тематики та замовлень, отримуючи фінансування безпосередньо від ТНК та іноземних фондів під розробку тем, що цікавлять відповідних спонсорів. Створюються дослідницькі представництва і повноцінно діючі філії виконавчих центрів одних країн у інших. До їхньої роботи часто залучаються експерти зі всього світу. Американський Фонд Карнегі (Carnegie Endowment) у 1993 році таким чином створив свій потужний дослідний центр у Росії. Британський Міжнародний інститут стратегічних досліджень у 2001 році утворив свої філії в США та Сінгапурі, а корпорація «РЕНД» створила окремі групи в Німеччині, Великобританії, Нідерландах і навіть у Катарі.

Зовсім новою тенденцією інтелектуальної транснаціоналізації в 2000-і роки стало виникнення національних, регіональних та глобальних структур у формі мережевих об'єднань «мозкових центрів». На ґрунті мереж здійснюється обмін інформацією, спільне виконання політичних замовлень, створення колективних пропагандистських ресурсів, тематичний поділ праці, координація роботи, узгодження ідейно-політичних позицій з тих чи інших питань. Значно розширив можливості для подібного партнерства розвиток Інтернету.

Інтеграція «мозкових центрів» до мережових структур розвивається переважно на двох основах. Вони виникають, коли об'єднуються зусилля центрів подібної ідеологічної орієнтації, а також, коли невеликі експертні інститути, що працюють з вузької проблематики, об'єднують зусилля для формування загальних позицій по більш широких, часто глобальних питаннях політико-економічного спрямування.

Політична глобалізація стимулювала зростання всезагальної потреби як у формуванні загальних (загальноосвітніх) уявлень про перспективи та протікання процесів глобального розвитку, так і в розробці стратегій управління рефлексією світової громадської думки з приводу того, що відбувається. Найбільш відповідним ґрунтом для подібної координації могли слугувати західні (передусім, американські) аналітичні центри. Саме тому вони виявилися у центрі системи світового інтелектуально-політичного регулювання, що сформувалася. Подальшої підтримки дістає тенденція кількісного зростання «мозкових трестів» та розширення їхнього впливу на ідеологічні та політичні процеси.

Створення аналітичних центрів у США обумовлене не тільки потребою мобілізації інтелектуальних зусиль на конкуренцію із соціалістичним табором, а й тим, що академічна наука виявилася недостатньо ефективною в питаннях прикладних досліджень. Тому приватним корпораціям і великим державним структурам знадобилися мобільні незалежні «мозкові центри», здатні динамічно перебудовувати свою структуру й оперативно налагоджувати те чи інше прикладне дослідження, на яке є замовлення. Аналітичні центри не витісняють академічну науку, але створюють їй серйозну конкуренцію стосовно прикладних досліджень і досліджень на корпоративне замовлення.

Американські «мозкові центри» – унікальне явище американської культури. В інших соціокультурних умовах цей модельний прототип відтворити неможливо. У жодній країні світу не була повторена американська модель аналітичних центрів, які обслуговують ухвалення політичних рішень. Саме в США склалося чітке

увявлення про те, яким вимогам повинні відповідати ці організації: їм належить бути незалежними, некомерційними та недержавними структурами. Передбачається, що «фабрики думки» повинні бути вільними від втручання уряду, політичних партій і корпорацій (чи приватних осіб, що представляють їхні інтереси). Некомерційний характер діяльності «фабрик думки» свідчить про те, що вони працюють на благо всього суспільства, виконують особливу місію, наприклад, роблять публічну політику ефективною, полегшують процес ухвалення урядом рішень по ключових проблемах розвитку суспільства, роблячи цей процес прозорим для громадськості .

Важливою рисою, що відрізняє американські аналітичні центри від подібних структур в інших країнах світу, є їхня активна участь у політичному процесі, здатність прямо й опосередковано впливати на формування політики та готовність політиків звертатися до них за порадою. Д.Е.Ейбелсон вважає, що чисельність і поширення американських «мозкових центрів» не завжди є свідченням того, що вони стали помітними та важливими учасниками політичного процесу, це скоріше за все є свідченням особливості культури, суспільства та політики США [5]. Проте, варто взяти до уваги, що американські аналітичні центри впроваджують різні типи політичного впливу на різних стадіях політичного процесу. Якщо одні «мозкові центри», подібно до Американського інституту підприємництва і фонду «Спадщини», ефективно організовують і проводять дебати з конкретних політичних питань (наприклад, постійно діючі дебати про протиракетну оборону), то інші, включаючи корпорацію «РЕНД», – чинять вплив, тісно співпрацюючи з політиками з питань оцінки витрат і вигод, пов'язаних, наприклад, з розробкою нових військових технологій.

І хоча аналітичні центри типу «think tanks» («фабрики думки», «мозкові центри») часто вважаються суто американським феноменом, але ідея аналітичних центрів поширюється по всьому світу. Д.Е. Ейбелсон стверджує – попри те, що Сполучені Штати є батьківщиною деяких із найвидатніших аналітичних центрів світу, чимало подібних структур виникли і в багатьох розвинених країнах.

У Канаді, Великобританії, Німеччині, Австралії, в більшості країн Східної та Західної Європи, в Азії, на Близькому Сході та в Африці «мозкові центри» зайняли в останні роки чільне місце в політиці. Аналітичні центри, які фінансуються різноманітними благодійними фондами, корпораціями, такими міжнародними організаціями, як Світовий банк, політичними партіями тощо, стали глобальним явищем [5].

Отже, «виробництво» інтелектуального простору, поява та стрімкий розвиток «мозкових центрів» стартував паралельно утвердженню американського світового лідерства. Гнучка та здатна до швидкого реагування на зміни реальності система недержавних «мозкових центрів» є не лише засобом забезпечення лідерства Заходу (перш за все, США) на світовому ринку політико-економічної експертизи, а й інструментом впливу провідних західних держав на процес прийняття рішень в інших країнах та міжнародних організаціях. Транснаціоналізація сфери виробництва світових політичних ідей сприяє поглибленню впливу Заходу та зміцнює домінування західного і, особливо, американського науково-ідеологічного співтовариства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дементьев И. П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX– XX в.) / И. П. Дементьев. – М.: Изд-во Московского университета, 1973. – С. 134–151.
2. Кобринская И.Я. «Мозговые тресты» и внешняя политика США / И.Я. Кобринская. – М.: Международные отношения, 1986. – С.18–26.
3. Нарочницкая Н. А. «Аналитические институты» – глаза, уши и мозг Америки / Н. А. Нарочницкая // Наш современник. – 2004. – № 3. – С. 185.
4. Наумова Ю. Трудная судьба российских think tanks [Электронный ресурс] / Ю. Наумова // Со-Общение. – 2002. – № 9. – Режим доступа: <http://www.soob.ru/n/2002/9/practice/23>.

5. Abelson D. E. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A historical Review // US Foreign Policy Agenda. 2002. November. Vol.7. No 3.

6. Haas R. N. Think tanks and U.S. Foreign Policy. A Policy Makers Perspective // U.S. Foreign Policy Agenda. 2002. Vol. 7. No 3.

7. Rich A. Think Tanks, Public Policy, and the Politics of Expertise. Cambridge, New York: Cambridge University Press. 2004. P. 13.

8. <http://www.rand.org/about/history/origins>.

2.2. «Мозкові центри» США: істотні ознаки та класифікація

На початку ХХ століття в політичному середовищі США формуються інститути, що дістали назву «мозкові центри» та «фабрики думки». У переважній більшості сучасні дослідники солідарні в тому, що надзвичайно децентралізований характер американської політичної системи в поєднанні з відсутністю строгої партійної дисципліни і крупними фінансовими надходженнями з добродійних фондаций посприяли становленню і успішному розвитку подібних дослідницьких інститутів.

Дж.Макген наголошує, що передусім у США, політики намагаються покладатися на результати експертизи поза урядом. Це стало помітним ще на початку періоду утворення американської республіки, коли було створено децентралізовану систему управління, за якої влада не концентрується в одних руках, а її гілки відокремлені одна від одної. Нині подібна експертиза має колосальне значення при прийнятті політичних рішень.

Вивчення «мозкових центрів» перебуває в центрі уваги багатьох дослідників. Зокрема, американські вчені та політичні діячі Джеймс Сміт, Доналд Ебелсон, Девід Річчі, Ричард Хаас, Ендрю Річ, Діана Стоун, Ендрю Денхем, Марк Гархет та Ерік Джонсон приділили увагу цій проблематиці у широкому розумінні. У працях Джеймса Макгена та Кента Вівера розглянуто типологію мозкових центрів США .

Проте, до нині політична наукова спільнота не може дійти єдиної думки стосовно часових меж утворення перших «мозкових центрів» та виділення їх істотних ознак. У результаті дослідницької полеміки сформувалися різні підходи до цієї проблеми, що свідчить про її значимість та актуальність як у теоретичній, так і у прикладній площині.

Так, Д.Ебелсон під «мозковими центрами» розуміє – некомерційні, позапартійні, орієнтовані на дослідницьку роботу інститути, метою яких є вироблення відповідних механізмів, що впливають на громадську думку і державну політику [2, с. 8].

Для того, щоб визначити неоднозначність даного твердження, необхідно зробити деякий коментар. Термін «мозковий центр» спочатку використовувався в Сполучених Штатах у роки Другої світової війни для позначення надійно захищеного укриття, де вчені і воєначальники могли би зустрічатися для обговорення стратегічних питань. З часом, це досить вузьке тлумачення щодо «мозкових центрів» змінилося, оскільки з часу їхньої появи утворилося понад 2000 подібних організацій, що знаходяться у США і здійснюють політичний аналіз, а також близько 2500 подібних інститутів по всьому світу.

Саме тому було би доречним викласти ще одну точку зору з приводу означення терміну «мозковий центр». Американський політик Р. Хаас вважає, що «мозковий центр» – це незалежний інститут, створений для проведення досліджень і надбання об'єктивного знання, що можна застосувати в галузі політики. Він також вважає, що дослідницькі інститути заповнюють критичний вакуум у просторі між академічним світом, з одного боку, і сферою влади – з іншого. В університетах науково-дослідна робота часто визначається теоретичними і методичними дебатами, що лише віддалено пов'язані з реальними політичними проблемами. В уряді ж посадовці, занурені в конкретні вимоги повсякденної політики, нерідко дуже зайняті для того, щоб відступити на крок і переглянути загальну траєкторію американської політики. Тому основна функція «мозкових центрів», як стверджує вчений, – допомогти заповнити цей розрив між світом ідей і дій [3, с. 29].

«Велика, плюралістична Америка – це найбільш галасливе політично дебатуєче суспільство у світі, з різними висловлюваннями і точками зору з приводу того, яким шляхом повинна йти країна. За такої демократії, де кожен може висловити свою думку, кожне політичне угруповання намагається схилити на свій бік республіканців, демократів, лівих, правих, центристів, лобістів, журналістів, вчених, релігійних діячів, наукові центри створюють дисонанс, різноманітність, навіть свого роду какофонію. Вони є основою цієї бурхливої дискусії». Подібна какофонія голосів, що виникла в американському суспільстві у процесі прийняття політичних рішень, буває приголомшливою. Але, саме так працює система, що дає суттєві результати в процесі взаємодії різних інститутів, де «мозкові центри» грають центральну роль. Дж. Макген говорить, що в США – «це інститути, орієнтовані в основному на політичні, а не академічні дослідження, на аналіз, експертизу питань зовнішньої і внутрішньої політики для надання політикам і суспільству інформації для прийняття рішень». Ключове завдання наукових центрів полягає у створенні механізмів, що використовуються при виробленні конкретної політичної стратегії. Свої дослідження вони формують у вигляді доповідей, статей, звітів відповідальним політикам.

Зі зростанням своєї популярності та значимості «мозкові центри» почали відігравати важливу роль у трансформації політичної системи США, трансформувалося також і їхнє значення у прийнятті політичних рішень та виробленні державного курсу США. Сьогодні залишається ще багато питань, що потребують чіткої відповіді. Наприклад, якими є характерні риси «мозкових центрів», що відрізняють їх від багатьох інших організацій? Якими є межі залучення «мозкових центрів» у політичні процеси держави та в якій мірі вони впливають на рішення чиновників? Є ще багато суперечливих питань. Серед цих, досі не розв'язаних на сто відсотків питань, ми вважаємо за доцільне зосередитися на висвітленні проблеми типології «мозкових центрів» США.

Ключовим елементом у діяльності наукових центрів у США є співробітництво не лише з політиками, а й з засобами масової інформації та суспільством. Кожен науковий центр, що намагається впливати на Конгрес і президента, повинен мати стратегію поширення і просування своїх поглядів, особливо через засоби масової інформації: газети, журнали, телебачення та Інтернет. Нині в США по радіо і телебаченню можна почути думки експертів різних центрів, що висловлюються з актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики. Наукові центри США фінансуються з різних джерел: приватними особами, корпораціями, фондами, рідше урядом. Варто зауважити, що в Європі та інших розвинених країнах фінансування здійснюється урядами, що впливає на роботу центрів і визначає їхню залежність від останніх.

Існує низка значних відмінностей між науковими центрами США та інших країн. Перше – їхня кількість: в усьому світі їх налічується 6480, в США – 1816, 393 з яких знаходяться у Вашингтоні. Подібна концентрація наукових центрів у столиці цілком пояснювана, однак в багатьох штатах також є науково-дослідні центри, особливо при великих університетах (Гарвард, Ель, Стенфорд та ін.). Децентралізація політичної моделі США відображена у самій природі «фабрик думки».

Іншою відмінною рисою є фінансування – його розміри, а також чисельність співробітників центрів. Наприклад, річний бюджет фонду «Спадщина» складає 48 мільйонів доларів, а Інституту Брукінгса – 60 мільйонів доларів. Наукові центри Європи мають менші бюджети. Важливим є ще й те, що диверсифікація надходження фінансових засобів дає змогу говорити про високу ступінь незалежності цих інститутів.

На думку багатьох експертів, наукові центри в США більшою мірою впливають на прийняття політичних рішень, що також можна вважати відмінною рисою останніх. Це, частково, пов'язане із циклічним процесом, коли вчені, які працюють у наукових центрах, із приходом тієї чи іншої адміністрації стають її членами або співробітниками і мають

реалізувати свої теорії на практиці. Після зміни владного апарату вони повертаються до експертного співтовариства, де продовжують дослідницьку роботу. За словами американських експертів, політичний механізм у США пов'язаний із постійним перетіканням кадрів із науково-дослідницьких центрів на держслужбу і у зворотному напрямку. Наприклад, Дж.Болтон, співробітник Американського інституту підприємництва, став постійним представником США в ООН при адміністрації Дж.Буша-молодшого. К.Холмс, що працює у фонді «Спадщини», був помічником держсекретаря при республіканцях, а зараз знову працює у фонді. Колишній посол США в Афганістані, Іраці, а також колишній співробітник корпорації «РЕНД», Залмай Халілзад, після держслужби став працювати у Центрі стратегічних і міжнародних досліджень. Перехід фахівця із одного центру до іншого не рідкість. Одним із найбільш яскравих прикладів є кар'єра держсекретаря Дж. Шульца, який прийшов до адміністрації з Інституту Гувера і повернувся туди ж після того, як перестав працювати на своєму посту. Говорячи про адміністрацію Б.Клінтона, можемо згадати Р.Холбрука, колишнього американського посла в Німеччині й «архітектора» Дейтонських мирних угод, який потім працював у Раді з міжнародних відносин. Дж.Стейнберг з Інституту Брукінгса став помічником держсекретаря Х.Клінтон.

Багато центрів у своїй діяльності користуються високою мірою незалежності, так як вони в основному не отримують фінансування від уряду і, таким чином, формально не пов'язані з урядами і будь-якими політичними партіями. Винятком є Інститут Прогресивної Політики, створений Б.Клінтоном. У Європі та в інших парламентських демократіях наукові центри тісно пов'язані з політичними партіями. В США існує певна віра в те, що найкращий уряд – той, що найменш за все керує, тому роль наукових центрів у США є настільки значною. Домінуюча роль у цьому секторі приватного капіталу, допомагає створювати нові «мозкові центри».

Як вважає Д.Ебелсон, інформаційно-аналітичні центри, як навчальні структури, подібно до вчителів у школі, що формують інтелект

своїх учнів, намагаються сформувавши суспільну думку, впливати на вибір і пріоритети політичних діячів і лідерів.

Говорячи про вагому роль «мозкових центрів» у США, варто навести кілька прикладів. З приходом до влади адміністрації Барака Обама, палата представників США проголосувала за законопроект, відповідно до якого у будь-якому будівництві на території Сполучених Штатів повинна використовуватись тільки сталь, що вироблена в Америці. Очікувалось схвалення законопроекту з приводу даного питання. Інститут Петерсона, що займається проблемами світової економіки, дійшов висновку, що таке рішення буде помилковим і викличе міжнародні торговельні війни. Отож, експерти інституту виступили із критикою даного рішення, було вироблено стратегію, як протистояти даному варіанту законопроекту. Для роз'яснення позиції Інституту було проведено зустрічі з членами адміністрації Обама. Через два тижні законопроект було суттєво доопрацьовано. Експерти змогли довести, що дане рішення може порушити торговельні зобов'язання США і нанести значні збитки репутації Америки, що зведе нанівець отриманий прибуток. Інститут Петерсона мав безпосереднє відношення до зміни підходу в даному питанні.

Іншим прикладом активної участі «мозкових центрів», у процесі прийняття політичних рішень може послужити створення комісії після терактів 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку. Якщо подивитись на склад «комісії 9 / 11», то очевидною стає значна роль, що відведена представникам різних «фабрик думки» в американському суспільстві та довірі до них. Головою комісії став Лі Гамільтон, конгресмен і (на той момент) президент Центру Вудро Вільсона. До неї увійшли Т.Роймер – президент Центру національної політики, Д.Леман – член опікунської ради такого поважного центру, як Інститут досліджень зовнішньої політики. Науково-дослідним центрам та їхній експертній оцінці була виказана довіра колосальна довіра в такому складному і делікатному питанні для США, як події вересня 2001 року.

«Мозкові центри», особливо в США, завжди користувались каналами, що забезпечують їм доступ до процесу вироблення

політичних рішень. Передусім, використовуються офіційні контакти, а точніше – виступи на слуханнях у комітетах конгресу і урядових комісіях. Деякі дослідницькі центри і особливо ті, що працюють за контрактами, готують офіційні звіти державним високопосадовцям.

Фахівцям з «фабрик думки» часто надають можливість попрацювати на державній службі або включають до складу урядових комісій. Окрім того, представники «мозкових центрів» підтримують і неофіційні контакти з тими, хто має відношення до прийняття державних рішень, співробітничавши з ними в складі експертних груп з приводу конкретних проблем. Нарешті, «фабрики думки» поширюють результати своїх досліджень та ідей у засобах масової інформації у вигляді коментарів та інтерв'ю [12].

Зростання кількості «фабрик думки» приводить до того, що все більша кількість людей звертається до них за вирішенням проблем та аналізом політики. Відповідно, зростає й авторитет даних центрів. Суть цього процесу полягає у тому, що паралельно виникає залежність досліджень, що притягаються до процесу прийняття рішень від навчальних установок політичного керівництва. Американська адміністрація у своєму розпорядженні має величезний і різносторонній потенціал «мозкових центрів», що займаються політичним консультуванням і ведуть між собою постійну боротьбу за привертання до себе уваги влади.

Поряд із цим, майже завжди діяльність «мозкових трестів» супроводжує питання про їхню ефективність. Існують точки зору, зокрема засновника Центру вивчення закономірностей реакції споживачів Р.Нейдера, що через приватне походження фінансування «мозкових центрів» результати їхньої діяльності можуть варіюватися і коливатися. Інші роблять заявки, що центри схильні просувати і видавати лише результати, що гарантують їм стабільний фінансовий потік від грошових «донорів». Даний висновок, звичайно, впливає на репутацію аналітичних організацій.

Деякі критики пішли ще далі. Вони стверджували, що «мозкові центри» є інструментами пропаганди й готові просувати ідеологічні

аргументи і схеми будь-якої зацікавленої групи, що їх встановила. Просто, ніби вони створені для широкомасштабного лобювання. «Існує пласт громадськості, – стверджував американський політолог К.Джанда, – який іноді називають «язикатою елітою». Саме він і впливає на зовнішню політику. Представників цього прошарку дуже часто можна спостерігати на недільних телевізійних ток-шоу» [13]. Будь-який проект, що подає надію на отримання якихось переваг, залучає до себе сумнівних особистостей, а також тих, хто готовий продати свою об'єктивність заради отримання грошей або прибуткового контракту. Аналогічно справа виглядає і в сфері наукових досліджень і розробок. Часто дуже складно ідентифікувати недоброякісні огляди. Їхні результати частіше за все представлені на папері у вигляді доповіді, яку чиновник, що її замовив, зазвичай покладе «під сукно». Масштабні науково-дослідні роботи просто анулюють, а витрачені кошти списують. Однак керівника, який не виконує своїх обов'язків, іноді терпляче сприймають не зрозуміло чому. Однією із причин є те, що практично відсутні параметри оцінки його діяльності. Вони є нечіткими, що дає змогу ухилитися або витлумачити їх на свою користь, навіть, якщо недоліки є суттєвими і постійно повторюються у роботі. В багатьох компаніях при оцінці ефективності своєї діяльності керівник спочатку випускає стрілу, а потім стрімголов малює «яблучко» у тому місці, куди вона потрапила [14].

Причинами робіт низької якості є великі масштаби федеральних програм досліджень і прагнення відомств висловлювати свої вимоги у не чіткій формі. Мало хто в них може розібратися. Як результат – великі витрати, що призводять до марнотратства, корупції, безвідповідальності і т.ін. Незадовільна система інформації, міжвідомчі змагання, слабкий контроль і відсутність чіткості в роботі призвели до того, що однакові дослідження виконуються повторно і по кілька разів. Остання обставина, напевно, враховувалась на момент реорганізації американського розвідувального співтовариства і створення Національної розвідки США. Вона відразу ж поновила практику складання загальнонаціонального переліку розвідувальних

пріоритетів. У її аналітиків з'явився власний «омбудсмен», завданням якого було відстеження обґрунтованості висновків і якості перевірки джерел, аналіз скарг на передбачувані прояви непрофесіоналізму. Інший недолік приховано в тому, що отримують субсидії теми, вартість яких є достатньо сумнівною. Лідерами тут є військові, які легко витрачають гроші платників податків під грифом таємності. У Веймарській республіці, наприклад, було створено комісію щодо вивчення причин поразки Німеччини. «Комісія виявила, – свідчив адмірал Х.Ріковер, – що однією із головних причин воєнної поразки була величезна кількість писанини, якою засипали збройні сили. До кінця вони буквально поховані під паперами». Мають місце і замовні дослідження, що фінансуються відомством чи фондом для підтримки позиції або політики.

Загальним недоліком стосунків влади із консультантами є те, що експерти проявляють мало зацікавленості у розроблених ними програмах.

Не зважаючи ні на що, світова популяція «мозкових центрів» є достатньо різноманітною і щодо свого географічного розташування, і щодо своїх масштабів, і, головне – за ступенем впливу на прийняття політичних рішень. Можливо, самий відомий випадок безпосереднього впливу такого тресту на прийняті політичні рішення відбувся в епоху президентства Р.Рейгана, коли адміністрація президента прийняла у якості основи свого правління публікацію фонду «Спадщини», що мала назву «Мандат на зміни». Проте, «мозкові центри» насправді не аналізують і дають рекомендації відносно процесів, що відбуваються в оточуючому середовищі. Час від часу їхні співробітники та роботодавці переймаються питанням ефективності їхньої власної діяльності і намагаються провести своєрідні «дослідження другого рівня», тобто визначити місце тих чи інших «мозкових центрів» у світових політичних процесах і в середовищі собі подібних. До такого огляду сміливо можна віднести програму «Мозкові трести і громадянське суспільство», що була підсумована Філадельфійським Інститутом зовнішньополітичних

досліджень, на основі аналізу понад п'яти тисяч «фабрик думки» по всьому світу.

Кількісний ріст, вплив та різноманітність «фабрик думки» в поєднанні з колосальним фінансуванням на наукові дослідження і розробки поставили нині перед політиками і експертами низку складних запитань. По-перше, яких результатів очікувати у майбутньому від цих гігантських зусиль в області наукових досліджень, і коли ці результати будуть отримані. По-друге, наскільки правильними є ідеї, що виникають як наслідок здійснення наукових досліджень і розробок. Нарешті, по-третє, яка влада є у розпорядженні «фабрик думок» і якою є небезпека, що виникає як результат наділення їх цією владою.

Отримати вичерпні відповіді поки що не можливо. Варто пам'ятати, що в політиці виграє не той, хто добре грає, а той, хто грає краще. От, наприклад, діяльність американських «фабрик думок» була більш ефективною, ніж радянських науково-дослідних інститутів. Навіть, коли взяти локальний випадок – завдання перемоги в «холодній війні». За всіх обставин американські дослідники змогли залучити власний уряд у контекст своїх уявлень про психологічну та економічну війну, привити особам, які приймають рішення, смак до моделювання і розробки сценаріїв, ввести в обіг такі сильні інструменти досліджень, як системний аналіз, дослідження операцій, SWOT-аналіз, техніку рольових ігор [1].

Отже, нині, коли розкручується нова спіраль геополітичних протиріч і зіткнень, «фабрики думки», про які мало згадували в кінці минулого століття, знову виявились на передових позиціях. Увесь світ пішов по шляху створення власних структур аналогічного зразку. Питання щодо реальних можливостей «мозкових трестів» у розробці адекватної сучасним викликам та загрозам політики є надзвичайно актуальним.

Як вже зазначалося, одним із цікавих і дискусійних питань є типологія «мозкових центрів» США. Сьогодні не одне із визначень не може повністю описати типовий «мозковий центр». Їх розрізняють

за їх розмірами, фінансовими ресурсами, кадровим складом, ідеологічними орієнтаціями, сферами, на яких вони спеціалізуються, та дослідницькими програмами. Так, наприклад, деякі мозкові центри, такі як Інститут Брукінгса, Інститут Гувера та фонд «Спадщина», у своєму штаті налічують від 150 до 300 дослідників, а річний бюджет складає до 30 млн. доларів. Інші мають ще більші фінансові надходження – так, річний бюджет корпорації «РЕНД» складає близько 200 мільйонів доларів. Але варто зазначити, що найбільша кількість «мозкових центрів», що розташовані у США, невеликі за кількістю штатних працівників і мають річні бюджети у межах 2 млн. доларів. Наприклад, проект нового американського століття, що продовжує функціонувати і сьогодні, складається з 4 штатних працівників та з річним бюджетом у 600 тис. доларів [4, с.24–26].

Наступною ознакою «мозкових центрів» є їх дослідницька діяльність. Взагалі, вони репрезентують себе як інститути, що забезпечують експертизу та експертні оцінки у царині внутрішньої та зовнішньої політики. Так, наприклад, у 2002 році фонд «Спадщина» витратив 40% річного бюджету на такі дослідження, значно збільшивши витрати порівняно з 1989 р., коли було асигновано 15,3% річного бюджету [10]. У 2003 році Інститут Брукінгса асигнував 70% річного бюджету на проведення досліджень у трьох напрямках: урядові дослідження, дослідження в галузі зовнішньої політики та економічної діяльності [11, с.42]. Проте, склалося так, що одні мозкові центри продовжують презентувати себе як дослідницькі інститути, а інші – функціонують у політичній сфері. Варто зазначити, що сьогодні багато організацій, що займаються дослідженнями у галузі політики, помилково називають себе «мозковими центрами» («фабриками думок»), не відповідаючи критеріям дослідницького інституту.

Під час свого звернення в університеті Пассау, Дж.Макген, відомий американський експерт та консультант «мозкових центрів», зазначив, що на сьогоднішній день у світі існує більше чотирьох тисяч «мозкових центрів», більша частина з них знаходиться у США. Експерт підкреслив, що більшість американських «мозкових центрів»

заснована протягом останніх двадцяти років, і вже далекими є ті часи, коли на початку ХХ століття тільки кілька з них грали важливу роль у політичній системі США.

Зосередившись на чотирьох періодах або хвилях розвитку «мозкових центрів» – 1830–1945 рр., 1946–1970 рр., 1971–1994 рр. та 1995–2004 рр., ми можемо відокремити різні типи «мозкових центрів», що існують у політичному середовищі, а також проаналізувати фактори, що впливають на їх розвиток. Передусім, потрібно розглянути типологію або класифікацію, що може бути використана для опису «мозкових центрів США». Таким чином, ці чотири хвилі допоможуть нам окреслити контури та відокремити те розмаїття дослідницьких інститутів, що є сьогодні.

Нині серед великої кількості «мозкових центрів» у США видається неможливим знайти компроміс у питанні визначення цих організацій. Ще більш неймовірним є компроміс у питанні впливу на політичний процес. Однак, є можливість приблизно ідентифікувати різні типи «мозкових центрів». На сьогоднішній день існують типології або класифікації, що були розроблені для того, щоб допомогти упорядкувати великий різновид «мозкових центрів» США. Дві найбільш цікаві серед них були розроблені К. Вівером, Е.Річем та Дж.Макгеном. Варто зауважити, що багатоманітність «мозкових центрів» настільки велика, що будь-яка спроба щодо їхньої класифікації визнається достатньо ризикованою справою.

Не зволікаючи на це, К.Вівер та Е.Річ вважають, що в сучасній індустрії «мозкових центрів» існує три напрями їхньої діяльності або їх типів: перший – університети без студентів; другий – державний, або урядовий підрядник; третій – адвокатська діяльність «мозкових центрів» [12, с.565]. Вони відрізняються за своїми загальними задачами, за продукцією, джерелами фінансування, а також за складом і кваліфікацією співробітників.

Дж.Макген розрізняє сім типів мозкових центрів: багатогалузеві університети, спеціалізовані університети, консультаційні, адвокатські, політичні підприємства, видавництва та державні уста-

нови [13, с.734]. Водночас, дослідники погоджуються з тим, що запропоновані класифікації не можуть упорядкувати усі існуючі «мозкові центри» США, та з появою нових таких центрів вони повинні уніфікувати або змінювати типи попередніх класифікацій [9, с.92].

Інші вчені, включаючи Д.Стоун, пропонують ділити «мозкові центри» на два типи: старі охоронці та нові поборники.

Д.Ебелсон та група вчених пропонують погодитися з типологією К.Вівера, додавши до існуючої класифікації два нових типи – базис кандидата та мозкові центри спадщини [2, с.20].

Отже, здійснюючи класифікацію «мозкових центрів», вчені США простежують деяку відмінність, оскільки існують центри більш орієнтовані на дослідження (мають високий авторитет при залученні у політичні процеси) і, спрямованні на адвокатську політичну діяльність. Наступними відмінними рисами центрів є особливості їхнього утворення, клієнти, та цільова аудиторія, з якою вони планують працювати.

На наш погляд, типологія К.Вівера є такою, що демонструє різновид діяльності сучасних «мозкових центрів». У своїй класифікації саме К.Вівер відокремив три вищеозначені напрями діяльності організацій, що є найбільш популярними серед політичного дослідницького співтовариства. Одним із головних типів ієрархії мозкових центрів є «університети без студентів». Ці інституції взагалі-то відповідно до всіх стандартів – найбільші «мозкові центри» (приблизно 50 і більше вчених), до їх штату входять найвідоміші вчені, інтереси яких, передусім, пов'язані з дослідженнями та їх описом. Багато з них працюють в університетах США, але деякі вважають за краще працювати в «мозкових центрах», де вони не беруть на себе відповідальність, пов'язану з навчанням студентів або іншими адміністративними функціями. Інші вчені, особливо «консерватори», схильні вважати, що треба шукати такий тип мозкових центрів, де вони могли би відчувати себе більш комфортно. Згідно з точкою зору Д. Кірпатріка, який довгий час працював в Американському інституті підприємництва, у США більшість «мозкових центрів»

є ліберальними, тому багато вчених консерваторів докладають неабияких зусиль, щоб знайти прийнятний для себе «мозковий центр», де вони могли би займатися своїми дослідженнями [2, с.19]. Крім цього, їх цікавлять ті «мозкові центри», де можна реалізувати не тільки свої дослідницькі цілі, а й ідеологічні переконання. Проте, головною функцією означеного дослідницького інституту (і з ліберальними, і з консервативними поглядами) є функція роз'яснення і вирішення важливих, іноді конфронтаційних питань суспільства в соціальній, економічній та політичній сферах. Свій продукт, знання, вони повинні загорнути в дуже скромну обгортку, розповсюдивши їх у суспільстві.

Наступним різновидом діяльності «мозкових центрів» є те, що вони проводять постійні семінари та симпозиуми, у ході яких з'являються цікаві пропозиції для розробників, які досліджують ці питання. Ще раз хотілось би зауважити, що йдеться не про студентів вищих навчальних закладів. Проте, іронія полягає у тому, що більшість вчених, які орієнтуються на видавництво своїх праць в «мозкових центрах», почали займатися цим в університетських аудиторіях та бібліотеках, а не на засіданнях з вироблення директив або державної політики.

Отже, найбільша підтримка та фінансування «мозкових центрів» здійснюється через фундаторський приватний сектор (з різними складовими фундацій, корпоративними або індивідуальними), вчені працюють у цих інститутах також для того, щоб видавати свої книжки як головний дослідницький продукт [12, с.564]. Однак, як зазначає вчений Брукінгського університету М. Оханлон, сьогодні і є окрема категорія «мозкових центрів», що не роблять головний акцент у своїх дослідженнях на видавництві книжок. Так Брукінгський та Гуверський університети, два найбільших приватних дослідницьких політичних інститути у США, знаходяться серед тих «мозкових центрів», що підпадають під цю категорію.

Характерною рисою діяльності тих «мозкових центрів», що згідно класифікації К.Вівера іменуються державними або урядовими

підрядчиками, є те, що їх головним клієнтом та донором є держава. Такі мозкові центри працюють конфіденційно, а всі вчені мають ступінь доктора філософії. Під цей напрям підпадають такі «мозкові центри», як корпорація «РЕНД» та Державний інститут – дві лідируючі установи серед урядових підрядників у США. Вони були засновані для того, щоб розробляти спеціальні директиви та виробляти державну урядову політику. Обидва дослідницькі інститути отримують кошти від уряду США та забезпечують порадами, планами щодо виходу з конфронтуючої ситуації між установами, державами або націями як в умовах внутрішньої, так і зовнішньої політики. Як державні підрядники цей тип «мозкових центрів» має привілеї у федеральних органах та агенціях, але це не значить, що вони можуть впливати на прийняття державних рішень. Навпаки, є декілька випадків, коли політичні рекомендації, розроблені корпорацією «РЕНД» та іншими підрядниками, не були узгоджені з побажаннями та політичними інтересами Конгресу США та законотворцями.

Отже, ми можемо стверджувати, що над урядовими підрядниками і над їхніми пропозиціями існує певний контроль. Урядові підрядники, як правило не є відомими, а їх головним інтересом є пропозиції та інформування порадами їхніх клієнтів, а не вплив на клієнтів з приводу використання цієї інформації. Однак, це не є мотивацією дистанціювання від зроблених ними звітів. Мається на увазі те, що вони цілковито залежать від урядових коштів, однак інші «мозкові центри» не можуть собі дозволити мати політичних агентів. Справа в тім, що центри повинні усіма можливими способами підтримувати легітимність та цілісність їхньої установи. Також важливо відокремити впливових урядових підрядників (таких як корпорація «РЕНД» та Державний інститут), що отримують мільйони доларів урядових коштів щороку, та сотні інших «мозкових центрів», що дістають обмежену кількість коштів від федеральних та штатних установ і тільки виключно на спеціальні проекти. Тому, багато урядових дослідницьких інститутів, що не мають постійних

надходжень, повинні конкурувати між собою, щоб залишатися «на плаву» [2, с.20].

На початку 70-х років ХХ століття найбільш розповсюдженим напрямом діяльності «мозкових центрів», згідно класифікації К.Вівера, стала адвокатська діяльність. Адвокатська діяльність мозкових центрів – поєднання міцної політичної влади, прихильність до якоїсь із партій або ідеологічних поглядів, що зосередженні та призначені впливати у політичних дебатах [12, с.567]. Вони акцентують увагу на виробництві політичних рішень, оформленні досліджень у вигляді книжок та формують міцні стосунки з членами Конгресу, з виконавчими органами та бюрократичним апаратом. Проте, вплив на суспільну думку та публічну політику – це головний напрям адвокатської діяльності «мозкових центрів.» Так, фонд «Спадщини» мав неабиякий успіх у медіа-галузі. Його штатні працівники опосередковано пов'язані з інформаційними передачами та політичними ток-шоу, де вони пропонують свою точку зору на те чи інше політичне питання та публікують статті на підтвердження своєї точки зору в головних американських газетах і журналах.

Додатковими до типології К.Вівера, як стверджує Д.Ебелсон, може бути четвертий та п'ятий тип або напрям діяльності «мозкових центрів» – базис кандидата та спадщина «мозкових центрів» [2, с.20]. Базис кандидата – це «мозкові центри», побудовані державними чиновниками (або їх спонсорами) для генерації ідей, що кандидати зможуть використати у майбутньому, під час виборчих кампаній. Користь побудови таких «мозкових центрів» полягає в тому, що це дає змогу кандидатам оминати закон Федеральних виборчих надходжень, що обмежує грошові надходження приватних осіб та комітетів політичних дій і дозволяє жертвувати кошти на передвиборчу кампанію, балотуючись до конгресу або на президентську посаду. Законом встановлено, що кандидати можуть залучити великі кошти від некомерційних організацій, що не регулюються федеральною виборчою комісією, не підлягають оподаткуванню та не висувають своїх кандидатів. Це є великою перемогою для кандидатів та їх

спонсорів. Бажання спонсорувати «мозкові центри» кандидатів стає дуже поширеним, тому що ці благодійні надходження вони можуть задекларувати у декларації оподаткування, а кандидати, своєю чергою, мають особисті привілеї від політичних експертів.

«Мозкові центри» спадщини – це дослідницькі центри, що створюються колишніми президентами або іншими відомими у минулому державними чиновниками, які прагнуть залишити свій слід у великій політиці після звільнення своїх кабінетів. Є кілька прикладів таких «мозкових центрів», включаючи Центр Картера, Центр Ніксона в ім'я миру та свободи, Інститут народної політики Джеймса Бекера III в Х'юстонському університеті Райс. Ці центри часто з'являються, але не завжди стають частиною президентської бібліотеки [2, с.1].

Кожна типологія будується з тією метою, щоб за певними критеріями відокремити один тип «мозкового центру» від іншого. Саме тому і не існує їхньої універсальної типології, через певні труднощі на момент зарахування того чи іншого дослідницького центру до відповідного типу. Деякі «мозкові центри» підпадають під характеристику кількох типів. Наприклад, Інститут Брукінгса та фонд «Спадщини», з першого погляду, займаються однаковим видом діяльності, проте найвагоміша різниця полягає у тому, що одна інституція концентрується на дослідницькій діяльності, а інша – на політичній адвокатській діяльності. Тоді постає питання, чи можна віднести Інститут Брукінгса до типу «університет без студентів», а фонд «Спадщини» до типу політичної адвокатської діяльності? Відповідь може бути ствердна, але що ж тоді робити з іншим напрямом діяльності фонду «Спадщини», де дослідницька діяльність декларується як головна. У цьому і полягає конфлікт, що багато «мозкових центрів» заявляють про кілька головних напрямів діяльності, тому відносячи «мозковий центр» до того чи іншого типу, варто робити акцент на першому, головному напрямі, а другий – потрібно вказувати в дужках.

Ще одним із конфліктних питань серед вчених є питання, якому типу «мозкових центрів» можна більше довіряти. І тут

розгорнулася ціла дискусія, що триває і донині. Проте, на наш погляд, найбільшою довірою користуються «університети без студентів» – перший тип класифікації К.Вівера. Оскільки, вони з самого початку проводять дослідження, результати яких потім можуть купити різні організації, ЗМІ або державні органи. Дана особлива характеристика відсутня для інших типів інформаційно-аналітичних структур. Так, урядові підрядники займаються виключно державними питаннями, а інститути політичної адвокатської діяльності – просуванням тієї інформації, що була замовлена в їхньому «мозковому центрі».

Таким чином, те розмаїття дослідницьких центрів, що існує сьогодні у США, може завести у глухий кут багатьох дослідників. Саме завдяки цій особливості виникає загроза віднести той чи інший «мозковий центр» помилково до невідповідного типу класифікації. На нашу думку, це не є помилкою дослідження, а пов'язане лише з тим, що «мозкових центрів» існує велика кількість і декларують вони одночасно декілька головних напрямів діяльності. Це і робить неможливою уніфікацію типології «мозкових центрів». Але, вже існуючі типології допомагають здебільшого ідентифікувати появу нових дослідницьких інститутів як у політичному середовищі США, так і в інших країнах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Переслегин С. «Умные танки» в обороне и наступлении // Диксон П. Фабрики мысли / С. Переслегин. – М.: Издательство «Прогресс», 1976. – С. 490.
2. Abelson Donald E. «Do think tanks matter? Assessing the impact of public policy institutes». Kingston and Montreal: McGill – Queen's university press, 2002, 251 pages.
3. Haass Richard «The Opportunity: America's moment history's course». Public affairs, 2005, 254 pages

4. Smith James «The idea brokers: think tanks and the rise of new policy elite». The Free Press, 1991. – 334 p.
5. Ricci David M. «The transformation of American politics: the new Washington and the rise of thin tanks». Yale University Press, New Haven and London, 1993. – 310 p.
6. Andrew Rich «Think Tanks, public policy and the politics of expertise». Cambridge University Press. 2004. – 258 p.
7. Diana Stone, Andrew Derham, Mark Garhett «Think tanks across nations: a comparative approach». Manchester University Press. 1998. – 231 p.
8. Erik C. Johnson and James G. McGann «Comparative think tanks, politics and public policy». Edward Elgar Publishing Limited, 2005. – 283 p.
9. James McGann and Kent Weaver «Think Tanks and Civil Societies: catalysts for ideas and action». Transaction Publishers, 2000. – 601 p.
10. Heritage Foundation, Annual Report, 2002. – 15 p.
11. Brookings Institution, Annual Report, 2003. – 42 p.
12. Kent R. Weaver «The changing world of think tanks». Political Science and Politics 22 (9), 1989. – p. 563-578.
13. James McGann «Academics of Ideologues». Political Science and Politics 25 (4), 1990. – 733. – 74 p.p.
14. McGann, James G., Weaver, R. Kent. Think Tanks and Civil Societies: catalysts for ideas and action. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2005. – 21 p.

2.3. Функції й напрями діяльності «мозкових центрів»

Соціально-економічний та політичний розвиток країни не можливий без глибоких інтелектуальних зусиль, спрямованих на пошук серйозних проблем суспільства та побудову прогнозів їхнього розвитку. В сучасному світі ефективними інститутами стратегічного інтелектуального забезпечення стали так звані «мозкові центри».

У їхній діяльності необхідно розрізняти три основні функції:

1. Функція політичного аналізу.
2. Функція політичної комунікації.

3. Функція втілення політики (просування й прийняття рішень, оцінка здійсненої дії щодо вироблення нових кроків і розробка нового політичного курсу).

Отже, далі зупинимося докладніше на кожній із означених функцій. Відомий американський дослідник В. Данн [4] запропонував наступні методи політичного аналізу і політичної дії. По-перше, він дає визначення політичному аналізу (policy analysis) як пізнавальної діяльності, як складової процесу формування політики (policymaking). Під час широкого використання масиву методів політичної аналітики відбувається процес формування політики (policymaking), під час якого здійснюється дослідження п'яти ключових галузей:

- природи стратегічних політичних проблем;
- результатів нинішнього і минулого політичних курсів;
- значення цих результатів для вирішення проблем;
- існуючих або нових альтернатив політичних стратегій та їх можливих результатів;
- фактичних альтернатив, які повинні вирішувати проблему.

Завдання проблемного структурування є загальноприйнятою для приватних компаній з ефективним управлінням. Даний метод дає змогу політичним аналітикам піддавати сумніву існуючі пропозиції, виходячи з чого метод включено в процес формування політики ще на етапі розробки порядку денного. Дані підходи спрямовують рух від дещо неструктурованих методів, таких, як метод «мозкового штурму» чи метод Дельфі, до більш структурованої теорії статистичних рішень. Ці методи допомагають у виявленні прихованих пропозицій, діагностуванні причин, виборі цілей, синтезі перспектив і виявленні нових політичних можливостей, що знаходяться у стані протиборства.

Завдання формування прогнозів забезпечує політично релевантне (policy-relevant) знання щодо майбутніх умов (як от,

політичних, економічних, соціальних або технічних), які повинні згідно передбачення настати після прийняття однієї із політичних альтернатив. Прогноз частіше за все використовують у процесі вироблення політичного курсу. Це допомагає досліджувати вірогідний, потенційний і бажаний стан політичної системи, оцінювати зіткнення існуючого і запропонованого курсу, визначати можливі майбутні перепони, що існують у досягненні мети, аналізувати політичну досяжність запропонованого політичного курсу.

Методи прогнозування знаходяться у межах підходів, які ґрунтуються на економетрії, на методах, що стимулюють творчий процес (метод «мозкового штурму», метод синектики, метод Дельфі).

Завдання щодо формування рекомендацій забезпечує вироблення політично релевантного знання, яке безпосередньо застосовують у прийнятті рішень. Численні методи вироблення рекомендацій, включно з аналізом вигод і затрат та метод оптимізації, були розвинуті і використовувались урядовими агенціями, частково в Корпусі інженерів армії США. Ці методи включають в себе методи оцінки ризику і похибок, ідентифікації зовнішніх характеристик і зовнішніх змін, встановлення критеріїв для здійснення вибору і визначення адміністративної відповідальності за втілення політичних курсів.

Завдання моніторингу забезпечує політично релевантне знання результатів існуючих політичних курсів (напрямів власної політики), пропонуючи особам, які приймають політичні рішення, найкращі шляхи втілення запропонованих і майбутніх політичних курсів. Численні урядові, неурядові та комерційні організації контролюють результат своєї політики і свого впливу за допомогою різноманітних соціальних і економічних індикаторів. Методи моніторингу, розроблені переважно соціологами і політичними дослідниками, які працюють в університетах і політичних інститутах, допомагають дати оцінку відповідності результатів законам і нормам, виявити непланові результати політичних курсів і програм, ідентифікувати соціальні групи чи особистості, які затримують впровадження політичного курсу або обслуговують нові етапи політики.

Завдання оцінки забезпечує інформацію про рівень адекватності виконання, якого досягнув той чи інший політичний курс, у такий спосіб допомагаючи особам, які приймають політичні рішення, оцінити якість цих рішень. Методи оцінки, багато з яких були розвинуті в академічному середовищі, надають інформацію відносно діапазону, у межах якого проблеми повинні бути вирішені. Вони також сприяють роз'ясненню і критичному аналізу ціннісних орієнтирів політики, що проводиться, регулюванню чи зміні напрямів політичних курсів.

Аналізуючи функцію політичної комунікації, передусім необхідно відзначити, що незважаючи на великі досягнення, робота «мозкових центрів» є мало знайомою широкій громадськості, оскільки її представники, в першу чергу, звикли звертатися до політичної еліти. Проте, їхня робота щодо покращення публічної політики повинна бути зрозумілою кожному громадянину. З одного боку, забезпечуючи аналітичною інформацією політиків, «мозкові центри» дають змогу лідерам приймати обґрунтовані рішення. З іншого боку, ідеї «мозкових центрів» і їхня підтримка щодо підвищення ефективності будь-якого правління, що безпосередньо підтримує громадян, повинні виходити з усіх секторів суспільного буття – як приватних, так і публічних. Без цього політики будуть лише розробляти політику, яка зовсім не враховує існуючі умови і не задовольняє потреби всіх політичних сил. Таким чином, сфера публічної політики виявляється тією сферою, де здійснюється процес політичної комунікації.

«Мозкові центри» не лише інтерпретують потреби і бажання політичних груп, забезпечують вихід на розробку рекомендацій політичного змісту, вони також готують до передачі різними способами їхні послання, що відповідають соціальним потребам та інтересам. Якщо в комунікативному процесі до рекомендацій використовували той же підхід, що й до інших результатів політичного аналізу, то мало ймовірно, що вдасться охопити всю політично значиму аудиторію. Саме тому, політичний аналіз є лише початком, а не кінцевим результатом політичної комунікації. Тому важливо наголосити на такій функції «мозкових центрів», як розвиток традиційних

і альтернативних стратегій комунікативної політики. Презентація політичного курсу або програми частіше за все відбувається перед тією аудиторією, яка більше за інших довіряє методам та рекомендаціям аналітиків. Проте, презентації політичних курсів і концепцій часто відбуваються за умов недостатньої методологічної експертизи, на ґрунті поверхневого знайомства із суттю справи, при обмеженні в часі для проведення публічних зустрічей і обмеженій довірі аудиторії до «мозкового центру» і аналітиків. У цьому випадку публічна комунікація пристосовується до аудиторії. Цього можна досягти за умов визнання інших інформаційних потреб, відсторонення від надмірної побічної інформації, концентрації уваги на результатах, ніж на методах, укладанні угоди про представлення інформації довіреною особою, викориненні жаргону із загальнодоступної термінології та використання візуальних засобів з метою розуміння головних пунктів [4].

Останнім часом численні «мозкові центри» почали освоювати новий стратегічний напрям свого розвитку, що насправді впливає зі своєї попередньої лінії розвитку. Нова якість «мозкових центрів» народжується на ґрунті синтезу технології масової комунікації з технологією раціонального наукового обговорення публічної політики. Суть напряму полягає в тому, щоб розвивати так званий деліберативний процес (від англ. deliberate – обмірковувати, зважувати, радитися, обговорювати), тобто процес масових консультацій усередині самої країни із суспільно-значимих проблем, і привертати до розробки публічної політики якомога більшу кількість зацікавлених осіб. Таке новаторство у розвитку «мозкових центрів» є результатом усвідомлення обмеженості традиційних експертних досліджень для розвитку перспективних рішень за умов, коли значимість наслідків прийнятих рішень висока, а помилки політичної еліти щодо інтерпретації суспільної думки повторювалися не одноразово. У межах такої прийнятої стратегії «мозкові центри» проводять круглі столи для високопосадовців, які відповідно завершуються формуванням сценарію розвитку під егідою «мозкового центру».

При цьому вони ініціюють «проекти публічних діалогів» у партнерстві з різноманітними організаціями по всій країні для обговорення публічної політики, працюють спільно з громадськими і профспілковими організаціями над дослідницьким замовленням, проводять громадське опитування і розвивають нові технології, що дають змогу у системі конференції складати рейтинг і визначати значимість переваг. Таким чином, «мозкові центри» дисциплінують осмислення проблем елітою і широкими верствами населення, усвідомлюючи водночас масштабність змін. Цей новий підхід, зрозуміло, не зможе змінити традиційних методів роботи «мозкових центрів», таких як проведення замовних досліджень, організацію семінарів і конференцій, випуск газет і журналів. У той же час вони приходять до розуміння того, що якісний політичний аналіз є результатом інтелектуальної спільної творчості, колегіального прийняття рішення і соціальної взаємодії.

Наявність функції втілення політики вказує на те, що «мозкові центри» самі виявились атрибутом такого нового явища, як публічна політика (державна політика) і свідомо стали її провідниками і головними дійовими особами. Публічна політика завжди була, передусім, сферою взаємодії трьох факторів:

- організованих інтересів;
- лідерів, які прагнуть до втілення своїх поглядів;
- публічного прояву настроїв громадської думки.

Основна маса нових ідей у сфері публічної політики виходила від самих політиків і спеціальних політичних груп. Політичні групи, або групи за інтересами (*special interests groups*) і проблемно ангажовані групи (*single-issues groups*), були зайняті просуванням своїх інтересів. Пізніше законодавці стали частіше посилатися до інформації, що була представлена академічним середовищем та галузевими дослідниками для прийняття рішень стосовно назрілих суспільних проблем. Час від часу ідеї надходили з навчальних закладів. Існували групи, що створювали серйозні документи, об'ємом у 300 сторінок, проте ніхто не знав як у зручній формі подати новаторські ідеї політикам і широкому колу громадськості.

З метою реалізації функції втілення політики «мозкові центри» використовують цілу низку підходів для покращення політичного процесу і прийняття політичних рішень – як прямих, так і опосередкованих. Один із таких підходів реалізують організації, орієнтовані на адвокатську дію. Ці «мозкові центри» розробляють пропозиції і рекомендації або піддають критиці існуючу політику. Після висунення пропозицій, останні стають принциповою справою членів «мозкового центру», які продовжують просування цих пропозицій до моменту прийняття політичного рішення.

По-іншому поводять себе «мозкові центри» просвітницького характеру. Для втілення політики вони використовують такі засоби, як конференції, робочі зустрічі, книги і статті, взаємодію із засобами масової інформації. Ця діяльність націлена не на специфічні політичні рішення, а на наукове керівництво дебатами, а також формування поглядів політичних лідерів.

Сфери реалізації функцій «мозкових центрів» можна поділити на наступні категорії [1]:

Адвокатські дії. Завдяки своїй фінансовій незалежності, деякі організації можуть висувати політичні рекомендації, не вступаючи в конфлікт інтересів, який супроводжує державне фінансування.

Внутрішньопартійні дослідження. Масштабні політичні партії часто створюють дослідницькі інститути для розробки своєї політики. У деяких країнах партії можуть використовувати лише дану послугу «мозкових центрів».

Дослідження і політичне планування при уряді. Різноманітні установи, виконуючи функції «мозкових центрів», існують при урядових структурах, міністерствах і агенціях. Деякі з них мають автономне правління, але в кінцевому результаті знаходяться під опікою політиків.

Корпоративні консультанти. Дослідження і аналітичні функції «мозкових центрів» можуть бути використані прибутковими підприємствами у сфері дослідження ринків або проектних досліджень, що має безпосереднє відношення до бізнесу. Проте, частіше за все, подібного роду служба приносить мало користі для політиків.

Просвіта і освіта. Продукт академічних досліджень використовують для розширення академічних дебатів і, відповідно, не дуже корисні для політиків. «Мозкові центри» насправді використовують «стратегічні комбінації» з усіх своїх функціональних областей, з метою диверсифікації власного портфелю проектів. До того ж, це дає їм змогу відстоювати свою незалежність, особливо у сфері актуальних питань політики. У такий спосіб вони позбавляються залежності від одностороннього джерела фінансування і забезпечують свою фінансову стабільність [1].

Таким чином, комунікація і процес прийняття рішень, що реалізуються у сфері публічної політики, є функціями «мозкових центрів». Головною характеристикою цієї сфери є публічний характер, причому не тільки у розумінні висвітлення своїх дій з боку «мозкових центрів» перед громадськістю (як це роблять, наприклад, державні органи або комерційні корпорації), а також у розумінні широкого залучення до аналізу, комунікації та процесу прийняття рішень різних партій, груп інтересів, політично активних громадян.

Саме завдяки «мозковим центрам» сфера публічної політики отримала змогу інституціоналізуватися в якості стійкого й ґрунтовного майданчика для вироблення законодавчих та виконавчих рішень. До появи «мозкових центрів» політика ґрунтувалась на особистій відповідальності політичних лідерів (навіть, коли мова йшла про лідерів партій), які так чи інакше представляли інтереси інших груп і громадян. При цьому не існувало організацій та аналітичних центрів, які показували б провали діючих програм, ставили б собі за мету: 1) шукати і пропонувати нові політичні можливості (варіанти стратегій і варіанти поточних рішень); 2) формувати, виробляти і пропонувати перспективні концепції, проекти і програми для відкритого доступу; 3) переробляти ідеї та проекти у невеликий формат, що був би прийнятний для політиків; 4) забезпечувати просування політиків. Поява «мозкових центрів» була зумовлена, передусім, наявністю вакууму в дослідженні соціально-політичного простору. Вони стали тією ланкою, де конструктивні бачення

розвиваються, не озираючись на спеціальні інтереси, де вони втілюються у реальні проекти і програми і просуваються у соціально-політичну практику суспільства. Не в останню чергу на масову появу в США «мозкових центрів» у другій половині ХХ століття (у кінці 40-х років) вплинула ситуація протиборства двох суспільних систем – соціалістичної і капіталістичної.

«Мозкові центри» були відповіддю західної системи (перш за все, США) на виклик країн соціалістичного блоку, що утворився і демонстрував соціальну динаміку і втілення соціальних ідей у практичне життя. Загалом фахівці позитивно ставляться до виникнення і розвитку «мозкових центрів» і обґрунтовують це тим, що вони забезпечують необхідну інтелектуальну підтримку і поглиблений аналіз питань публічної політики. При належній організації роботи «мозкові центри» можуть стати мостом між навичками і досвідом приватного сектору, урядовим бюрократичним апаратом і практикуючими політиками. Така взаємодія між громадським і приватним сектором повністю може привести до вироблення оптимальних рішень щодо проблем соціально-політичного розвитку суспільства.

Ситуація зазнала радикальних змін протягом останніх двох-трьох десятиліть. Тепер «мозкові центри» мають більший вплив на політичне рішення. З часом як ліберальні, так і консервативні законодавці все частіше стали звертатися до незалежних приватних некомерційних дослідницьких інститутів, тобто до «мозкових центрів». Сьогодні цілий світ користується здобутками, що виходять зі світової мережі «мозкових центрів». Блискучі ідеї, зокрема, в США, вже більше не є прерогативою Гарвардського чи Кембриджського університетів. Тепер на перший план вийшли такі організації, як фонд «Спадщини» (Heritage Foundation) або Лондонський інститут економіки (Institute of Economic Affairs). З появою «мозкових центрів» відбувається процес безпосереднього залучення до публічної політики нових суб'єктів, у тому числі тих, для кого політика не є професійною галуззю діяльності. Нині діяльність найбільших «мозкових центрів» США, таких як Американський

інститут промисловості (American Enterprise Institute), Інститут Като (Cato Institute), фонд «Спадщини» (Heritage Foundation), Інститут Брукінгса (Brookings Institution), Інститут міста (Urban Institute) і Національний центр політичного аналізу (National Center for Policy Analysis), часто називають інформаційними війнами у боротьбі публічно-політичних ідей [2]. Вони впливають на вироблення способу мислення в соціально-політичному просторі Сполучених Штатів Америки і всього світу. Ідеї, що стоять за тією чи іншою громадсько-політичною пропозицією, і дебати з приводу їхніх можливих наслідків частіше за все зводяться до суперечок між новими ідейними центрами, тобто «мозковими центрами».

Останні безпосередньо пов'язані з громадянськими інтересами (суспільна думка), є їхніми виразниками в інтелектуальній, науково-обґрунтованій формі, водночас як із державним апаратом і організованими інтересами партій, рухів і корпорацій (що взаємодіють між собою в не публічній політиці) «мозкові центри» пов'язані лише через публічну політику. Таким чином, публічна політика одночасно є інструментом роботи «мозкових центрів» з державою, партіями, корпораціями й комунікаційним простором, де громадські інтереси можуть бути обґрунтовані й значимо висловлені в політично впливовій формі.

Нині роль «мозкових центрів» стає важливішою, ніж будь-коли. Практично нема жодного питання, що стосувалося б життя індустріально розвинених країн, які розробляють основоположні політичні ідеї. Будь-який член американського Конгресу і уряду визначить скоріше «мозкові центри», ніж власну партію, у якості першоджерела своїх ідей. Політичні діячі очікують від «мозкових центрів», передусім, чітко окреслених рішень з питань, що їх цікавлять. При цьому альтернативність рішень, запропонованих різними «мозковими центрами», розглядаються як одне з основних досягнень. Пізніше, маючи альтернативи, політики обирають ті рішення, які їх більше за все влаштовують. Головне, щоб «мозковий центр» пропонував не аналітичне формулювання (як от, з одного боку і з

іншого боку), а однозначний варіант дій з проблеми. На цьому ґрунті й формується конкурентне середовище діяльності «мозкових центрів». Справа у тому, що серед них також існує поділ за філософськими і методологічними підходами, за світоглядом та інструментарієм, що використовується.

Так, на момент заснування Інституту міста (Urban Institute) в 1968 році на замовлення американського Конгресу, ще на початку розвитку «мозкових центрів», президент Л.Б.Джонсон визначив для них наступні завдання. «Дослідження повинні бути найвищої якості і практичності. Робота інституту повинна полягати в тому, щоб відокремити довготермінове від тимчасового, реальне від ілюзорного. Передусім, інститут повинен функціонувати в атмосфері інтелектуальної свободи й організаційної незалежності» [7]. Таким чином, найбільш «принципові» «мозкові центри» турбуються про те, щоб обов'язково супроводжувати будь-який свій продукт необхідними рекомендаціями.

Проте, не всі «мозкові центри» ставлять собі за мету впливати на хід суспільно-політичних подій. Так, у Сполучених Штатах Америки відомі випадки, коли деякі центри відмовились публічно представити результати своїх досліджень з тих чи інших питань до моменту прийняття рішень з цих питань на вищому рівні, тобто до закінчення дискусії. Питання щодо виконання замовних робіт із попередньо прогнозованим результатом є достатньо суперечливим серед «мозкових центрів». Справа в тому, що репутація організації багато в чому залежить від якості її роботи. Часто ж робота згідно контракту спрямована на те, щоб обґрунтувати ту чи іншу, вже наявну практику, що не відповідає загальній орієнтації діяльності «мозкових центрів», які звикли неупереджено, максимально об'єктивно і безвідносно ставитися до предмету дослідження. Дане питання особливо є актуальним у країнах, де інститут «мозкових центрів» лише починає зароджуватись. Скоріше за все, основна проблема країн перехідного періоду наразі і полягає в ангажованості, у втраті «мозковими центрами» незалежності. Потужні «мозкові центри»

нині можуть впливати не лише на політичну лінію країни, а й на інші держави. Однією зі сфер активної діяльності «мозкових центрів» є зовнішня політика. І хоча ця сфера, як і сфера оборони, вважається найбільш закритою сферою державної політики, однак вона не залишилась за межами досяжності «мозкових центрів», оскільки потребує серйозних аналітичних досліджень і наукових розробок, передусім через свою специфіку. Практика повоєнної державної політики Сполучених Штатів показує, що політичні лідери, як правило, при приході до влади не мають у своєму розпорядженні глибоких знань і досвіду зовнішньої політики. Проте, дуже відомі фахівці у сфері «мозкових центрів» виявились задіяними саме в зовнішній політиці. Достатньо лише згадати такі прізвища, як З.Бжезинський або Дж.Сорос (окрім інвестиційної діяльності, останній працює в якості одного з директорів Зовнішньополітичної ради).

Освіта складає інший головний напрям роботи «мозкових центрів». Цікаво, що по мірі просування до відкритості, такі закриті «мозкові центри», як корпорація «РЕНД», перш за все стали орієнтуватися на сферу освіти. Її розвиток, принципово, йде в ногу з розвитком і станом духовно-інтелектуальної сфери суспільства, а точніше – з розвитком науки. Так, в епоху науково-технічної революції і військово-політичного протистояння двох протилежних суспільно-політичних систем, організація активно займається саме військово-технологічними розробками, що відповідало поставленим перед політичною елітою завданням. Потім, коли настає криза дослідної науки і криза системи освіти, корпорація «РЕНД» активно займається питанням підготовки наукових кадрів, тобто питанням освіти.

Нині «мозкові центри» приймають активну участь у дебатах і реформуванні системи освіти своїх країн. Окрім суспільно-політичної значимості цієї теми, не менш важливе значення має той факт, що держава активно стимулює фінансування дебатів і досліджень у даній галузі. Не викликає сумніву, що з часом усе більше бюджетних засобів буде скеровуватись на вирішення даного питання на регіональних і федеральних рівнях.

Успіх і поразка того чи іншого політичного крила (правого, лівого, центру) практично вирішується у попередніх баталіях між «мозковими центрами» задовго до постановки питання в офіційних документах. Так, наприклад, у вересні-жовтні 1994 року президент Б.Клінтон отримав поразку в сенаті при спробі реалізувати план реформування системи охорони здоров'я. Але боротьба між прогресивними «мозковими центрами» (прибічниками плану соціалізації системи охорони здоров'я) та ліберальними прибічниками вільного ринку (противниками плану соціалізації системи охорони здоров'я) з приводу цього плану почалась ще два роки назад. Рішення законодавчого органу стало всього лише констатацією перемоги ліберальних «мозкових центрів». Водночас боротьба за цей план на цьому не завершилась. До дискусії долучилися засоби масової інформації та зацікавлені організації, такі як Американська медична асоціація (American Medical Association) і Американська торгівельна палата (U.S. Chamber of Commerce). Вони домоглися перегляду прийнятого рішення, яке зводило його до своєрідного компромісу між двома протидіючими ідейними противниками. Таким чином, «мозковий центр» виступає у ролі третейського судді.

Інші ж «мозкові центри», у тому числі Національний центр політичного аналізу (National Center for Policy Analysis), Інститут Катона (Cato Institute), фонд «Спадщини» (Heritage Foundation), почали підіймати питання з приводу самого плану і здійснювати незалежний глибокий аналіз економічних проблем, що виникнуть на випадок його реалізації. Просвітницька робота цих «мозкових центрів» потому стала підґрунтям неприйняття цього плану широкою громадськістю. На додачу, зусилля таких центрів привели до того, що певні ділові структури почали вводити в дію альтернативні системи медичного забезпечення своїх співробітників. На цій хвилі виникла ціла галузь ринкової економіки, що відноситься до медичного страхування.

Коли творці практично всіх «мозкових центрів» починають засновувати свою організацію, вони мають власне бачення того, чим є «ідеальне суспільство», і, як правило, це основоположне бачення

переважає в їхніх політичних рекомендаціях. Більшість дебатів з приводу публічної політики в Конгресі і в законодавчих органах Сполучених Штатів Америки починається з питання про те, що таке «ідеальне суспільство». До таких питань, наприклад, відносяться питання на кшталт: «Чи потрібно, щоб держава забезпечувала усім право на медичні послуги (охорону здоров'я), безкоштовну освіту і хорошу роботу? Чи повинна економічна політика привести до створення егалітарного суспільства? Чи повинно воно бути байдужим до того, хто виграє і хто програє у ринкових умовах, і, відповідно, чи повинна держава обмежуватися тим, щоб забезпечувати дотримання правил гри всіма громадянами країни?» [1].

З одного боку, «мозковий центр» відіграє роль спостерігача (watchdog) за політичним процесом. У цьому відношенні він звертає увагу на діяльність уряду і підіймає питання про характер виконання державних програм і проєктів, управління ними і використання їхніх результатів. З іншого, державні офіційні особи складають основну цільову аудиторію «мозкових центрів». Тому вони перебувають у тісній взаємодії що змінюються залежно від напрямку політики і складу державної влади. Відповідно змінюється й характер, структура і напрям діяльності «мозкових центрів», але незмінними залишаються функції і завдання. На цьому ґрунті «мозкові центри» підтримують більш-менш дружні, але критичні стосунки з урядовими установами. Робота «мозкових центрів» стосується виключно питань політики, а не особистості політичного діяча або даного політичного курсу.

Для забезпечення своєї присутності в суспільно-політичному полі «мозкові центри» використовують наступні стратегії [1]:

1. Надання звітів високим профільним урядовим комітетам.
2. Публікація досліджень про спірні питання внутрішньої і зовнішньої політики.
3. Поява в програмах центральних і авторитетних телепрограм, газет і журналів (цей напрям є найбільш ефективним інструментом політичного впливу).

4. Серед стратегій підвищення інтересу до «мозкових центрів» дослідники також відзначають [6]:

5. Надання зовнішніх послуг членами «мозкових центрів», зустрічі з лідерами приватного і публічного секторів; розголошення завершених досліджень, освітні дії.

6. Надання можливості брати участь у вартісному проекті зовнішнім експертам (політикам і бізнесменам).

7. Самовисунення.

8. Непрямі способи рекламування своїх досягнень через повідомлення про кількість публікацій, об'єм висвітлення в засобах масової інформації, запрошення на конференції та симпозиуми, включення відомих і впливових представників преси і політиків в раду інституту; утвердження і надання курсів і досліджень в університетах і коледжах, орієнтація на публічну демонстрацію певних цілей.

9. Використання цілого ряду позитивних культурних настроїв в «експертних» коментарях за участі засобів мас-медіа.

Також необхідно звертати увагу на способи, за допомогою яких «мозкові центри» домагаються визнання у середовищі практикуючих політиків. Як вже зазначалось раніше, за останнє десятиліття спостерігається тенденція, коли президентом США стає політик не зовсім компетентний у аналізі зовнішньої політики. Такими були Дж.Картер, Р.Рейган і Б.Клінтон. Вони компенсували цей недолік, даючи доручення тим чи іншим групам «мозкових центрів» щодо розробки зовнішньополітичного курсу. Це стало особливо помітним під час правління Б.Клінтона. На Дж.Картера працювали такі вашингтонські «мозкові центри», як Трьохстороння комісія (Trilateral Commission), Інститут Брукінгса (Brookings Institution) і Діловий круглий стіл (Business Roundtable). У своїй автобіографії Дж.Картер особливо відзначив Трьохсторонню комісію: «Комісія надала мені прекрасну можливість повчитися, а багато хто з її членів допомогли мені в дослідженнях зовнішньої політики». Р.Рейган підкреслив роль деяких «мозкових центрів» і своєї адміністрації у своїй перемозі на президентських виборах 1980 року. Сам президент Р.Рейган і його

оточення широко цитували такі «мозкові центри», як Інститут Гувера (Hoover Institution), фонд «Спадщини» (Heritage Foundation), Комітет із сучасних загроз (Committee on the Present Danger). Хоча, в різний час свого перебування при владі президент Р.Рейган давав різні оцінки діяльності цих «мозкових центрів». Президент Б.Клінтон однозначно наголошує на тому, що саме Інститут прогресивної політики (Progressive Policy Institute), аналітична філія Ради демократичного лідерства (Democratic Leadership Council) розробили його передвиборчу програму, що мала назву «Мандат на зміни» «Mandate for Change» (зазначимо, що Б.Клінтон очолював цю Раду у 1990–1991 роках).

Переваги, які уряд США надавав тим чи іншим «мозковим центрам», а відповідно, і успіх, яким користувалися в уряді ці «мозкові центри», пояснюється ідеологічним та світоглядним переконанням, близькістю їхніх поглядів на політику, а також політичних сил, що знаходились при владі. Водночас неможливо не помітити, що успіх «мозкових центрів» довготривалий період більше залежить від використання цілої низки добре відпрацьованих стратегій, ніж від ідеологічної сумісності з владою.

В аналітичній доповіді «Сучасні «фабрики думки» [1] сформульовано три основні фактори, що зумовлюють розташування практикуючих політиків по відношенню до «мозкових центрів»:

1. На відміну від викладачів університетів, які постійно здійснюють якісь складні дослідження без особливого потягу до реальної політики, експертна робота «мозкових центрів» має прямиий вихід на актуальні питання політики, які цікавлять вибраних політиків. «Мозкові центри» виконують своєрідну освітню функцію для політиків;

2. «мозкові центри», особливо ідеологічно орієнтовані, надають додаткову інтелектуальну підтримку, а також сприяють просуванню політичних платформ кандидатів на політичний пост або діючих державних лідерів;

3. деякі авторитетні «мозкові центри» можуть обслуговувати публічних політиків висококваліфікованих і талановитих вчених

та дослідників, відставних та тих державних діячів, хто завершив службу, а до того ж можуть слугувати комфортним і престижним «сховищем» для державних високопосадовців після усунення їх від державної діяльності.

Важливим фактором успішної діяльності «мозкових центрів» є довіра в публічній політиці, що першочергово забезпечує довготривалий розвиток і визнання. Далеко не всі з більше ніж 1200 «мозкових центрів» Сполучених Штатів Америки, всупереч їхній загальній привабливості, зуміли реалізувати проекти у високих політичних колах країни. У цьому контексті частіше за всіх цитуються в засобах масової інформації такі гранди, як Інститут Брукінґса (Brookings Institution), Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations), Фонд Карнегі (Carnegie Endowment for International Peace), Американський інститут підприємств (American Enterprise Institute), корпорація «РЕНД» («RAND»), фонд «Спадщини» (Heritage Foundation). Однак, ці організації представляють далеко не типовий американський «мозковий центр» і їхні вчені не є типовими представниками спільноти таких «центрів».

Тією чи іншою мірою всі великі «мозкові центри», що домоглися визнання в авторитетних державних структурах Сполучених Штатів Америки, постійно здійснюють наступні види діяльності [1]:

- вони беруть участь у відкритих публічних форумах чи конференціях, де обговорюються політично значимі питання, і всіляко сприяють навчально-просвітницькій діяльності своїх вчених в університетах, клубах та інших громадських установах. Багато з цих лекцій транслюються по супутниковому телебаченню;

- вчені «мозкових центрів» виступають також на слуханнях Конгресу (дають свідчення та показання), перед комітетами та підкомітетами і часто публікують статті у відкритій пресі, центральних американських і міжнародних виданнях. Часто виникають ситуації, коли «мозкові центри» наймають анонімного письменника для написання статті від імені своїх зайнятих вчених;

- «мозкові центри» також роблять активні спроби доступу до теле- та радіоэфірив, особливо інтернет-новин, а також участі

в політичних ток-шоу. Зазвичай, ці передачі потім розміщують на веб-сторінках інститутів. Нині десятки «мозкових центрів» створили свої веб-сторінки в Інтернеті, де, серед усього іншого, розміщують фотографії вчених, інформацію про останні публікації і виступи;

- у вільному продажі поширюються аудіо- і відеокасети з виступами відомих політичних аналітиків провідних «мозкових центрів». Також ці «мозкові центри» залучають до пропагандистської роботи відомих артистів естради і гумористів. За словами Н.Гінрича, «щомісячний брифінг на касетах, що випускаються Спадщиною (мається на увазі фонд «Спадщини»), забезпечує місячну норму консервативного здорового глузду. Він змушує задуматись, як можна було раніше обійтись без нього» [1]. Для іншої частини громадськості та політиків, які можуть обійтись без таких записів, копії публікацій інституту завжди можна отримати в «мозкових центрах»;

- залежно від фінансових і людських ресурсів «мозкові центри» можуть випускати самі різноманітні публікації: від книг, журналів, буклетів і оглядів нових ідей до релізів, підсумкових документів конференцій, газет і бюлетенів.

Хоча не складно розпізнати усі можливі канали, які «мозкові центри» використовують для забезпечення своєї публічної присутності (видимості в соціально-політичному просторі), складніше виглядає ситуація, коли мова йде про визначення конкретних шляхів і способів впливу на політиків у коридорах влади з метою підписання контракту на реалізацію того чи іншого проекту. Ця інформація особливо складно доступна у сферах, що відносяться до питання національної безпеки, зовнішньої політики та оборони.

Водночас відомо, як «мозкові центри», залучені до питань зовнішньої політики і оборони, використовують деякі стратегії для доведення своїх специфічних рекомендацій до політиків, які займають високі посади.

Найбільш сприятливий час щодо впливу на зовнішню політику настає в період передвиборчих кампаній і перехідний період між двома правліннями. Участь працівників «мозкових центрів»

у робочих групах по розробці та забезпеченню передвиборчої кампанії того чи іншого кандидата дає змогу розмістити і внести ключові рекомендації до передвиборчих промов кандидата і в прес-релізах передвиборчого штабу. За умови успішного завершення передвиборчого змагання ці питання можуть бути втілені у конкретні рішення у зовнішній політиці. Крім того, працюючи у виборчих штабах і робочих групах, співробітники «мозкового центру» мають великий шанс отримати державне призначення у новій адміністрації. Це в подальшому сприятиме посиленню впливу і ролі всього інституту. Серед вчених від «мозкових центрів», що зробили кар'єру таким шляхом, можна назвати наступних: представник США в ООН при Р.Рейгані, Дж.Кіркпатрік (Американський інститут підприємництва), перший помічник президента Р.Рейгана з національних питань Р.Ален (Інститут Гувера), відомий стратег зовнішньої політики США З.Бжезинський (Центр стратегічних і міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies (CSIS)), держсекретар США М.Олбрайт (Центр стратегічних і міжнародних досліджень) та ін.

Багато вчених і фахівців отримують запрошення працювати в таких президентських установах, як Президентська Рада з нагляду над розвідкою (President's Intelligence Oversight Board, PIOB), Президентська Рада з міжнародних справ (President's Foreign Advisory Board, PFIAB), що готують для президента довгострокові плани і програми по зовнішній і оборонній політиці.

Стосовно перехідного періоду між двома президентствами, то такі «мозкові центри», як вашингтонський Центр стратегічних і міжнародних досліджень, дали таких відомих політиків, як З. Бжезинський, Дж.Шлізінгер, Б.Кроун, організували транзитні (перехідні) семінари для нових адміністрацій, що прийшли. Фонд «Спадщини» організовує семінари для новообраних конгресменів та сенаторів.

Деякі інститути, у тому числі Інститут Гувера (Hoover Institution) при Стенфордському університеті, запрошують членів конгресу і комітетів конгресів, а також працівників апаратів Конгресу на свої

вашингтонські семінари, розраховані на просвіту та інформування учасників з питань зовнішньої і внутрішньої політики.

Фонд «Спадщини» йде далі і вимагає доступу приватних донорів до президента і високопоставлених представників адміністрації. Так званий «Президент-клуб», що об'єднує усіх донорів, які внесли не менше 1 тис. американських доларів, залишається і донині однією із самих популярних програм фонду «Спадщини».

Деякі «мозкові центри», у тому числі фонд «Спадщини» і Центр стратегічних і міжнародних досліджень, використовують інші канали впливу на ключові постаті зовнішньої політики. Так, існує суспільна практика, коли дипломатичні працівники в період між призначеннями на інші посади отримують фінансування від Державного департаменту в рамках програми підготовки до нової місії (Diplomat Residence Program), вони звертаються до «мозкових центрів» для проведення досліджень. Час від часу представники держдепартаменту приїжджають до «мозкового центру» для налагоджування стосунків між адміністрацією президента і особливо видатними членами «мозкових центрів». Такий випадок був, наприклад, коли держсекретар Дж.Шульц перевів одного із своїх співробітників до фонду «Спадщини» з метою переконати останнього внести зміни до деяких особливо критичних позицій фонду стосовно американської зовнішньої політики.

Необхідно визнати, що контакти з політичними лідерами, а також політична близькість певним чином впливають на успіх того чи іншого «мозкового центру» у різних державних адміністрацій. Проте, дослідники феномену «мозкових центрів» виділяють загальні фактори успіху (або основні правила досягнення успіху) [1].

Надто успішні «мозкові центри» відрізняються, передусім, вмінням поєднувати здатність пропонувати реальну політику, високий експертний рівень і величезне бажання реалізовувати просування своїх напрацювань у реальну політику.

«Мозкові центри», що просувають специфічну ідеологію на ідейному ринку, не маючи при цьому достатнього експертного знання для

підкріплення своїх поглядів, навряд чи виживуть в ситуації все більш жорсткої конкуренції. Аналогічне правило можна застосовувати до «мозкових центрів», яке приносять в жертву свою академічність заради короткострокового публічного визнання.

Лише ті «мозкові центри, які утримують оптимальний баланс між науковістю і агресивною позицією «комерсанта», зберігають найкращі позиції в системі прийняття і реалізації політичних рішень.

Дуже важливим компонентом діяльності «мозкових центрів» є взаємодія зі ЗМІ. Мас-медіа є важливим засобом формування громадської думки і публічної політики. Більше того, «мозкові центри» давно дійшли висновку, що ідеї, як і товари промисловості, повинні бути представлені належним чином на ринку, щоб привернути увагу споживача.

З огляду на те, що «мозкові центри» орієнтовані на активне поширення і реалізацію своїх ідей і концепцій у суспільстві, співробітництво зі ЗМІ стає критичним фактором успіху їхньої діяльності. Так, у Сполучених Штатах Америки консервативні «мозкові центри» мають серед своїх засновників величезні інформаційні корпорації зі зв'язками в колі корпоративної еліти і володіють великими фондами, мають велику можливість вести агресивну інформаційну політику і більше шансів бути почутими. У 1995 році індекс цитування робіт консервативних «мозкових центрів» у засобах масової інформації США перевищував аналогічний показник найближчих конкурентів, прогресивних «мозкових центрів» у сім разів [3]. Успіх цілої низки консервативних видань, що підняли галас з приводу наступу нової хвилі тероризму в 90-і роки, повністю підтверджує цей факт.

Останні дослідження також показали, що основні телевізійні канали Сполучених Штатів Америки в своїх політичних коментарях та експертній оцінці політичної ситуації обґрунтовуються виключно висновками невеликої групи консервативних столичних «мозкових центрів» [5]. Саме тому такі експерти, як З.Бжезинський (Центр стратегічних і міжнародних досліджень), В.Бенет (Влада Америці

Empower America), Дж.Кіркпатрік (Американський інститут підприємств) та їхні колеги виходили в ефір за необхідності прокоментувати ту чи іншу суспільно-політичну проблематику в засобах масової інформації. Ця група мислителів стала настільки відомою серед населення, що їхній авторитет в публічно-політичних справах вже не піддавався сумніву.

Незважаючи на те, що поява в засобах масової інформації, безперечно, відіграє вагомий роль щодо росту чи зниження авторитету того чи іншого «мозкового центру», тим не менше, інші фактори також здатні підвищити чи знизити «видимість» у соціально-політичному просторі. Серед таких факторів можна визначити наступні [1]:

1. Стратегія, яка застосовується «мозковим центром» для просування і реалізації своїх продуктів.
2. Диверсифікація досліджень і штатних працівників.
3. Значення, яке надає «мозковому центру» можливість впливати на політику держави.

Активна присутність у засобах масової інформації також не завжди дає змогу об'єктивно оцінювати реальний вплив «мозкових центрів» на соціально-політичний простір. Це означає, що «мозкові центри», які стали відомими, не є монополістами політичного впливу. Інші «мозкові центри» можуть обрати інший шлях впливу на політичний процес або інші методи впливу на інших етапах політичного циклу. Наприклад, деякі «мозкові центри» надають перевагу роботі з практикуючими політичними діячами у невеликих робочих колах замість того, щоб впливати через ефір на хід і напрям соціально-політичних дискусій.

Виступи вчених від «мозкових центрів» з експертними оцінками в теле- і радіопрограмах можуть вирішувати низку практичних завдань, при цьому реально використовуючи широку аудиторію для представлення власних ідей і просування цілей свого «мозкового центру». Для «мозкових центрів» присутність в ефірах національних радіо- і телекомпаній також може слугувати хорошим підґрунтям для залучення високопоставлених державних діячів і донорів, які

шукають організації, здатні спілкуватися і впливати на широкі верстви населення.

Звернення «мозкових центрів» до великої аудиторії ціле-спрямовано надає широкому колу громадськості авторитетний та інформаційний погляд і своє бачення внутрішньої і зовнішньої політики. Зокрема, вони таким чином формують думку і публічну політику, виходячи із власних цілей і завдань, тим самим стимулюючи потенційний попит на власні послуги.

«Мозкові центри», як правило, говорять про свою незалежність (незаангажованість) з метою отримання податкових пільг. У Сполучених Штатах Америки така позиція, відображена в статусі організації, звільняє від оподаткування, хоча деякі з них можуть дійсно бути нейтральними не лише з податкових міркувань. Водночас інститути, які вважають своїм первинним завданням відстоювання тих чи інших аспектів суспільних інтересів (так звані «адвокатські мозкові центри»), рідко приховують свою ідеологічну і політичну схильність. Тим не менше, широкий загал, як правило, слабо орієнтується в тому, яке місце займає «мозковий центр» в ідеологічному просторі, однак воно майже ніколи не відображається в їхніх деклараціях про наміри і публікації.

Для більш успішного просування своїх інтересів і послуг деякі «мозкові центри» розробляють спеціальні програми посилення своєї присутності в інформаційному полі, тобто в об'єктиві засобів масової інформації. З цією метою вчені підтримують регулярні виступи на сторінках національної і зарубіжної преси. Крім того, «мозкові центри» закидають редакції засобів масової інформації безкінечною кількістю своїх інформаційних матеріалів, прес-релізів, аналітичних звітів, комюніке.

Нарешті, «мозкові центри» випускають і власні видання, книги, радіо- і телепрограми. Хоча практично всі вони намагаються отримати преференції засобів масової інформації, тим не менше, досягають успіхів у цій справі ті, що мають певні характеристики, серед яких фахівцям відомі наступні [1]:

1. Наявність широких диверсифікованих програм, підкріплених десятками висококваліфікованих співробітників; вузька ж спеціалізація не привертає увагу засобів масової інформації.

2. Здатність і готовність надати свої коментарі по широкому спектру питань внутрішньої і зовнішньої політики.

3. Чітко визначена позиція по відношенню до питань політики.

4. Надійність політичної експертизи.

5. Здатність і ефективність спілкування з публікою і передачі своїх ідей широкій аудиторії в простій, прямій і змістовній формі.

Відношення з боку засобів масової інформації має велике значення для визнання і успіху «мозкового центру». Водночас визнання засобами масової інформації не є достатньою ознакою політичного впливу. Річ у тому, що «мозкові центри», які активно виступають у засобах масової інформації, насправді ефективно впливають передусім на визначення основних параметрів дебатів з найбільш важливих політичних питань. Звідси випливає, що вони можуть бути менш ефективними під час реалізації інших функцій, таких як формулювання і втілення політики. До того ж практичні політики можуть звертатися до менш помітних, але не менш ефективних і більше спеціалізованих «мозкових центрів» за порадою і керівництвом під час роботи над окремими частинами законодавства. Як демонструють результати слухань в американському Конгресі, політики зацікавлені почути думки вчених всіх можливих «мозкових центрів», а не лише тих, які містяться у заголовках преси.

Таким чином, не можна розраховувати на те, що «мозкові центри» будуть однаково почуті на кожній стадії всього політичного циклу. Для цього в них просто може не виявитися концепцій і ресурсів. Як наслідок, в умовах зростаючої конкуренції на ринку інтелектуальних послуг «мозкові центри» повинні створити свою специфічну нішу.

Цікавим є питання функціонування «мозкових центрів» – оцінка ефективності їхньої роботи. Необхідно підтвердити думку більшості дослідників даного питання, що оцінювати ефективність

і результативність втілення ідей «мозкових центрів» достатньо складно, тим не менше можна виділити певні ознаки ефективності діяльності «мозкових центрів» [1]:

1. Переважаючий вплив на законодавчі та виконавчі рішення, з приводу яких не було одностайності і ті, які викликали надзвичайно складні дебати. Цей вплив проявляється через інтеграцію тих чи інших частин документів «мозкових центрів» в офіційні рішення та у відгуки преси.

2. Ініціювання цілих нових напрямів дослідження, галузей господарства, державних програм.

3. Зміни в балансі фінансових засобів організації. Як правило, збільшення фінансових надходжень є результатом позитивного ставлення до роботи «мозкового центру». Визнання лідерів «мозкових центрів», що полягає у пропозиції їхнім працівникам керівних посад, авторитеті серед широкої громадськості (в ЗМІ), а також у запрошенні їх у якості особистих консультантів провідними політиками, великими корпораціями, поважними державними структурами.

4. Участь у передвиборчих кампаніях президента, в публічних парламентських слуханнях.

5. Створення нового типу інтелектуальної роботи, нової організаційної структури, яку копіюють і повторюють інші «мозкові центри».

6. Громадське визнання «мозкового центру».

Щодо діяльності сучасних «мозкових центрів» наостанок необхідно зупинитися на критичних висловлюваннях, скерованих в їхню адресу. «Мозкові центри» початку ХХ століття ставили собі за мету, передусім, повернути та інтегрувати наукове знання до вирішення суспільно значимих проблем. Просування і використання наукового знання для якісного покращення процесу прийняття рішень на рівні уряду було одним із основних пріоритетів. З того часу, як Р.Брукінгс і А.Карнегі створили свої інститути, багато «мозкових центрів» почали працювати більше над політичним впливом, ніж над удосконаленням самої політики. Вони розглядають свою діяльність як бізнес, успіх якого не вимірюється масштабом збуту ідей, концепцій, результатів аналітичних досліджень.

На думку деяких авторів [6], «мозкові центри» викликають зацікавленість не стільки своїми досягненнями і своїм впливом, скільки самою міфічною ідеєю існування не до кінця прозорого «мозкового центру», що керує складними політичними і соціальними процесами. Містика щодо сприйняття діяльності «мозкових центрів» оберігає їх від більш поглиблених обстежень. Річ у тім, що словосполучення «мозковий центр» озвучує численні очікування прогресивно налаштованих людей із різних західних країн, пов'язані з такими поняттями, як «критична експертна маса», «міждисциплінарне осмислення», «адекватність політики», «орієнтація на майбутнє». Більше того, зразково-показові «мозкові центри», частково корпорація «РЕНД», Інститут Брукінгса, Американський інститут підприємства, вражають масштабами своєї діяльності й своїм впливом, хоча і не є типовими «мозковими центрами».

Дослідження «мозкових центрів» насправді потрібні не стільки практикуючим політичним діячам, скільки громадянському суспільству для контролю та покращення діяльності політиків через публічну політику. Проте, саме в цьому й полягає слабкість «мозкових центрів», через те, що [1]:

1. Вони багато в чому розраховані на активізацію наукової думки.
2. Непрактичність їхньої роботи впливає із обмеженості ресурсів і великої кількості конкурентів у цьому секторі.
3. Дослідники у «мозкових центрах» повинні витратити більшу частину свого часу на написання пропозицій. До того ж, вони підвладні коливанням політичної кон'юнктури. Як результат, вони час від часу змушені переключатися на інші проекти, на іншу тематику, що має більшу аудиторію і згідно якої відбувається фінансування. Відповідно, вони повинні залишити тематику, яка їх цікавить. Робота в таких умовах може виявитися складним завданням, особливо для молодих дослідників [7].

Не велика кількість «мозкових центрів» дійсно є міждисциплінарними, як правило, вони в якості аналітиків користуються послугами економістів і глобалістів.

«Мозкові центри» не часто глибоко і детально перевіряють питання впровадження.

Також рідко вони розвивають нові політичні методології.

У цілому, «мозкові центри» з великими зусиллями складають конкуренцію державній бюрократії, хоча великі надії покладаються саме на них. Ідеологічний виклик, який вони приймають, ще не дає їм можливості вважатися джерелом знання та інновацій в практичній соціально-політичній діяльності. Це значить, що вони формують цілі для широкого загалу. Деякі центри утворені з метою розширення інтелектуального світогляду своїх же членів; інші – організовані для надання специфічних послуг відносно вузького кола професійних груп; а є такі, що створені для задоволення внутрішніх і зовнішніх символічних потреб ідеологічних таборів. Вони надають можливість вченим публікувати праці, а також слугують випробувальним полігоном для молодих дослідників і політиків.

Отже, можемо стверджувати, що функції, які виконують «мозкові центри» в США, є багатоманітними і націлені на виконання наступних завдань:

- посередництво між урядом і суспільством;
- побудова стосунків довіри між суспільством і державними інститутами;
- виступ у якості незалежного та інформаційного учасника в громадських дебатах;
- виявлення, формулювання і оцінка політичних проблем, пропозицій і програм;
- перетворення ідей і проблем, у предмет політичних дискусій;
- інтерпретація проблем, подій і політики для електронних і друкованих ЗМІ, що сприяє розумінню суспільством питань внутрішньої і зовнішньої політики;
- створення форуму для конструктивного обміну ідеями та інформацією між основними учасниками процесу прийняття рішень;
- підготовка і надання фахівців для законодавчої і виконавчої гілок влади;

- забезпечення альтернативних ідей по відношенню до стандартних, традиційних процедур бюрократичної системи і діяльності традиційного бізнесу.

Для того, щоб «мозкові центри» могли реалізувати правдиві новаторські напрацювання, вони повинні підтримувати проекти терміном від двох до трьох років або надавати можливість дослідникам виконувати інтенсивну роботу в межах домовленого терміну. Більше того, міждисциплінарна робота повинна забезпечувати формування підходу, дійсно спрямованого на проблеми практичної політики і такого, що включає методи управління розробкою і реалізацією соціально-політичного проекту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хариманга Р.Т. Современные фабрики мысли / Р.Т. Хариманга // Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад / В.Грановский, С.Дацюк, Р. Т. Хариманга. – К.: Агентство гуманитарных технологий, 1999. – Ч. III. Уроки фабрик мысли. – С. 45–60.
2. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 505 с.
3. Dolny M. «The Think Tank Spectrum», Extra May / June 1996.
4. Dunn W.N. «A Look Inside Think Tanks» [www.cipe.org / e21 / dunE21.html](http://www.cipe.org/e21/dunE21.html)
5. <http://www.nira.go.jp/publ/review/98summer/abelson.html>
6. Lindquist E.A., Beyond the Myth: New Challenges for Think Tanks, <http://www.nira.go.jp/publ/review/97autumn/alind.htm>
7. Ueno M. Toward a More Civil Society: An Overview of the Urban Institute, 1996. www.nira.go.jp/publ/review/96autumn/ueno-ma.html

2.4. Причини та наслідки інституціоналізації політичного аналізу і прогнозування в США

Кардинальні трансформаційні зміни у системі міжнародних відносин та поява численних соціально-політичних інновацій зумовили потребу їхньої адекватної наукової інтерпретації, що ґрунтувалася б на якісному прикладному аналізі та ставила б собі за мету прогнозування основних тенденцій розвитку. Нині проблема цілеспрямованого використання політичного аналізу – сукупності різних наукових методик, що дають можливість досліджувати конкретні політичні події та політичні ситуації, створювати науково-обґрунтовані прогностичні припущення щодо їх можливого розвитку й ухвалювати компетентні політичні рішення, є вкрай актуальною. Саме професійне застосування політичного аналізу, що підтверджують аналітики-практики [7, с.5], може сприяти якісному перевороту в цьому процесі, і є власне його головною прикладною функцією.

На наш погляд, доречною є точка зору вітчизняного дослідника В.Рубанова з приводу того, що можливість вирішення цього завдання передбачає реалізацію двох основних аспектів. З одного боку, необхідно остаточно затвердити в правах, або, інакше кажучи, інституціалізувати політичний аналіз як один з актуальних напрямів розвитку політичної науки в сучасному суспільстві. З іншого – чітко визначити методологію політичного аналізу, можливості його застосування, його предметне й проблемне поле, розробити, з урахуванням зарубіжного досвіду, власні методики дослідження, прийнятні для застосування в наших умовах [18].

З огляду на потреби політиків та міжнародного експертного середовища у виробленні механізмів та засобів, що дали б змогу прогнозувати кризові ситуації та потенційні конфлікти, життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими, доцільними, такими, що відбувалися б за певними правилами, і були б обов'язковими для соціальних спільнот, організацій та груп.

Цій меті слугують такі елементи суспільства, як соціальні інститути, що мають змогу створити міцну і стійку систему відносин між людьми у складному суспільному середовищі, формувати соціальний порядок, необхідний для задоволення об'єктивних потреб щодо безпеки, збереження умов матеріального життя, соціальних благ, цінностей культури тощо. У широкому розумінні, соціальні інститути є відносно стійкими моделями поведінки людей і організацій, історично сформовані у певній сфері життєдіяльності суспільства.

З огляду на потребу визначення поняття соціального інституту у сфері аналізу та прогнозування, необхідно звернутися до класичного розкриття ідеї організованості та упорядкування суспільного життя. До вивчення цього феномену соціологія вдавалася з часу її становлення як науки. Так, Г.Спенсер вважав, що соціальні інститути (інституції) є каркасом соціуму і виникають як наслідок процесу диференціації суспільства. Еволюцію регулятивної системи суспільства він поєднував з розумінням соціальних інститутів. Е.Дюркгейм пов'язував природу соціальних інститутів з визначенням суспільства як цілісності, тлумачив їх як «фабрики відтворення» соціальних відносин і зв'язків між людьми.

Знову ж таки, з огляду на традиційне визначення політичного (соціального) інституту, можна констатувати, що досліджувані нами інститути аналітико-прогностичного характеру є подвійним соціальним утворенням: за формою – це організаційний механізм (сукупність організацій, спеціалістів, матеріальних та інформаційних засобів), за змістом – це функціональний механізм (сукупність соціальних норм у сфері аналізу та прогнозування внутрішньо та зовнішньополітичних відносин) [8].

Поняття соціального інституту широко вживається у вітчизняній і зарубіжній науці, і розкриває свої наступні суттєві риси:

– соціальні інститути є комплексом формальних і неформальних правил поведінки, принципів, культурних норм, що регулюють різні сфери діяльності індивідів у суспільстві (сферу економіки, політики, освіти) і обмежують вчинки людей відповідно до суспільних інтересів;

– соціальні інститути охоплюють певну сукупність людей та установ, покликаних вирішувати важливі для розвитку суспільства завдання. Наприклад, інститут освіти реалізує свою діяльність щодо навчання, виховання, професійної підготовки через школи, університети і т.ін.

Інституціоналізація (institutionalization) – це процес формування різних типів соціальної діяльності в якості соціальних інститутів [22, с.373], а також результат процесу, коли соціальні дії упорядковуються в сталі соціально-структурні особливості [5, с. 248].

Найважливішими передумовами цього процесу є:

– поява у певних суспільств потреб у нових типах соціальної діяльності й відповідних їм соціально-економічних і політичних умов;

– розвиток необхідних організаційних структур і пов'язаних з ними соціальних норм і результатів поведінки;

– інтернаціоналізація індивідами нових соціальних норм і цінностей, формування на цій основі системи потреб особистості, ціннісних орієнтацій та очікувань.

Інституціалізація прогнозування – це тривалий і поступовий процес. Для її здійснення необхідним є наявність об'єктивної потреби прогнозування, усвідомлюваної в суспільстві як загальнозначущої, загальносоціальної. Якщо така потреба є незначною або зникає зовсім, тоді існування інституту прогнозування стає неактуальним, навіть гальмівним.

Відомий американський соціолог Г.Ленскі визначив ключові соціальні потреби, що можуть породжувати процеси інституціалізації:

- потреба комунікації (мова, освіта, зв'язок, транспорт);
- потреба у виробництві продуктів і послуг;
- потреба у розподілі благ і привілеїв;
- потреба безпеки громадян, захисту їхнього життя і благополуччя;
- потреба у підтримці системи нерівності (розміщення соціальних груп за позиціями, статусами тощо);

– потреба у соціальному контролі за поведінкою членів суспільства (релігія, мораль, право).

Саме тому, що сучасне суспільство характеризується розростанням та ускладненням системи соціальних інститутів, ми можемо означені соціальні потреби представити як такі, що визначають необхідність інституціалізації прогнозування. Адже, з одного боку, одна і та сама потреба може породжувати існування численних інститутів, з іншого – кожен інститут реалізує комплекс базових потреб щодо соціалізації індивідів, трансляції соціальних норм і культурних цінностей, соціального досвіду.

Умовою інституціалізації прогнозування, як і будь-якого іншого типу соціальної взаємодії, є наявність певного типу культурного середовища (субкультури) – системи цінностей, соціальних норм і правил.

Інститути прогнозування, як будь-який соціальний інститут, мають свою систему цінностей та правил (нормативних очікувань), що визначають мету його діяльності. Діючи в межах інститутів, а також всередині різних соціальних ролей, пов'язаних із специфічними соціальними позиціями (статусами), ці норми дають змогу, пропонують або забороняють певні види поведінки, що робить дії аналітиків доцільними, корисними та односпрямованими. Наприклад, у межах інституту прогнозування ігнорування експертних оцінок, використання неперевіреної інформації, невміле використання методів є порушенням інституціальних (нормативно встановлених) вимог. З цієї точки зору інституціалізація – це прийняття індивідом, групою культурних норм, цінностей, еталонів, що регулюють різні аспекти людської діяльності, сприяють задоволенню потреб, прийнятній поведінці.

Інституціалізація як у сфері політичного, так і стратегічного прогнозування передбачає наявність необхідних ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, організаційних), які суспільство, з огляду на потреби результатів прогнозування, повинні стабільно поповнювати шляхом капіталовкладень у них та підготовкою кадрів.

Це той процес, що передбачає усвідомлення потреби суспільства в прогнозах у загальносоціальному, а не приватному масштабі. Для її реалізації у суспільстві встановлюються особливі норми поведінки, формуються відповідні ролі, готуються кадри, виділяються ресурси. Зміни у політичній взаємодії можуть привести як до модифікації існуючих інститутів прогнозування, так і до появи нових інституційних форм. У процесі інституціалізації складаються основні структурні ознаки, що характеризують інститути політичного прогнозування в сучасному суспільстві. Вони охоплюють:

- сферу політичної діяльності та політичних відносин;
- органи прийняття і впровадження політичних рішень;
- норми і правила відносин між суб'єктами прийняття політичних рішень;
- систему санкцій за невиконання ролей, норм і стандартів поведінки;
- матеріальні ресурси (громадські будинки, обладнання, фінанси тощо).

Завершенням процесу інституціалізації прогнозування є інтеграція даного виду соціальної діяльності в існуючу структуру виробничо-економічних відносин. Завдяки цьому формується певний набір формальних і неформальних санкцій, за допомогою яких здійснюється соціальний контроль за відповідними типами поведінки.

На думку багатьох вчених, серйозною перешкодою процесу інституціалізації прикладного політичного аналізу та прогнозування завжди стає ситуація автономного існування представників теоретичної фундаментальної науки та співтовариства «політологів-прикладників» [5, с.183].

У конкретному випадку ми говоримо про різну інтерпретацію ключових понять аналізу та прогнозування, і навіть самої категорії «політичний аналіз». У науковій сфері, окрім практично-прикладної діяльності оцінки та вирішення певної суспільної проблеми для конкретного замовника, під політичним аналізом розуміються всі

фундаментальні знання, тобто практично вся політологія, а також збір, систематизація і обробка первинних даних та методи. У практичній політиці його розуміють як ситуаційний аналіз, інформаційне забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики, експертний супровід державних рішень, а також, як політичну журналістику і навіть, як різновид піару чи шоу-бізнесу.

Так звану «дистанцію» у підходах, на нашу думку, варто розглядати більш широко, у площині логіки взаємодії фундаментальних і прикладних наук. З одного боку, в сучасних суспільних науках існує багато теоретичних конструкцій, що, або не мають ніякого відношення до дійсності, або спотворюють її настільки, що будь-яке їхнє практичне використання призводить до непередбачуваних результатів. У цьому контексті доречно звернутися до ефекту «концептуальних натяжок» Дж.Сарторі [20], що полягає у неадекватному застосуванні концептів для вирішення конкретних пізнавальних завдань та спробі надати їм характер пояснення «раз і назавжди», на всі випадки життя. Тобто, при розширенні кола досліджуваних явищ, самі ці концепти постають настільки нечітко, що втрачається сенс їхнього значення. Дж.Сарторі характеризує появу «концептуальних натяжок» як свого роду падіння вченого з «драбини абстракцій», коли один і той же концепт зводить до єдиного цілого елементи макротеорій, теорій середнього рівня і мікротеорій. Наприклад, у поле зору різкої критики сьогодні потрапили концепти «демократій з прикметниками», що знайшли детальний аналіз у Д.Кольера та С.Левіцькі. Однією із цих теорій була також концепція «делегованої демократії» Г.О'Доннела. Усі ці автори відзначають, що в основі подібних концептів є змішування «ключового концепту» і «дрібного підтипу». Це призводить до того, що «демократії з прикметниками» мають не дуже високе пізнавальне значення. Вони позначають дуже великий клас явищ, але при цьому не дають можливості провести аналіз достатніх відмінностей між ними і характеризують, скоріше за все, наслідки, ніж причини їх виникнення [6, с.88].

З іншого боку, ступінь автономії, відстоюваний «прикладниками-політологами», часто виступає своєрідною спробою представити

теоретичну політологію до певної міри зайвою для досліджень, що ними проводяться. У результаті такого підходу аналіз політичної реальності постає однобоким, фрагментарним, що призводить у кінцевому підсумку до натуралістичного прорахунку [10, с.35]. Останній полягає у концентрації дослідження виключно у рамках «злободення». Його сенс – у повному виключенні всього того, що ми не спостерігаємо у часи виборів, вуличних маніфестацій, при формуванні уряду, як такого, що не має відношення до справи, тобто виключенні існуючого соціально-політичного контексту.

Нині у роботі аналітичних центрів існує тенденція до поширення технократизму, коли у політичний аналіз привносяться не лише методи і техніка суворого формалізованого дослідження (математичні методи, наприклад), але й характерний для цих сфер наукового знання стиль мислення. Поняття «аналіз» тлумачиться у буквальному сенсі, як декомпозиція, або розчленування цілісного суспільного об'єкту на окремі компоненти, що вивчаються окремо від цілісного конструкту. Це означає практично повну відмову від використання в аналітичній роботі ціннісних і моральних критеріїв, а також ігнорування соціально-політичного середовища управлінської діяльності, загальних закономірностей розвитку політичного процесу. Саме таким підходом можна пояснити невдачі політико-економічних реформ у суспільствах, що трансформуються, коли механічно імпортувалися західні інститути та цінності без урахування загального культурного і політичного контексту.

Багатогранності, складності самої природи політичного аналізу відповідає цілий спектр підходів до його вивчення, а не навпаки. На нашу думку, саме тут і виникають значні труднощі у процесі пізнання сутнісної визначеності досліджуваного явища, оскільки різноманітність сприйняття політичного аналізу й формування відповідних підходів обумовлюються не тільки проявом його багатofункціональності, але й індивідуальною творчою розмаїтістю дослідників. Відтак логіка дослідження методологічної сутності політичної аналітики в цілому полягає в тому, що принципово

важливим є, по-перше, спробувати розкрити основні сутнісні характеристики самого політичного аналізу, а отже докладніше зупинитися на критичному переосмисленні підходів до вивчення його специфічних характеристик; по-друге, з огляду на сформований системний характер політологічного знання та відповідні рівні аналізу сучасного політичного процесу, зосередити увагу на характеристичці політичного аналізу як багаторівневої наукової дисципліни; по-третє, на основі отриманих у такий спосіб знань спробувати розкрити специфіку взаємин між цими рівнями й у підсумку визначити їх методологічний статус і показати інтегративну функцію політичного аналізу як системотворчого елемента методології політичної аналітики в цілому [19].

Це й було однією з причин появи аналітичних центрів, ініційованих громадянським суспільством, а також центрів державного масштабу, у тому числі й тих, що поєднували б як практикуючих аналітиків, так і університетських учених. Поряд з існуючими традиційними академічними та державними структурами, що несуть відповідальність за інформаційно-аналітичне забезпечення національного політикуму, виникло багато інформаційно-аналітичних, експертних та консалтингових центрів, що займаються різними видами робіт – від аналізу передвиборчої ситуації та планування виборчих кампаній до розробки стратегій розвитку країни на довгострокову та середньострокову перспективу.

Аналітика та стратегічні прогнози постійно повинні реагувати на наявні суперечності, що виникають як результат реакції суспільства на них. По-перше, багато заявлених прогнозів не знаходять свого підтвердження у політичній практиці. На цій основі закономірно виникає питання про довіру до різного роду аналітичних структур, про якість використаних методів і технік досліджень та їх відповідності світовим стандартам. По-друге, до числа аналітиків часто себе відносять виборчі технологи, журналісти, іміджмейкери та інші суб'єкти, які своєю не дуже компетентною працею дискредитують саме науковий політичний аналіз та експертизу. По-третє, варто

значити, що публічні політичні рішення приймаються у багатьох випадках абсолютно інтуїтивно, без урахування далекострочкових наслідків. Саме тому, особливого значення набуває проблема стандартів якісного політичного аналізу та прогнозування для надійної фіксації змін, вияву механізмів політичної динаміки, для реалізації адекватної стратегії прийняття політичних рішень.

Політичний аналіз відбувається на трьох рівнях: теоретико-фундаментальному, емпіричному та практично-прикладному. Останній, інститутційний, вирішуючи завдання оцінки та прийняття рішення щодо існуючої суспільної проблеми для конкретного замовника, повинен будувати модель унікальної у своєму роді ситуації, синтезуючи при цьому концептуальні знання, що виробляються на першому рівні, та фактичну інформацію, що надає аналіз на другому рівні. З методологічної точки зору, таке дослідження може дійсно претендувати на науковість та об'єктивність.

Найбільш інтенсивний період інституціоналізації прикладного політичного аналізу як наукової дисципліни в США та Західній Європі припадає на кінець 1960-х – початок 1970-х років, саме у цей період з'являються різноманітні навчальні посібники, присвячені проблемам політичного прогнозування та методиці політичного аналізу. Зацікавленість прикладним політичним аналізом як академічною дисципліною був викликаний масовим втіленням державних соціально-економічних програм ще в 50-ті роки, що дало досить продуктивні результати. За останні десятиліття ХХ ст. та протягом останнього десятиліття були видані посібники В.Данна (1994, 2004 – укр. видання), Д.Веймера і А.Вайнінга (1992), Е.Квейда (1989), Д.Мангейма і Р.Річа (рос. видання 1997), В.Парсонса (1995), Б.Хогвуда і Л.Ганна (1982) та інші, що є продуктами різних шкіл і де ставляться акценти на різних елементах і завданнях політичного аналізу, підкреслюються різні аспекти діяльності аналітиків. Вищеперераховані праці є не тільки яскравими зразками західного наукового та викладацького досвіду розвитку дисципліни, вони також значно вплинули на створення навчальних дисциплін з політичного аналізу в країнах Східної Європи.

Соціально-економічні й політичні умови, що виникли після Другої світової війни, створили необхідні передумови для початку процесу інституціоналізації нових типів соціально-професійної діяльності в особі політичних аналітиків. Відправною точкою офіційного відліку початку процесу інституціоналізації політичного аналізу як соціально-професійної діяльності, наукової й навчальної дисципліни стала середина ХХ століття, коли 1951 року Г. Лассауел і Д. Лернер опублікували монографію з політико-управлінських проблем, а А.Вілдавскі 1969 року прочитав у Каліфорнійському університеті свій перший повноцінний навчальний курс політичного аналізу. Саме відтоді й розпочалася інституціоналізація політичного аналізу як університетської дисципліни. І, вже наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років спочатку, природно, у Каліфорнійському, а пізніше й в інших американських і європейських (1980-і роки) університетах створюються й викладаються спеціалізовані курси з політичного аналізу для студентів, починається підготовка магістрів і докторів з цієї спеціальності.

Водночас, як нам вдалося встановити, основними проблемами, що блокують цей процес у пострадянському суспільстві є, передусім, низький рівень розробленості методологічних засад політичного аналізу, що не тільки негативно впливає на природний процес диференціації й спеціалізації політичної науки й існуючих видів науково-прикладної діяльності, але й не сприяє формуванню необхідних стандартів якості, консолідації професійної спільноти, організаційному оформленню політичних аналітиків.

Розвиток академічних і прикладних суспільних наук після Другої світової війни став однією із передумов інституціоналізації зв'язків між організованим знанням та політичними, соціальними, економічними й іншими проблемами. Створення знання для публічної політики не обмежилось університетами й іншими академічними інституціями. Потреба в соціальних науках стала «настільки сильною, що до 1970-х років різко зросла кількість організацій, що проводили суспільствознавчі дослідження в усіх індустріалізованих країнах» [28, с.3]. Саме в умовах клімату позбавлення ілюзій завдяки реформуванню

досліджень публічної політики протягом 1970–1980-х років, – на думку Вейна Парсонса, – значно зросла кількість аналітичних структур, розширилась їхня типологія і урізноманітнілась спрямованість «мозкових центрів» [16, с. 152].

Найважливішим досягненням досліджень у сфері публічної політики у цей період стало виникнення аналітичних центрів, що ставили за мету впливати на її зміст через публікації своїх розвідок і пропаганду власних ідей. Так, 1970–1980-і рр. були особливо плідним періодом у створенні «мозкових центрів». Не в останню чергу, причиною цього була потреба «виробників» політики у напрацюванні нових ідей та стратегій. Неурядові «мозкові центри вбачають свою роль у формуванні контексту, де відбуваються дебати стосовно питань порядку денного, і ставлять за мету впливати на процес, де питання перетворюються на проблеми» [16, с. 152–153].

Оцінка можливостей професійних груп у претензіях на експертне знання стала предметом численних досліджень у найрізноманітніших галузях публічної політики, особливо з боку англо-американських фахівців. Доречно з приводу цього було б виділити праці таких вчених, як К. Гувер [28], Р. Кокетт [87], П. Селф [38], Дж. Сміт [39], Ф. Фішер [24]. Причиною цього є той факт, що в 1970–1980-х рр. спостерігався розвиток потужної наукової критики «професіоналізму» й зростання серед населення розчарування в експертах та в їхній діяльності. На досліджуваному етапі професіонали перестали бути автономними від непрофесіоналів, вони постали перед проблемою: претензій на знання вже виявляється недостатньо для «споживача». В. Парсонс з цього приводу зазначає, що вагомою причиною розчарування в експертному знанні «стало відчуття непотрібності зростання технологій і «прогресу». Громадська віра в публічну політику, обґрунтована «науковими» звітами і експертами, понизилася разом з довірою до лікарів, учителів та інших» [16, с. 149].

У 1990-х рр. експертне і професіональне середовище зазнало певних змін. Це пояснюється передусім тим, що знання стали більш плюралістичними – думка якогось одного експерта зіштов-

хується з думкою іншого експерта (чи експертів), і жодна з них не претендує на незаперечну істину. Постали вимоги вважати експертне чи професійне становище невід'ємною частиною політичної аргументації. Саме тому експертів і професіоналів не варто вважати якоюсь закритою кастою всередині процесу вироблення політики, а особами, які безпосередньо пов'язані з владою та політичною боротьбою. Експерти не належать до «неполітичних» або нейтральних учасників процесу: вони можуть просувати класові чи ділові інтереси, або професійні цінності та переконання.

«Мозкові центри» досить вдало заповнили ніші, що залишилися після переорієнтації партій і парламентської політичної діяльності на Заході в 1970-і рр. Із цього приводу американський дослідник Т. Сміт пропонував «перш за все терміново реформувати конституційні підвалини ліберальної демократії на зразок британської, щоб відродити ту роль, що можуть відігравати вибори й політична діяльність (на противагу «аналізу») у формуванні політичного порядку денного» [40, с. 136–137]. Аналітичні центри в цьому сенсі є ознакою ширшої «постмодерністської» переорієнтації та втрати ілюзій стосовно «традиційної» політичної діяльності. Існує небезпека, що без відновлення демократичного політичного процесу ідеї стикатимуться між собою в «центрах», а не у відкритих політичних і виборчих баталіях. І, замість того, щоб бути засобом розширення діапазону ідей, порядок денний політики, у якому домінуватимуть аналітичні центри, може слугувати лише для звуження кількості варіантів публічної політики й ідей.

Важливого значення набуває постмодерністська інтерпретація експертного середовища, представлена у працях німецького вченого У. Бека [2–4]. На його думку, сучасне західне суспільство – це суспільство ризику, що можна охарактеризувати як суспільство невизначеності й подвійності. У. Бек пише про «подвійне обличчя ризиків у розвиненому ринковому суспільстві: ризики тут не лише ризики, але й ринкові шанси» [3, с. 56]. Це, по-перше, означає, що ризик – це завжди подія або явище з невизначеними наслідками. У суспільстві ризику на перший план виходить подвійність будь-якого рішення, пов'язана з тим,

що воно рівною мірою може привести до блага чи викликати ще більші збитки. Ризики модернізації вносять невизначеність у кожную «клітину» суспільства, у кожную ситуацію й подію. По-друге, невизначеність і подвійність суспільства ризику зумовлені рефлексивністю цього суспільства, тобто руйнуванням традиційних (індустріального суспільства) засад і перебудовою суспільства на нових підвалинах.

У. Бек вважає, що суспільство ризику є політично нестабільним. Постійна напруга й побоювання небезпек розгойдують політичний маятник від загальної апатії й цинізму до непередбачених політичних дій. А, отже, «політичний потенціал суспільства ризику повинен бути проаналізований теорією в термінах виробництва й поширення знань про ризики». Далі вчений додає: «Соціально усвідомлений ризик політично вибухонебезпечний: те, що дотепер розглядалося як неполітичне, стає політичним» [3, с. 24]. Інакше кажучи, ризики «політично рефлексивні», тобто вони спонукають до життя нові політичні сили (наприклад, соціальні рухи) і впливають на існуючі соціальні інститути суспільства.

Отже, у формуванні ідеології й політики сучасного суспільства одну з ключових ролей відіграє наука, виробництво знань. Теорія суспільства ризику стверджує, що з розширенням виробництва ризиків, особливо мегаризиків, роль науки в суспільному житті й політиці істотно змінюється. Річ у тім, що більшість ризиків, породжені успіхами науково-технічної модернізації, найнебезпечніші (наприклад, радіоактивне й хімічне забруднення, неконтрольовані наслідки генної інженерії) – не сприймаються безпосередньо органами чуття людини, а існують лише у формі знання про них. Звідси фахівці, відповідальні за визначення ступеня ризикогенності нових технологій і технічних систем, а також засоби масової інформації, що поширюють знання про них, «здобувають ключові соціальні й політичні позиції» [3, с. 23].

Ще одна проблема сучасного суспільства – це політична інтерпретація технічного й природничо-наукового знання. Ці знання не можуть бути використані безпосередньо в політичному процесі. Тут

потрібен переклад цього знання на мову політичного діалогу й рішень. Сьогодні цей переклад здійснює політично заангажоване наукове співтовариство, що «перетворюється на фактор, що легітимізує глобальне промислове забруднення, так само, як і загальний піддрив здоров'я й загибель рослинності, тварин і людей» [3, с.59]. Формується інститут експертів, що набуває самодостатнього політичного значення, оскільки саме він визначає, що й наскільки небезпечно. Власне експерти визначають рівень соціально-прийняттого ризику для суспільства.

Привілейоване становище корпусу експертів має низку негативних наслідків. Експерти перетворюються на еліту, що тиранізує решту населення як алармістів (від англ. *alarm* – тривога), які підривають громадський порядок непрофесіоналів. Поділ суспільства на експертів і решту викликає в пересічних громадян стійку реакцію недовіри до науки й технологічної сфери. Ця недовіра стає постійним фактором людської поведінки, оскільки експерти систематично приховують або спотворюють інформацію про ризики, а також не можуть відповісти на питання, що є ризикогенним, а що – ні. Боротьба між політично заангажованими експертами ускладнює оцінку справжнього стану навколишнього середовища й пошук адекватних рішень. Наслідком цього є те, що наука як соціальний інститут розділяється на дві сфери: сферу академічних або лабораторних наук (наук фактів) і сферу наук досвіду, яка, ґрунтуючись на публічних дискусіях і життєвому досвіді, «розкриває справжні цілі й засоби, загрози й наслідки того, що відбувається» [3, с.15]. У. Бек вважає, що в суспільстві ризику ця досвідна наука повинна не тільки розвиватися, але й бути визнана суспільством як легітимний інститут знань, уповноважений приймати рішення.

Таким чином, у постмодерністському суспільстві ризик стає елементом віртуальної реальності, рівень загроз якого визначається міркуваннями політичної доцільності – від об'єкта реальності (ризик тут розглядається як проекція реальних загроз) він перетворюється на симулякр (копію, що не має оригіналу в реальності) – об'єкт

віртуальної реальності політики (тут ризик перетворюється на об'єкт, що не має реальної основи і створює свій віртуальний світ загроз, що визначаються міркуваннями політичної доцільності та транлююються політично заангажованими експертами) [13, с. 89].

Невід'ємним аспектом дослідження публічної політики є розгляд впливу знання, визначення ролі експертів і професіоналів. Зростання влади на основі знання у формі експертів стало ключовою особливістю аналізу вироблення політики в повоєнну добу. Сучасне дослідження ролі знання в тому аспекті, як суспільство визначає свої проблеми, у західній соціальній науці позначилося працями таких вчених, як Д. Белл [26], П.П. Дракер [29; 30], Дж. Елльюль [31] і Дж.К. Гелбрайт [32], а також М. Фуко [33], Ю. Габермас [34; 35] та ін.

У радянському науковому дискурсі вперше проблематика аналітичних центрів була актуалізована монографією І.Л. Шейдіної «США: «фабрика думки» на службі стратегії» [25], де розкривалася роль аналітичних центрів (і, в першу чергу, корпорації «РЕНД») у формуванні імперіалістичної політики США. Незважаючи на певну ідеологічну зашореність, автор намагалася розкрити важливі напрями та охарактеризувати інструменти впливу аналітичних центрів на зовнішню та внутрішню політику американської держави.

Американські аналітичні центри стимулювали процеси інституціоналізації політичного аналізу як галузі досліджень і діяльності, сфери публічного обговорення і вирішення політично релевантних проблем. Створення недержавних аналітичних центрів – «мозкових трестів» (brain trusts) і «фабрик думки» (think tanks), розвиток сфери політичного консалтингу, спрямованого на обслуговування виборчих кампаній, є найважливішими показниками формування співтовариства політичних аналітиків.

Однією з найвагоміших причин цього процесу білоруська дослідниця Н.Антанович вважає обслуговування потреб державного управління у зв'язку з розширенням сфери втручання в соціально-економічні відносини. Виникла потреба в оцінці ефективності прийнятих рішень, у вивченні публічної політики та державного управління [1].

Найчастіше називають такі основні чинники, що зумовили розвиток організацій з аналізу публічної політики в США: 1) посилення політичної фрагментації; 2) виділення суспільних проблем у самостійну сферу порядку денного публічної політики; 3) значне ускладнення суспільних проблем; 4) зниження впливу державної служби [37, с. 254].

У 1950-х рр. починається «політико-управлінський рух» (policy movement), основне завдання якого полягало у сприянні підвищенню ефективності публічних рішень та одночасно розвиток і впровадження в практику демократичних принципів і гуманістичних цінностей [36, с. 10–15]. Ще в 1937 р. при Гарвардському університеті була започаткована Школа державного управління, яка впроваджувала програми з політичного аналізу. Наприкінці 1960-х рр. при Каліфорнійському університеті, інших провідних американських навчальних закладах започатковуються спеціалізовані курси та програми з прикладного політичного аналізу, розпочинається підготовка магістрів і докторів за даною спеціальністю. Паралельно відбувався процес перетворення політичного аналізу на особливу професійну сферу. У державних органах федерального, регіонального та муніципального рівнів формуються (або розширюються) аналітичні підрозділи, в їх штатних розкладах з'являється стандартна одиниця «аналітик» (analyst).

Варто відзначити, що бюрократія як захисник політичного досвіду, яка звикла функціонувати в чітко лімітованому інструкціями й розпорядженнями адміністративному просторі, здебільшого не відчувала необхідності в наукових методах аналізу як інструментах, що активізують творче начало у вирішенні політичних проблем А. Віддавські справедливо вказує на те, що основним супротивником використання політичного аналізу у прийнятті рішень є бюрократія. Використовуючи термін «контрабандне проникнення політичного аналізу у владні структури» [42, с. 30], він мав на увазі ту обставину, що технологія політичного аналізу може поширюватися в інститутах влади, тільки долаючи міцний опір бюрократичного апарату. Зіштовхуючись із подібною протидією, експерти опиняються перед

вибором: або продовжувати спроби впровадження наукових методик у процедуру прийняття рішень в органах влади, або самим стати частиною бюрократичної системи, формалізуючи свої функції та способи їх виконання й погодившись із рутинністю своїх обов'язків.

Стосовно цього питання доречно висловився Р.Т. Харіманга. На його думку, «дослідження «фабрик думки» насправді потрібні не стільки практикуючим політикам, скільки громадянському суспільству для контролю та поліпшення діяльності політиків через публічну політику» [23, с.57]. Але в цьому проявляється і їх слабкість, що конкретизується наступним: 1) вони багато в чому розраховані на активізацію громадської думки; 2) непрактичність їх праць впливає з обмеженості ресурсів і великої кількості конкурентів у цьому секторі; 3) дослідники в аналітичних центрах вимушені витратити велику частину свого часу на написання пропозицій, тобто часто переключатися на інші види роботи небагато аналітичних центрів є насправді міждисциплінарними мозковими центрами; 5) більшість аналітичних центрів не приділяють належної уваги питанню впровадження своїх напрацювань, не розвивають нові політичні методології.

Загалом аналітичні центри становлять слабку конкуренцію державній бюрократії. Ідеологічний виклик, що вони приймають, ще не робить їх джерелом знання та інновацій у практичній політиці. Основна творча робота, повноцінне використання професійних міждисциплінарних підходів і найвпливовіші праці виходять не тільки від аналітичних центрів, але і від державного бюрократичного апарату, університетів та організацій приватного сектору.

На думку С.Дацюка, формування і розвиток аналітичних центрів у США, а потім і в інших західних країнах, наприкінці 1940-х рр. зі структур військово-промислового комплексу (ВПК) не є закономірністю. Такому розвитку подій сприяла Друга світова війна, що зумовила перетікання державного бюджетного фінансування у ВПК. Проте, незалежно від цього публічна політика в західних країнах розвивалася швидкими темпами не в останню чергу через

вплив соціалістичної системи, що в умовах слабкої демократичної ініціативи громадян породжувала такі явища, як маккартизм у США. «Саме наявність правової держави та первинного досвіду з подолання «полювання на відьом» породила публічну політику» [9, с.63].

Створення аналітичних центрів у США зумовлене не тільки потребою мобілізації інтелектуальних зусиль на конкуренцію із соціалістичним табором, а й тим, що академічна наука виявилася недостатньо ефективною в питаннях прикладних досліджень, тому приватним корпораціям і великим державним структурам знадобилися мобільні незалежні «мозкові центри», здатні динамічно перебудовувати свою структуру й оперативно налагоджувати те чи інше прикладне дослідження, що має замовлення на ринку. Аналітичні центри не витіснюють академічну науку, але створюють їй серйозну конкуренцію стосовно прикладних досліджень і досліджень на корпоративне замовлення.

Американські «мозкові центри» – унікальне явище американської культури. В інших соціокультурних умовах цей модельний прототип відтворити неможливо. Жодна країна світу не змогла відтворити американську модель аналітичних центрів, які обслуговують ухвалення політичних рішень. Н.Нарочницька наголошує, що «американські «Think Tanks» залишаються особливим явищем» [14]. Саме в США склалося чітке уявлення про те, яким вимогам повинні відповідати ці організації: їм належить бути незалежними, некомерційними та недержавними структурами. Передбачається, що «фабрики думки» повинні бути вільними від втручання уряду, політичних партій і корпорацій (чи приватних осіб, що представляють їх інтереси). Некомерційний характер діяльності «фабрик думки» свідчить про те, що вони працюють на благо всього суспільства, виконують особливу місію, наприклад надають публічній політиці ефективності, полегшують процес ухвалення урядом рішень із ключових проблем розвитку суспільства, роблячи цей процес прозорим для громадськості [15].

Отже, розвиток та інституціоналізація політичного аналізу і прогнозування, як його складової, залежить від наступних факторів:

1) необхідність подолання розриву, що існує, між академічною наукою та практичною політикою та створення співтовариства професіоналів з прикладного політичного аналізу; 2) росту рівня «запиту» урядів та інших політичних суб'єктів на аналітичну продукцію; 3) вироблення культури стратегічного мислення політичної еліти; 4) налагодження системи підготовки професійних кадрів з прикладного політичного аналізу для підвищення рівня аналітичної роботи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антанович Н.А. Современный политический анализ: предметно-методологическая специфика [Электронный ресурс] / Н.А.Антанович // Материалы ежегодных конференций ЕСПИ. – 2006. – Раздел 2. Трансформация партийных систем и современные политические стратегии. – Режим доступа: http://www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2006/2006_razd_2/Antanovich.htm
2. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / У. Бек ; пер. с нем. // Thesis. – 1994. – № 5. – С. 161–168.
3. Бек У. Общество риска. На пути к Другому модерну / У. Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс–Традиция, 2000. – 384 с.
4. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс–Традиция, 2001. – 304 с.
5. Большой социологический словарь (Collins). Том 1 (А - О): перевод с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 544 с.
6. Гельман В.Я. Формирование концептов в исследованиях российской политики // Принципы и практика политических исследований: Сборник материалов конференций и мероприятий, проведенных РАПН в 2001 году / В.Я Гельман. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – С.83–101.

7. Государственная политика и управление. Ч.1. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 384 с.

8. Городяненко В.Г. Соціологія: Підручник / В.Г.Городяненко. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. – 560 с.

9. Дацюк С. Инструменты и технологии фабрик мысли: магистральный путь консультирования во второй половине XX века / С. Дацюк // Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад / В.Грановский, С.Дацюк, Р.Т.Хариманга. – К.: Агентство гуманитарных технологий, 1999. – С. 61–72.

10. Дегтярев А. Основы теории политики: Учеб. пособие / Ин-т «Открытое об-во». – Гл.2. Методы изучения политики. – М.: Высшая школа, 1998. – 239 с.

11. Згуровський М.З. Хто бачить майбутнє, той перемагає / М.З. Згуровський // Дзеркало тижня. – №25. – 2001.

12. Ильин М.В. Отечественная политология между универсальностью и партикулярностью / М.В.Ильин // Принципы и практика политических исследований: Сборник материалов конференций и мероприятий, проведенных РАПН в 2001 году. – М.:«Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – С.20–38.

13. Кривошеїн В. В. Симулякр ризику в системі політичних фреймів / В.В.Кривошеїн // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Сер. Філософія, соціологія, політологія. – 2007. – Вип. 16. – С. 83–92.

14. Нарочницкая Н.А. Американские «аналитические институты» – глаза, уши и совесть Америки [Электронный ресурс] / Н. А. Нарочницкая. – Режим доступа: <http://libereya.ru/public/narotchnitskaya1.html>.

15. Наумова Ю. Трудная судьба российских think tanks [Электронный ресурс] / Ю.Наумова // Со-Общение. – 2002. – №9. – Режим доступа: <http://www.soob.ru/n/2002/9/practice/23>.

16. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В.Парсонс; пер. з англ. – К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська акад.», 2006. – 549 с.

17. Политический анализ: современное состояние и направления развития // Полис. – 2004. – № 3. – С. 182–185.

18. Рубанов В.В. Методологічна сутність політичної аналітики / В.В. Рубанов // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 29–42.

19. Рубанов В.В. Проблеми інституціоналізації політичного аналізу в пострадянському суспільстві / В.В. Рубанов // Політичний менеджмент. Спецвипуск. – 2007. – С. 241–254.

20. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии / Дж. Сартори // Полис. – 2003. – №3. – С.67–77; №4. – С. 152–160.

21. Симонов К. В. Политический анализ: Учебное пособие / К.В.Симонов. – М.: Логос, 2002. – 152 с.

22. Социологическая энциклопедия: В 2-х т. – Т.1 / Национальный общественно-научный фонд / Рук. науч. проекта Г.Ю.Семигин; гл.ред. В.Н.Иванов. – М.: Мысль, 2003. – 694 с.

23. Хариманга Р.Т. Современные фабрики мысли / Р.Т.Хариманга // Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад / В.Грановский, С.Дацюк, Р.Т.Хариманга. – К.: Агентство гуманитарных технологий, 1999. – Ч. III. Уроки фабрик мысли. – С. 45–60.

24. Фишер Ф. Американские «мозговые тресты»: Политическая элита и политизация экспертизы / Ф.Фишер // Нижегородский журн. междунар. исслед. – 1995. – № 2. – С. 25–36.

25. Шейдина И.Л. США: «фабрика мысли» на службе стратегии / И.Л. Шейдина. – М.: Наука, 1973. – 180 с.

26. Bell D. The Coming of Post-industrial Society: A Venture into Social Forecasting / D. Bell. – Harmondsworth : Penguin Books, 1976. – 178 p.

27. Cockett R. Thinking the Unthinkable: Think Tanks and the Economic Counter-Revolution (1931–1983) / R. Cockett. – L.: Harper Collins, 1994. – 480 p.

28. Demands for Social Knowledge: The Role of Research Organizations / E. Crawford, N. Perry (eds.). – L. : Sage, 1976. – 478 p.
29. Drucker P. P. Management Tasks, Responsibilities and Practices / P. P. Drucker. – L.: Heinemann, 1974. – 254 p.
30. Drucker P. P. Innovation and Entrepreneurship / P. P. Drucker. – L.: Heinemann, 1985. – 229 p.
31. Ellul J. The Technological Society / J. Ellul. – N. Y.: Vintage Books, 1964. – 183 p.
32. Galbraith J. K. The New Industrial State / J. K. Galbraith. – Harmondsworth : Penguin Books, 1969. – 360 p.
33. Foucault M. The Order of Things / M. Foucault. – N. Y.: Vintage Books, 1973. – 238 p.
34. Habermas J. Towards a Rational Society / J. Habermas. – L.: Heinemann, 1971. – 280 p.
35. Habermas J. Legitimation Crisis / J. Habermas. – L.: Heinemann, 1976. – 319 p.
36. Lasswell H. The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method / H. Lasswell, D. Lerner. – Stanford: Stanford Univ. Press, 1951. – 172 p.
37. Organizations for Policy Analysis: Helping Government Think / C. H. Weice (ed.). – Newbury Park, Cal.: Sage, 1992. – 460 p.
38. Self P. Government by the Market: The Politics of Public Choice / P. Self. – L.: Macmillan, 1993. – 450 p.
39. Smith J. A. The Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite / J. A. Smith. – N. Y.: Free Press, 1990. – 388 p.
40. Smith T. A. Post–modern politics and the case for constitutional renewal / T. A. Smith // Political Quarterly. – 1994. – Summer. – P. 128–137.
41. Toward a More Civil Society: An Overview of the Urban Institute by Makiko Ueno [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.nira.go.jp/publ/review/96autumn/ueno-ma.htm>.
42. Wildavsky A. Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis / A. Wildavsky. – New Brunswick : Transaction Publishers, 1987. – 431 p.

2.5. Системність стратегічного прогнозування як умова інституціоналізації в американській моделі політичного аналізу

Дослідження стратегічного прогнозування, зокрема у США, де фактично відбулося його теоретичне та прикладне становлення, викликане, передусім, потребами розвитку політичної теорії та її впровадження у сучасну світову політичну практику. Нині, коли політичні системи світу здійснюють грандіозний поворот у бік демократичних цінностей, гуманітарних пріоритетів, культури миру і взаємовигідного співробітництва на міжнародній арені, без ретельного професійного аналізу та складання прогнозів наявних та історично обумовлених можливостей здійснення демократичних трансформацій є справою надто ризикованою, якщо й узагалі можливою.

Вагома роль у забезпеченні зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів належить провідним американським «мозковим центрам» (група, інститут або центр, організовані для інтенсивних досліджень і концептуального забезпечення політичних і безпекових стратегій США), що розробляють сценарії американської поведінки у світі, створюють фундаментальні засади для політичного оцінювання міжнародної стратегії, надають рекомендації з більшості питань відносин та зовнішньої політики загалом [8, с.2].

Прогнозування, в основу якого покладено пізнавальну діяльність людини, поступово стало важливим видом суспільного передбачення. Своєю чергою, останнє завжди пов'язане з життєвим досвідом, знанням тенденцій явищ і процесів. Воно обґрунтоване науковими даними, динамічними і статистичними закономірностями. Передбачення суспільних процесів – самостійна галузь прогнозування, що першочергово враховує первинні дані історії, соціології, політики, статистики, демографії тощо. Водночас, усяке передбачення має лише вірогідний характер.

Найбільш складним видом прогнозування є політичне прогнозування, бо стосується процесів і подій у політичній сфері. Політика

торкається інтересів мільйонів людей і пронизує всі сфери суспільного життя, а політики, особливо політична еліта, мають передбачати наслідки своїх дій. Політичне передбачення має логічно витікати із дій попередників та пов'язуватися з існуючими традиціями і основними цінностями суспільства. Саме тому прогнозування в політиці повинно бути реалістичним і обов'язково враховувати результати аналізу можливостей суспільства.

Стратегічне ж прогнозування, як нами вже було наголошено, обґрунтоване вмінням моделювати ситуацію, здатністю аналізувати тенденції розвитку і, виходячи з цього, виявляти необхідність змін, розробляти власне стратегію змін, використовувати надійні методи, а також потребує від суб'єкта здатності втілювати стратегію в життя. Стратегічне передбачення реальності дає змогу визначити реальний стан речей, а також сукупність можливостей, виявлених цим аналізом, динаміку й перспективи розвитку окремого об'єкта або сукупності явищ, що утворюють систему, а також фактори чи умови, що прискорюють або уповільнюють рух до визначеної мети. На підставі цих знань можна розробити варіанти рішень щодо впливу на розвиток ситуації в бажаному напрямі.

Принципи стратегічного прогнозування втілюються через конкретні методи науково-прогностичних досліджень. На сьогодні існує велика кількість як загальних, так і вузько орієнтованих методів соціального прогнозування. Австрійський футуролог Еріх Янч нараховує їх до 200, і цей перелік не є вичерпним. Щодо результату здійснення прогнозування, то шлях до нього пролягає через послідовно здійснювані етапи:

1. Структурний аналіз відповідної політичної системи.
2. Вибір основних чинників та елементів даної системи, а також визначення їхньої ролі й значущості в кількісному значенні.
3. На основі дослідження статистичних даних, які характеризують дію цих чинників у різні періоди в минулому й сьогодні, виявлення основних тенденцій («траєкторій») розвитку досліджуваних політичних процесів.

4. Екстраполяція цих тенденцій на майбутнє.

5. Синтез цих майбутніх «траєкторій» в їхній взаємодії в рамках моделі даної політичної системи.

6. Інтеграція прогнозів основних напрямів процесів у різних сферах суспільних відносин – економічних, політичних, правових, ідеологічних та ін.

7. Розроблення на цій основі комплексного прогнозу розвитку різних рівнів, а також окремих прогнозів, які характеризують розвиток окремих частин цих систем і процесів.

Безперервне коригування політичного прогнозу в зв'язку з появою і дією нових, не врахованих раніше чинників на всіх рівнях політичних систем.

Як зазначає В.Горбатенко, вирішальну роль у забезпеченні результату політичного прогнозування відіграє оптимізація добору методів, що становлять арсенал цього наукового напрямку. Основне завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити можливу сферу використання кожного методу і обрати найефективніший у кожному конкретному випадку, оскільки вибір певного методу прогнозування політичних процесів залежить від мети, термінів і часу, відведеного на розроблення прогнозів. У цьому контексті доцільно розглянути методи, що найчастіше застосовуються у соціальному й політичному прогнозуванні [2].

Політичний аналіз передусім є концентрованим зусиллям, спрямованим на дослідження і виявлення ключових властивостей саме альтернативних версій політичного курсу.

Як зазначалось вище, аналітичні центри політичного і соціального призначення на Заході почали з'являтися з початку минулого століття. З самого початку вони репрезентували себе як університетські структури, що залучалися до розробки урядових програм. Це були своєрідні інтелектуальні корпорації, що намагалися поєднувати інноваційні наукові пропозиції з політикою, започатковуючи соціо-гуманітарне моделювання.

До інтелектуальних структур, що репрезентували нове явище у суспільно-політичному розвитку, можна віднести Фонд імені

Рассела Сейджа (Russel Sage Foundation; США, 1907), Інститут вивчення державного управління (Institute for Government Research; США, 1916), Королівський інститут міжнародних досліджень (Royal Institute for International Affairs; Великобританія, 1925), Інститут Брукінгса (Brooking Institution; США, 1927), Комітет сприйняття економічному розвитку (Committee for Economic Development; США, 1942) [4, с.92–93].

Фахівці по-різному визначають «мозкові центри». Проте, узагальнено вони «можуть бути визначені як: 1) інститути, корпорації або групи, організовані для міждисциплінарних досліджень; 2) консультативні комітети експертів, що здійснюють дослідження і надають спеціальні поради для органів влади; 3) незалежні інтелектуальні структури, які виступають в ролі гравців у політичному процесі. При цьому цей термін використовується як узагальнена назва військових лабораторій, корпорацій, академій, організацій, які підтримують мультидисциплінарних теоретиків та інтелектуалів, орієнтованих на вироблення аналітичних чи політичних рекомендацій» [3, с.6].

Для систематизації та характеристики поетапного розвитку «мозкових центрів» вчені використовують такі критерії, як час створення; місія організації (тобто визначальні завдання, які вони вирішують); характер дій та спосіб структурної організації; специфіка взаємодії з урядом [6].

Відповідно до цих критеріїв дослідники виділяють п'ять етапів розвитку цих організацій:

1. Становлення аналітичних структур, орієнтованих на військово-промисловий комплекс.
2. Формування організацій, пов'язаних з дослідженням проблематики майбутнього.
3. Інституціоналізація публічних структур адвокатського типу, спрямованих на виявлення, захист та обстоювання інтересів громадянського суспільства.
4. Розвиток локально орієнтованих аналітичних центрів, зокрема інститут урбаністики та регіонального розвитку.

5. Утворення мережевих віртуальних співтовариств висококваліфікованих спеціалістів з проблем соціального розвитку.

Сьогодні багато транснаціональних недержавних організацій (НДО), що знаходяться у Сполучених Штатах, зосереджують увагу на дослідженні різних напрямів світової політики. Доцільно виділити чотири основні групи американських НДО: специфічні з вузькою професійною спеціалізацією; космополітичні з акцентом на сфері духовного розвитку особистості; транснаціональні, до яких також належать або тісно контактують транснаціональні корпорації (ТНК); а також аналітичні корпорації, або мозкові трести. Останні відіграють одну з ключових ролей у зовнішній політиці США.

Аналітичні співтовариства можна оцінювати як складові глобальної потужності Сполучених Штатів. Саме вони беруть участь у вирішенні завдання коригування політичної реальності через повний цикл аналітичного виробництва: від аналізу проблеми до реалізації рішень у системі управління. Частина з них орієнтована на співпрацю з глобальними інституціями, передовсім ООН, частина є ланкою державного механізму, як, наприклад, Рада зовнішніх зносин. Формально незалежні інтелектуальні інституції, організовані на кшталт бізнес-корпорацій, часто мають філії. Так, Фонд Карнегі має відділення в Росії, корпорація «РЕНД» – у Великій Британії та Нідерландах [7, с. 2].

При цьому «мозкові центри» слушно вважаються ідейною підвалиною міжнародно-політичної потужності Сполучених Штатів. Тут процес продукування ідей поєднується з прикладною специфікою за одночасного дотримання стратегії цілепокладання, що передбачає одержання конкретних соціально-економічних і політичних результатів. Останнє й відрізняє їх від суто академічних структур. Доволі часто справою аналітиків є ідейне забезпечення політико-культурної експансії Америки. Таку місію мають, наприклад, Фонд Карнегі та Інститут Брукінгса. Лідируючі аналітичні центри перебувають під прямим впливом державних інтересів, насамперед політико-економічних та інтересів безпеки. З огляду

на високий ступінь економізації американського суспільства зрозуміло, що такі інтереси водночас є інтересами й американських ТНК. Діяльність аналітичних центрів значною мірою визначається впливом корпорації, що здійснює фінансування досліджень, супровід діяльності політичних лідерів, видання періодичної й спеціалізованої літератури. Аналітичні структури – особлива ланка американського політико-системного врядування, що функціонально поєднує діяльність корпорацій із зовнішньополітичною діяльністю держави. Функціонування американського аналітичного співтовариства суттєво підтримується великим бізнесом, – більш ніж просте відображення особливостей соціальної структури суспільства.

Об'єктивним підґрунтям для стратегічного прогнозування з боку американських аналітичних центрів є системна побудова політичного явища чи процесу, що досліджується. Справа у тому, що орієнтація на принцип системності складає одну з головних особливостей сучасного стилю наукового мислення, що з'явився у другій половині ХХ ст. саме у США і протягом тривалого часу займає одне з центральних місць у світовій науці. Водночас, протягом всього цього часу тривають дискусії з приводу цілей і завдань «загальної теорії систем», змісту принципу системності, зокрема у політичних дослідженнях.

Прогнозування соціально-політичних процесів потребує, з одного боку, врахування історичного досвіду і традицій конкретно взятого суспільства. З іншого – логіка застосування системного методу пов'язана із урахуванням цивілізаційного досвіду, який свідчить, що модернізація охоплює всі сфери суспільства. Сучасні теоретики разом з політичним вирізняють соціальний, економічний, культурно-духовний та інші різновиди модернізації. Політична модернізація із притаманною їй власною специфікою виступає синтезуючою щодо названих типів, оскільки однією з основних її характеристик є забезпечення структурних та якісних змін не лише в політиці, а й у соціальній, економічній, культурно-духовній та інших сферах, одночасно створюючи умови для збереження стабільності та внутрішньої консолідації суспільства.

«Однією з найважливіших вимог системного підходу щодо аналізу і прогнозу соціально-політичних процесів є така: дослідження певної соціальної системи в сучасних умовах неможливе без виходу за її межі. Такий підхід здатен змінити не тільки спосіб мислення, а й практичні дії в процесі реформування суспільного організму. Невиконання принципу виходу за межі старої системи, небажання відмовитись від відомого набору стереотипних уявлень, як правило, замість модернізації суспільства зумовлюють її видимість» [1, с.47].

Системний підхід державно-аналітичних структур створює розумну альтернативу під час вироблення стратегічних рішень. Спеціальні ради й асоціації при мозкових центрах організують дослідження з актуальних проблем міжнародних відносин. Їхньою перевагою в прийнятті зовнішньополітичних рішень є можливість використання власної структури для реалізації результатів дослідницької діяльності в конкретних політичних програмах. Сам інститут радників дає змогу здійснювати завдання зовнішньополітичного менеджменту з використанням гнучкішого, аніж просте формалізоване дотримання конституційних повноважень президента, механізму. Звичайно, першість впливу належить радникам, ідеологічно близьким керівництву. Дебати в колегіальному колі можуть бути жорсткими, але не такими, що порушують генеральну лінію поведінки Сполучених Штатів на міжнародній арені. До того ж, потенціал конформізму аналітиків у команді реалізується не повністю через очевидну перевагу на користь силових структур. Однак групова, або корпоративна логіка мислення топ-менеджерів стосовно управління зовнішньою політикою ґрунтується значною мірою на загальносистемній ідеології.

Принцип системності у прогнозуванні проявляється через урахування взаємозв'язку всіх прогнозованих показників об'єкта, його середовища та важливих факторів.

Оскільки системний підхід являє собою методологію аналізу об'єктів у природі та суспільстві як систем, а об'єкти прогнозування можуть розглядатися як системи, то він повною мірою може

застосовуватись до проблем прогностики. Саме цей принцип є основоположним у роботі аналітичних центрів США. Стосунки, встановлені між елементами в системі, мають ті чи інші властивості, що характеризують взаємозв'язок, взаємодію або впорядкованість даних елементів і є конкретними проявами центрального положення про цілісність системи. Дві основні функції системного підходу: а) постановка проблем, пов'язаних з одержанням нових знань і вирішенням нових завдань; б) методологічний аналіз наявного знання реалізується на основі принципу цілісності, відповідно до якого взаємозв'язок і взаємодія елементів породжують нові, системні властивості об'єкта, не характерні для його окремих елементів.

Таким чином, прогнозування стану або поведження систем не можна розглядати як формальне передбачення стану або поведження компонентів систем, тут необхідно враховувати їхній взаємозв'язок і появу нових властивостей у зв'язку з новим станом і поведженням компонентів.

Зокрема, варто пам'ятати про можливість появи нових форм взаємодії системи з навколишнім середовищем. Даний підхід виділяє наступні аспекти розгляду системи при прогнозуванні:

- системно-компонентний аспект, що передбачає на початковому етапі дослідження компонентного складу системи;
- системно-структурний аспект, що передбачає вивчення внутрішніх зв'язків системи;
- системно-функціональний аспект, пов'язаний з розглядом функціональної залежності між елементами системи;
- системно-інтегративний аспект, що розглядає системоутворюючі механізми, тобто основні фактори, що зумовлюють формування системи і її функціонування;
- системно-комунікаційний аспект, що розглядає взаємодію системи із середовищем;
- системно-історичний аспект, що дає змогу враховувати ретроспективу й перспективу розвитку [5, с.14–15].

Широкий діапазон вищезначених аспектів говорить про те, що системний підхід може бути використаний у прогнозуванні різних сторін громадського життя.

На практиці значна частина зусиль припадає саме на перші кроки аналітичного процесу – визначення та деталізацію проблеми. Ці завдання мають першочергове значення, оскільки у багатьох випадках визначають вибір цілей та методів їхнього досягнення.

Проблема – це ситуація, що породжує вимоги чи невдоволення громадян, для вирішення якої необхідні дії уряду. Системна методологія розпочинається з опису проблеми як системи. Отже, проблема, з точки зору теорії систем, являє собою сукупність трьох наборів елементів: 1) множина цілей; 2) множина властивостей проблеми; 3) способи, якими досягається множина цілей.

У межах системного підходу проводиться структурний аналіз проблемної ситуації або системи, де відображається існуюча структура елементів системи (учасників політичного процесу, їхніх характеристик, інтересів і цілей, ресурсу, потенціалу, співвідношення сил, складових частин проблеми, фактів і характеристик ситуації). Структурний аналіз не механічно сегментує проблему, а робить це на основі усвідомлених закономірностей будови системи, розставляючи при цьому елементи та фактори у певному порядку.

Системність прогнозування означає, що, з одного боку, політика розглядається як єдиний об'єкт, а з іншого боку – як сукупність відносно самостійних напрямів (блоків) прогнозування. Цей принцип дає змогу отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта в усій сукупності його прямих і зворотних, ієрархічних та координаційних зв'язків, визначити і виокремити його основні системні ознаки – елементарний склад, структуру, зміст, функціонування, способи реалізації [1, с.46].

Причому, цілісність, комплексність, системність прогнозування полягає не в простій механічній сумі зусиль експертів вузькоспеціалізованих галузей, а у використанні комплексно-методологічного принципу узгодження результатів прогнозування. Механічна сума

прогнозів спеціалістів різних галузей не дає цілісного загального соціального або політичного прогнозу, на підставі якого можна було б успішно здійснювати окремі аспекти соціального і політичного прогнозування. Прогнозування по частинах, а не загалом, приречено лише на поверхневий опис явищ, без необхідного проникнення в їх сутність, тобто «прямує» шляхом наукового суб'єктивізму.

Справа у тому, що реальні системи, як правило, складні для безпосереднього аналізу. Існують такі соціальні явища, які через свою складність, через певні моральні властивості й інші обставини не можуть стати об'єктом звичних в інших випадках методів вивчення. При дослідженні об'єктів такого роду також ускладнена й відтворюваність початкових і граничних умов, а отже, й результату. Реальна система підмінюється спрощеною, відтворюючи лише найнеобхідніші елементи й відносини, від яких щонайперше залежать формування й збереження системної якості, досягнення мети. Сама ж якість замінюється на результативну спрощеної взаємодії. Імітація первинної системи, що виникає при цьому, є її моделлю. Вона й стає безпосереднім об'єктом дослідження. Процес же створення вторинного об'єкта, а також імітації на ньому реальних процесів називається моделюванням.

Зміст системності прогнозування у американській школі політичного аналізу передбачає використання взаємозв'язків у середині сукупності, а також напрямки зв'язків між об'єктом прогнозування і прогнозним фоном, тобто середовищем. Системний аналіз вимагає побудови прогнозу на основі системи засобів і моделей, що можливо здійснити за допомогою комп'ютерних технологій.

Отже, єдність політичного аналізу та прогнозу зумовлена тією обставиною, що прийняття компетентних політичних рішень не можливе без двох інших істотних компонентів – аналізу політичної ситуації й створення прогнозу щодо її розвитку. Причому, якщо політичний аналіз може бути самостійною процедурою та не знаходити продовження в прийнятті політичних рішень і здійсненні політичного прогнозування, то ані політичне рішення, ані політичний

прогноз неможливі без опори на результати аналізу політичної ситуації. Навіть суто інтуїтивні рішення передбачають здійснення хоча б побіжного, короткострокового, але все ж таки аналізу ситуації. Недоліки ж у проведенні ситуаційного аналізу неминуче позначаться на якості рішень і прогнозів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбатенко В.П. Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування / В.П.Горбатенко // Людина і політика. – 2003. – №5. – С.46–55.

2. Горбатенко В.П., Бутовська І.О. Політичне прогнозування: Навч. посібник / В.П.Горбатенко, І.О. Бутовська. – К.: МАУП, 2005. – 152 с.

3. Горбатенко В.П., Петренко І.І. «Фабрики думок» і розвиток соціальної інженерії / В.П. Горбатенко, І.І.Петренко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4 (13). – с.5–12.

4. Клименко О. «Фабрики думок»: вплив неурядових організацій на політику демократичних держав / О.Клименко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 92–93.

5. Телешун С.О., Титаренко О.Р., Рейтерович І. В. Політичне прогнозування як вид управлінської діяльності: практичні рекомендації / За заг. ред. д-ра політ. наук, проф.С. О. Телешуна / С.О.Телешун, О.Р.Титаренко, І.В. Рейтерович. – К.: НАДУ, 2008. – 20 с.

6. Boucher, S. Europe and its Think Tanks: a Promise to be Fulfilled. Report of Notre Europe think tank (2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.notreeurope.eu/> / 7. Haas R. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy – Makers Perspective // U.S. Department of States ([www. states.gov.s / p / rem / 15506 htm](http://www.states.gov/s/p/rem/15506.htm)).

8. Hellebust L. Think Tank Explosion. Growth of the Independent Think Tank Industry in the United States / Lynn Hellebust. – Washington, DC: Government Research Center, 2007. – 5 p.

2.6. Класифікація «мозкових центрів» як агентів публічної політики

Аналітичні центри, як різновид «мозкових центрів» поряд із такими інститутами громадянського суспільства, як громадські організації та рухи, групи лобювання бізнесу, профспілки і т.ін. є впливовими політичними акторами сучасного демократичного політичного процесу, невід'ємною частиною «третього сектору».

Публічна політика є сферою взаємодії таких чинників, як: організовані інтереси; виборні лідери, які намагаються реалізувати свої погляди; публічно виражені настрої громадської думки. Публічна політика тісно пов'язана з усвідомленням того, що різні групи мають різні інтереси, а демократичний суспільний устрій вимагає їх узгодження.

По мірі формування сфери публічної політики змінюються способи просування інтересів у політичному процесі: від персонального, коли нові ідеї у сфері публічної політики надходили від самих політиків і спеціальних груп інтересів, до формування якісно нового чинника публічної політики аналітичних центрів. Аналітичні групи безпосередньо пов'язані з громадянськими інтересами (громадською думкою), виражають ці думки та інтереси в інтелектуальній формі, водночас як з державним апаратом і організованими інтересами партій, рухів, корпорацій (які співпрацюють між собою здебільшого в не публічній політиці) аналітичні центри пов'язані лише через публічну політику.

«Мозкові центри» у своєму функціональному вимірі варто розглядати не лише як суб'єкти дослідження сфери публічної політики, а і як агенти публічної політики, які приймають активну участь у формуванні державної політики шляхом постановки злободенних (актуальних) питань, їх широкого (публічного) обговорення в суспільстві та просування до центрів ухвалення політичних рішень. За безпосередньої участі центрів із застосуванням деліберативних технологій у сфері публічної політики формується простір комуні-

кації, де громадянські інтереси можуть бути виражені конвенційно. Процедура просування ідей «мозковими центрами» в публічній політиці відбувається у формі процесу деліберативного характеру – процес масових консультацій у середині країни із суспільно значущих проблем з метою привернути увагу громадськості до розробки публічної політики. Деліберативний процес також може розглядатися і як механізм «зведення» різноманітних інтересів у єдине ціле (агрегування інтересів). Це такий процес комунікації у сфері публічної політики, який набуває відкритого характеру і програмного змісту; йому притаманні чітка конвенціональна комунікативна стратегія ініціаторів і більшості учасників, наявність заздалегідь відомих і відкритих інструментів і етапів комунікації, отримання узгоджених результатів діяльності і вихід на прийняття управлінського рішення.

У ході розкриття сутності «мозкових центрів» як агентів публічної політики необхідно зробити уточнення – повноправними агентами публічної політики можуть бути не всі аналітичні структури, що здійснюють політичний аналіз, а лише ті з них, які є незалежними від держави, корпорацій та політичних партій. Більшість «мозкових центрів» як експертних корпорацій являють собою групи специфічних інтересів, які володіють інформацією та досвідом, що конче потрібно уряду для вироблення ефективної політики. Аналітичні центри функціонують і як групи громадських інтересів, які репрезентують широкі, різнопланові, некомерційні інтереси. Специфічним різновидом подібних аналітичних структур є центри, які обслуговують венчурні політичні проекти у сферах, де немає безпосереднього замовлення.

Як агенти публічної політики «мозкові центри» є специфічним різновидом аналітичних структур, які здійснюють свою діяльність у проектній формі із застосуванням деліберативних технологій.

Класифікуючи аналітичні центри (як «фабрики думки»), П.Діксон виділяє такі групи [12, с.34–35]:

1. неурядові аналітичні центри, які у своєму складі мають експертів-професіоналів та укладають довгострокові договори з урядовими відомствами;

2. внутрішньоурядові аналітичні структури, які утворюються як підрозділ урядових структур для розробки довгострокових проблем;

3. незалежні дослідні центри, які створюються при університетах та інших академічних установах;

4. комерційні, орієнтовані на отримання прибутку від своєї діяльності, це – консультаційні фірми (самостійні організації або відділення великих промислових концернів);

5 незалежні неприбуткові «фабрики думки», що орієнтуються не на уряд або великі промислові концерни, а на широку громадськість.

Подібну схему класифікації сприйняли багато західних фахівців. Л.Пал, розглядаючи канадську політичну систему, поділив усі структури, що працюють у сфері політичного аналізу, на два сектори: державний і недержавний [5, с. 73–89]. Кожний із цих секторів поділений на підгрупи:

- державний сектор, що включає урядові та квазіурядові аналітичні підрозділи;

- недержавний сектор об'єднує аналітичні центри, які працюють задля одержання прибутку, створені на базі університетів та не вважають фінансовий прибуток основною метою свого функціонування.

Урядові аналітичні структури за класифікацією Л.Пала поділяються на такі підрозділи, які не просто працюють на органи влади, а є частиною їх організаційної структури. Аналітики, що входять до складу таких структур, мають статус державних службовців і виконують функцію аналітичної підтримки рішень, що прийняті урядом. За Л.Палом, такі аналітичні служби існують як в апараті прем'єр-міністра, так і в апаратах окремих міністерств і відомств. Квазіурядові структури – це такі дослідні установи, які працюють винятково на уряд, але не входять безпосередньо до його структури й не є його частиною.

У недержавному секторі «мозкові центри», орієнтовані на одержання прибутку, є, по суті, комерційними структурами, для яких

політична аналітика – товар, що просувається ними на ринок. Такі центри, передусім, працюють із великими комерційними компаніями, залученими в політичний процес, зазвичай, через лобістську діяльність, і стикаються з необхідністю прораховувати політичні ризики. Також «комерціалізовані» аналітичні центри активно співпрацюють із політичними партіями та громадськими організаціями, а в деяких випадках можуть виконувати роботи й для державних структур, які в даній ситуації виступають покупцями аналітичних послуг на відкритому ринку. До цієї групи аналітичних центрів Л.Пал відносить і фірми, що займаються соціологічними опитуваннями.

Аналітичні центри, які не вважають фінансовий прибуток основною метою свого функціонування, існують на спонсорські кошти та гонорари від публікацій результатів власних досліджень. Фактично вони є великими науково-дослідними структурами, що виконують як теоретичні, так і прикладні розробки. Досить часто певну частку витрат на їх функціонування бере на себе держава, яка розглядає їх передусім як академічні дослідні заклади. Аналогічним чином функціонують й аналітичні центри, створені на базі університетів.

Д.Веймер та А.Вайнінг, розглядаючи американську політичну систему, будують таку класифікацію аналітичних структур [1, с. 15–18]:

- урядові аналітичні структури: президентські аналітичні служби, наприклад Рада з національної безпеки та Рада із внутрішньої політики, які здійснюють аналітичну підтримку рішень, прийнятих президентом США; аналітичні структури, інтегровані до різних федеральних агентств, які виконують у США функції міністерств; служби аналітичного забезпечення діяльності парламенту;

- неприбуткові дослідні центри («мозкові центри», «резервуари думки»): аналітичні структури, які займаються розробкою принципово нових методів аналізу, а потім застосовують їх для розробки практичних рекомендацій для політичних суб'єктів. Типовим прикладом подібних структур є корпорація «РЕНД». Американські автори виключили із переліку недержавного сектора наукові заклади

при університетах і науково-дослідні установи, які виконують фундаментальні дослідження, а прикладний напрямок для них є лише побічним видом діяльності. Американські аналітичні центри заповнюють сегмент, що перебуває на межі академічної науки, політичних еліт і медіа. За влучним висловлюванням Є.Погребняка, університетська наука в США стає все більш витонченою і менш зрозумілою поза академічними колами. Університети можуть відкриватися зовнішньому світу шляхом створення аналітичних структур, але їх основною функцією залишається освіта і теоретичні дослідження, що сприяють росту знань. До появи аналітичних центрів університети досить активно займалися консультуванням політиків. На сьогодні сфера ухвалення політичних рішень стає все більш складною, заплутаною і важкою для розуміння як для простих громадян, так і для законодавців [6];

- комерційні аналітичні центри – установи, орієнтовані на одержання прибутку від своєї діяльності. Вони повністю корелюються з аналогічними групами в класифікації Л.Пала.

З точки зору Д.Веймера та А.Вайнінга, результатом діяльності «фабрик думки» є поради і консультації в галузі реального процесу ухвалення рішень, проте йдеться про специфічну консультаційну діяльність, де є клієнт-замовник і консультант (policy adviser). Зміст консультації обумовлюється в контракті із зазначенням взаємних зобов'язань, де фіксується фінансова відповідальність замовника.

А.Макаричев запропонував поділити комерційні аналітичні центри на центри прямої підтримки та центри широкої підтримки [4, с. 25–27]. Центри прямої підтримки часто функціонують як підрозділи великих комерційних компаній, що активно приймають участь у політичному житті і зацікавлені в прорахуваннях політичних ризиків як запоруки їх успішної комерційної діяльності. До подібних центрів варто також віднести і формально незалежні аналітичні структури, які постачають свою продукцію єдиному великому клієнту. Центри широкої підтримки не прив'язані до єдиного

джерела фінансування та виконують дослідження на замовлення кількох політичних акторів, серед яких можуть бути і комерційні компанії, і політичні партії чи окремі політики, і державні структури. Діяльність таких центрів здебільшого диверсифікована.

К.Симонов, комбінуючи класифікаційні підходи Л.Пала, Д.Веймера, А.Вайнінга та А.Макарічева, пропонує виокремити такі групи суб'єктів політичного аналізу: а) аналітичні підрозділи владних структур, що залежать від конкретного органа державної влади, на який вони працюють та в який вони інкорпоровані; б) великі дослідні центри, що займаються розробкою нових аналітичних методів та їх апробацією в прикладних політичних дослідженнях; в) комерційні аналітичні центри, серед яких виокремлюються такі, що прив'язані до одного суб'єкта політичного процесу, і такі, що працюють з кількома замовниками [8, с. 78].

К. Симонов пропонує також виділити в окрему групу суб'єктів політичного аналізу засоби масової інформації. Пояснюючи цю пропозицію, російський фахівець наводить такі аргументи: найбільш авторитетні ЗМІ – вже не просто постачальники інформації, але і фірми, що здатні обробити її та «препарувати» саме в аналітичному контексті; хоча ЗМІ як суб'єкти політичного аналізу і не залучені до процесу прийняття рішень, вони можуть певним чином (іноді дуже помітно) впливати на цей процес [8, с. 78–79].

Очевидно, що із перерахованих груп лише незалежні неприбуткові «фабрики думки» у повному обсязі належать до аналітичних центрів як агентів публічної політики.

Аналітичні структури, що працюють як підрозділи в органах влади, не можуть бути віднесені до аналітичних центрів як агентів публічної політики, оскільки вони включені в бюрократичний процес і не орієнтовані на проектну форму діяльності.

Неурядові аналітичні центри, які орієнтовані на виконання державних замовлень, на відміну від попередніх функціонують у проектній формі, проте їх теж не можна віднести до аналітичних центрів як агентів публічної політики, оскільки вони досить залежні

від державного фінансування і не можуть об'єктивно продукувати самостійну (власну) думку.

Незалежні дослідні центри, створені при академічних установах, також не належать до аналітичних центрів як агентів публічної політики, оскільки дослідницький формат, у якому вони працюють, непригаманий політичному аналізу. Проте тут треба зробити певне зауваження. За спостереженням М.Говлета і М. Рамен, «університетські дослідники часто мають філософський та теоретичний інтерес до державних проблем, що може і не привести до результатів, що будуть корисними для цілей політики. У рамках дослідження, яке вони проводять, з метою участі в обговоренні політики, вони часто діють подібно до своїх колег із політичних комітетів (так американські автори називають «мозкові центри»). Насправді, у багатьох випадках академічні дослідники, що вивчають політику, часто спонсуються спеціальними політичними комітетами» [2, с.68]. Тобто академічні дослідні установи потенційно здатні виконувати часткові функції аналітичних центрів третього сектора.

Не можуть бути віднесені до аналітичних центрів як агентів публічної політики і комерційні аналітичні центри, оскільки продуктом їх діяльності є консультації та поради. Тут можна цілком погодитися з російським фахівцем М.Федіним, який справедливо зазначає, що «консалтинг відіграє відведену йому роль «поширювача знань». Консалтингові служби – це не «фабрики думки». Це – «фабрики порад». У більшості випадків консультанти лише задовольняють запити клієнта, втілюючи вже існуючі підходи і використовуючи успішний досвід [10]. Для подібних аналітичних центрів притаманний консультаційний текст без застосування деліберативних технологій.

«Мозкові центри» як агенти публічної політики – це переважно неприбуткові незалежні «фабрики думки», які пов'язані з процесами інституціоналізації впливу груп інтересів.

Поняття «група інтересів» характеризує сукупність політичних інститутів, що опосередковують відносини громадян із державою. Теоретично місце та роль груп інтересів були обґрунтовані в ХІХ – початку ХХ ст. у працях англійських філософів та економістів, які

розглядали групу як специфічну одиницю суспільства. У своїй роботі «Процес управління» (1908) А. Бентлі уточнив ці уявлення, визначивши, що групи інтересів – це певні об'єднання, «кількість яких обмежена тільки одним показником – інтересами, заради яких вони створені та діють» [14, с.222]. Водночас групи інтересів стали розглядатися в контексті системи прийняття рішень, процесу формування державної політики. Пізніше Г. Алмонд і Г. Павелл дали класичне визначення групи інтересів: це група людей, поєднані особливими зв'язками взаємної зацікавленості або користі та які певною мірою усвідомлюють це [3, с.259–260]. Як показує О.Лісничук, групи інтересів є одним із елементів системи політичного представництва, який забезпечує системну цільність та уникнення деструктивних конфліктів між різними категоріями інтересів та між їх носіями. Ця система артикулює, агрегує політизовані інтереси, інформує про них владні центри, забезпечує легітимацію політичної системи та режиму [13, с.9].

Загалом, інтегруючи домінуючі в політичній науці підходи, Г. Вілсон визначає групи інтересів як «здебільшого добровільні об'єднання, пристосовані або спеціально утворені людьми для вираження і відстоювання своїх владно значимих інтересів у відносинах з державою, а також іншими політичними інститутами. Ці політичні асоціації як посередники у відносинах держави з населенням репрезентують інтереси соціальних, національних, регіональних та інших людських спільнот і слугують формою колективних дій їх членів» [15, с.209].

Поняття «група» фіксує схожість людей як за вродженими, так і набутими протягом життя ознаками. При цьому, маючи однакові риси та якості з іншими людьми, кожна людина одночасно належить до різних соціальних груп. Проте людині притаманна якась найбільш суттєва групова належність, що виражає її основні інтереси та цінності, ставлення до життя. Люди, сприймаючи дійсність відповідно до цих групових норм і стандартів, вступають у певні конфліктні відносини з представниками інших спільнот, які мають інші потреби, погляди на життя, можливості та ресурси.

Ці міжгрупові відносини, виражаючи відмінності між людьми за тими чи іншими ознаками, фіксують той рівень суспільної диференціації, який склався в кожному конкретному суспільстві. Саме переплетення інтересів груп, їх різноманітні зв'язки та взаємовідносини мають суттєвий вплив на зміст політичних процесів. Однак не всі конфліктні відносини між групами можуть проявлятися в політичній сфері і мати вплив на інститути влади. Тому соціальна група з політичного погляду – це лише потенційний суб'єкт відносин у сфері державної влади.

Як справедливо зазначає О. Соловйов, «процеси політичного оформлення та висунання (презентації) групових інтересів у сферу публічної влади, що обумовлюють формування особливих інститутів і механізмів, які здатні чинити постійний вплив на державу з метою перерозподілу відповідно до загально-колективних потреб соціальних статусів і ресурсів, складають зміст системи соціального представництва» [9, с. 149].

Дослідження груп інтересів має важливе значення не тільки тому, що союзи та інші організації мають численні можливості політичного впливу, але ще й тому, що без їх активної участі втручання держави часто викликають на практиці непереборні перешкоди. Групи інтересів впливають на процес прийняття рішень, наприклад, у результаті того, що підготовка рішень відбувається не у вакуумі, а більш-менш прилюдно, принаймні для осіб, чий інтереси виявляються порушеними. Але поряд із цим впливом у процесі прийняття політичних рішень організації мають і різноманітні можливості включення своїх інтересів у процес імплементації політичних рішень. Це має місце насамперед тому, що державні заходи часто потребують специфікації або пристосування до конкретних місцевих умов тільки на рівні імплементації. Тут виникають вільні простори, які використовуються зацікавленими учасниками процесів, але є і такі простори, які не завжди можуть бути достатньо визначеними й проконтрольованими відповідними відомствами через брак відповідних можливостей, досвіду або стандартів.

Таким чином, безпосереднє формування або конкретизація завдань, як правило, уможливорює істотний вплив на якість і кількість державно-політичних заходів. Тому державне втручання та політичні творчі дії навряд чи є результатом процесу, який хоча й перебуває під демократичним контролем, але відбувається в принципі ієрархічно. Навпаки, вони формулюються та втілюються в життя у взаємодії конфліктуючих і спільних інтересів. У результаті цього стабілізується політичний рівень узгодження, який складається насамперед з організацій. Він залежно від інтересів і стану ресурсів, переміщується як фільтр або каталізатор між індивідуальними рівнями та рівнем, де приймаються рішення політичних органів.

Значення цього рівня зростає в процесі взаємного приписування. З одного боку, організації накопичують і централізують у значному обсязі економічні та матеріальні ресурси, а також професійну компетенцію, які можуть мати важливе значення для вироблення й прийняття політичних рішень. З іншого боку, по мірі того, як наростає активність і втручання, організації спрямовують свою діяльність на такі рівні, які є важливими з державно-політичного погляду й які підсилюють їх значення.

Усі групи інтересів, по суті, мають певні ресурси влади. Найважливіші з них – кількісний склад і організація. Масштаб організації має велике значення, але може бути компенсований іншими чинниками або ресурсами. Набуває важливості й організаційна згуртованість: коли певна група становить єдиний фронт, вона користується довірою та має вагу, яка відповідає її чисельності. Неасоційовані групи, в яких відсутній елемент формальної організації та згуртованості, зазвичай, дуже слабкі. Їх чисельність неадекватна тому ефекту, який вони чинять.

Володіння власністю або економічною владою – ще один важливий ресурс, особливо притаманний впливовим економічним групам у промислово розвинених суспільствах. Різні бізнесові групи можуть мати вплив завдяки можливості надавати або скорочувати робочі місця: профспілки – впливати на економіку через страйки,

інші групи – завдяки грошам. Важлива роль також належить таким ресурсам, як інформація, кваліфікація та досвід.

У цілому групам інтересів притаманні такі характерні риси:

- масштаб і складність системи груп інтересів залежать від масштабу та складності суспільства, розмаїття ідей і запитів усередині нього. Типи груп інтересів також еквівалентні функціям, які вони виконують. Для того щоб ці групи працювали ефективно й на демократичному підґрунті, важливо репрезентувати всі види інтересів – соціально-економічні, ідеологічні, культурні, етнічні, релігійні тощо – у структурі груп інтересів. Таке представництво не лише є справедливим і гарантує вплив широкої громадськості, але й забезпечує потік інформації та підтримку, яких потребують органи влади;

- відносна самостійність окремих груп інтересів, особливо в тому, що стосується їх ролі в артикулюванні інтересів і залученні прихильників. Підконтрольні уряду групи (в політичних системах із тоталітарним або авторитарним режимами) слугують певною мірою інструментом функціонального представництва, але набагато важливіша їх функція – інструмент державного контролю над суспільством;

- розподіл влади всередині системи груп інтересів. Часто такий розподіл є адекватним і справедливим, унаслідок чого значна частина верств суспільства здатна ефективно впливати на процес прийняття рішень, який ґрунтується на принципах плюралізму, конкурентності та представництва. Але влада може розподілятися й дуже неадекватно, коли одні групи, які репрезентують вузькі шари суспільства, панують у державній політиці, а доступ інших груп до неї дуже обмежений.

На нашу думку, більшість аналітичних центрів як експертних корпорацій являють собою групи специфічних інтересів. Такі групи володіють інформацією та досвідом, що конче потрібно уряду для вироблення ефективної політики. Крім того, в них є лідери, професійні кадри та лобісти з величезними навичками у використанні цих ресурсів

для впливу на політику. Групи інтересів, які мають потрібні знання та підготовлених експертів, виявляються особливо впливовими, коли політичне питання включає складні технічні проблеми.

Внаслідок цих та інших процесів аналітичні центри, які утворені на основі груп специфічних інтересів, трансформуються в інституціоналізовані групи інтересів, які формально організовані та мають у своєму складі професійно відібрані кадри з чітко означеними політичними або соціальними функціями. Ці групи формуються в рамках таких організацій, як політичні партії, законодавчі органи, адміністративний апарат, церкви тощо. Будучи організованими, вони можуть відігравати важливу роль у суспільстві.

Аналітичні центри як групи специфічних інтересів впливають на прийняття рішень у державній політиці різними шляхами. Вони можуть спробувати домогтися призначення осіб, які ангажовані їх цілями, на посади, пов'язані зі здійсненням важливих для групи програм. Вони можуть ефективно і без зайвого шуму включитися у вибори депутатів. Ці люди часто використовують свій вплив для того, щоб блокувати нові законопроекти. Той, хто має владу, задовольняється *status quo*. Також групи інтересів можуть пропагувати законопроекти або заходи урядової політики, висувати нові ідеї. Загалом, у своїй діяльності групи специфічних інтересів застосовують різні тактики – порушення судових справ, масова пропаганда, лобіювання. Доступ до носіїв влади – дуже ефективний інструмент впливу груп інтересів. «Лобіюючий» вплив групи інтересів залежить від кількох факторів: розмір групи, ступінь прихильності її членів поставленим цілям, зосередженість на вузькій проблематиці, географічне положення, моральна сила, володіння необхідною інформацією тощо.

Крім сектора специфічних інтересів, аналітичні центри функціонують і як групи громадських інтересів, які репрезентують широкі, різнопланові, некомерційні інтереси. На думку Р.Харріса, в минулому такі групи були, зазвичай, ліберальними, однак тепер їх починають формувати й консерватори [11, с.140]. Вони, як правило, мають менший вплив порівняно з групами специфічних інтересів, але й такі групи мають певний потенціал.

Аналітичні центри як групи громадських інтересів – це, зазвичай, експертні об'єднання, які намагаються просувати певний ідеологічний продукт, орієнтований на нові електоральні сегменти. Подібні аналітичні структури обслуговують відповідні венчурні (від англ. *venture* – ризикована справа, ризикувати) політичні проекти у сферах, де немає безпосереднього замовлення. Важливість підтримки діяльності аналітичних центрів як венчурів із боку громадянського суспільства така ж значима, як і важливість фінансового забезпечення інших робіт, на які є безпосередні замовлення.

Особливість венчурних проектів полягає в тому, що вони мають надто високий рівень маркетингового ризику. Це пояснюється тим, що пропонуючи новітні ідеї та технології (а отже, для більшості виборців вони є невідомими або незрозумілими), «венчури» одночасно формують «ціну», що не влаштовує багатьох виборців або може коливатися зі значною амплітудою.

Імовірність маркетингового ризику здебільшого залежить від ступеня невизначеності попиту на вироблену продукцію. Тобто, якщо венчурний проект «виробляє» нові ідеї, технології, новий проект розвитку країни, імовірність повної відсутності попиту на «продукцію» з боку виборців дуже висока. Отже, якщо проект має невеликий термін існування, пропонує нікому не відомі технології випереджуючого розвитку для держави та суспільства, дуже ймовірно, що його не підтримають виборці своїми голосами, тобто не «куплять» на «політичному ринку», віддавши перевагу «товару конкурента» або взагалі відмовившись від «купівлі».

Венчурні проекти, спрямовані на недостатньо розвинені сегменти політичного ринку (наприклад, з орієнтацією на електоральні групи «молодь», «жінки», «шанувальники пива» тощо), зазнають неабиякого маркетингового ризику, бо можливості політичного проекту проведення маркетингових досліджень ринкового попиту на політичну продукцію у цьому випадку дуже обмежені. Отже, через незнання політичного ринку венчурний проект може помилково обрати цільову електоральну групу, яка не підтримає його на виборах, або взагалі буде ігнорувати вибори, не прийшовши на голосування.

Варто зазначити, що формування груп громадських інтересів свідчить про наявність потужного громадянського суспільства. Особливості формування громадянського суспільства на пострадянському просторі полягають в тому, як справедливо зазначає І.Семененко, що пошук альтернативних форм індивідуального самовираження стимулював діяльність об'єднань по інтересах неполітичної спрямованості. У суспільстві, в центрі уваги якого проблеми якості життя та їх наповнення, неполітична участь витісняла масові форми альтернативної політичної участі на кшталт широких громадських рухів або широкомасштабних кампаній протесту. Профспілки, зелені, гендерні організації та інші протестні групи інтересів поступово займали в суспільній свідомості місце поряд з ієрархічними державними інститутами як уособлення певної політичної традиції [7, с. 86].

В умовах глобалізації, а саме в них проходить модернізація пострадянських країн, результат діяльності груп інтересів суттєво відрізняються від їх прототипів у західних суспільствах. Якісні характеристики пропонованого ними «культурного (ціннісного) продукту» та власне механізми його просування на ринок культурного споживання не стимулюють самостійності в поведінці й виборі споживачів – громадян демократичного суспільства.

Видимість вільного рішення підміняється реальністю нав'язаних стилів мислення й стереотипів, що складають фундамент політичної культури «керованих». Поряд з цим, дисбаланс у бік корпоративних інтересів, які нав'язують стереотипи стилю життя, та елітних вузькогрупових інтересів, які пропонують знакові проекти культурного споживання як предмети політичного торгу, не врівноважується діяльністю чисельних, але дрібномасштабних альтернативних неполітичних ініціатив.

І. Семененко у зв'язку з цим зазначає, що пріоритетна увага до одних груп, суспільна значимість яких безсумнівна, неминуче утискує інтереси інших, які не настільки успішні в пропаганді своїх вимог через власну малочисельність, матеріальну незабезпеченість, локальну замкненість або з інших причин. Регулювання механізмів

доступу до прийняття рішень потрапляє в руки владних структур. «Такий рух по колу закріплює відчуження від політики масових груп як у рамках традиційних західних ліберальних демократій, так і в суспільствах, які переживають період модернізаційних змін. У пошуках виходу народжуються нові форми культури участі у вигляді ініціатив на рівні ком'юніті, боротьби за культурну ідентичність або різні форми протесту проти вестернізації, які стимулюють процеси агрегування інтересів, що орієнтуються на ціннісний вибір» [7, с.98–99].

Групи громадських інтересів за певних умов (передусім внаслідок успішності просування венчурного продукту) трансформуються в асоційовані групи інтересів, які являють собою спеціалізовані структури для артикуляції інтересів. Як наслідок кристалізації інтересів у ідентифікаційному полі сформовано два типи асоційованих груп інтересів: 1) групи латентного політичного рівня (етнічні спільноти, мовні групи, регіональні соціальні утворення, культурні сегменти), які тісно пов'язані з проблемами ідентичності та її обслуговування; 2) групи, утворені за клієнт-патронним принципом, зорієнтовані на спільні колективні дії для отримання політичної ренти (так звані політичні чи номенклатурні «клани», різноманітні лобі, передусім, галузеві та регіональні, політичні «холдинги» та олігархічні об'єднання) [3, с. 11].

Крім груп специфічних і громадських інтересів система «третього сектора» репрезентована самопредставницькими та аномічними (від фр. *anomie* – беззаконня, неунормованість; аномія як науковий термін застосовується для позначення такого стану суспільства, у якому значна частина його членів, знаючи про існування норм, які їх зобов'язують, ставляться до них негативно або байдуже) групами, які відзначаються низьким рівнем організації й відсутністю регулярної діяльності від імені групи. Сюди ж входять також неасоційовані групи інтересів поряд з клановими, віковими, етнічними, регіональними, класовими, які артикулюють свої інтереси через окремих осіб, родину, керівників релігійних громад тощо. Характерні риси таких груп: а) нерегулярність артикуляції інтересів; б) відсутність організованих дій і засобів артикуляції; в) недостатня наступність у внутрішній структурі.

У цьому сегменті системи «третього сектора» «мозкові центри» майже не представлені, оскільки для таких груп притаманний спорадичний (стихийний) характер функціонування, який слабо кореспондується з експертним середовищем.

Таким чином, «мозкові центри» як експертні корпорації або об'єднання експертів посідають важливе місце в системі «третього сектора» сучасного демократичного суспільства та представлені в основних його сегментах – групах специфічних і громадських інтересів. За умов розвитку системи «третього сектора» аналітичні сегменти специфічних і громадських інтересів здатні трансформуватися в інституціоналізовані та асоційовані групи інтересів відповідно.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Веймер Д. Аналіз політики: Концепції і практика / Д. Веймер, Е. Вайнінг; пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 654 с.

2. Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш ; пер. з англ. – Львів : Кальварія, 2004. – 264 с.

3. Лісничук О.В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.В. Лісничук. – К., 2000. – 20 с.

4. Макарычев А.С. Наука и власть: Система внешнеполитического планирования и анализа в США и странах Западной Европы / А. С. Макарычев. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегородского ун-та, 1994. – 220 с.

5. Пал Л. Аналіз державної політики / Л. Пал ; пер. з англ. І. Дзюбка. – К.: Основи, 1999. – 422 с.

6. Погребняк Е. Танки, которые думают (Аналитические центры в США) [Электронный ресурс] / Е. Погребняк. – Институт комплексных стратегических исследований: Публикации. –

2003. – Режим доступу: <http://www.icss.ac.ru/publish/analysis/am003.html>.

7. Семенов И.С. Группы интересов в социокультурном пространстве: вызов демократизации или ресурс демократии? / И.С.Семенов // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна : ООО “Феникс+”, 2001. – С. 81–99.

8. Симонов К. В. Политический анализ: Учеб. пособие / К. В. Симонов. – М.: Логос, 2002. – 152 с.

9. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 559 с.

10. Федин М. Наше дело – дать совет [Электронный ресурс] / М. Федин // Со-Общение. – 2002 .- №9. – Режим доступу: <http://www.soob.ru/n/2002/9/practice/27>.

11. Харрис Р. Группы интересов / Р. Харрис // Политология вчера и сегодня. – М. : ИНИОН АН СССР, 1990. – Вып. 2. – С. 138–145.

12. Шейдина И.Л. США: «фабрика мысли» на службе стратегии / И.Л. Шейдина. – М.: Наука, 1973. – 180 с.

13. Almond G. A. Comparative Politics: A Developmental Approach / G. A. Almond, G. B. Powell. – Boston : Little, Brown, 1966. – 460 p.

14. Bentley A. The Process of Government: A Study of Social Pressures / A. Bentley. – N. Y.: Transaction Publishers, 1995. – 534 p.

15. Wilson G. K. Interest Groups / G. K. Wilson. – Oxford : Basil Blackwell, 1990. – 440 p.

ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО
ПРОГНОЗУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКИМИ
ЦЕНТРАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Становлення політичної науки споконвічно пов'язане з вивченням функцій держави і політичних процесів. Ще за часів Арістотеля політичні дослідження тривалий час узагалі розглядалися як практична площина, що готує і визначає дії, а не описує факти, тобто як наука про владу. Для того щоб здобути й утримати владу, прийняти оптимальне рішення потрібно діяти не наосліп чи навмання, а передбачати наслідки своїх дій. Тому актуальність і необхідність політичного прогнозу щодо діяльності політика не викликає сумніву.

Часто політику називають мистецтвом можливостей, де з усіх наявних варіантів розвитку політичних подій необхідно обрати один, але найперспективніший. Саме політичний аналіз і прогноз є тими засобами, за допомогою яких бажана можливість стає реальністю.

При політичному аналізі і складанні політичного прогнозу необхідно враховувати комплекс із багатьох факторів, в тому числі нелінійний і ймовірнісний характер параметрів політичного процесу. Особливо це стосується події, що не простежується в майбутньому. Вона розглядається як просторово-часова зона невизначеності, де відбувається очікувана подія, і об'єкт приходить до стану, який можливо передбачити. Цю зону визначає доволі широкий спектр чинників.

Політичний прогноз стратегічного характеру, на відміну від прогнозу в іншій суспільній площині, реально впливає на перебіг подій, може їх корегувати. Тому «політичне проектування включає в таких випадках прогноз бажаного стану об'єкта, еволюцію складної системи в результаті цілеспрямованої діяльності активної частини носіїв влади, враховує засоби, що вживаються, враховує використані ресурси тощо» [9]. У таких випадках неможливо обійтися без політичної гносеології.

Гносеологія формує необхідне методологічне підґрунтя всякого теоретичного знання. Щодо політичної гносеології як різновиду загальної, то вона має свої особливості, обумовлені власною специфікою об'єкта, функціями, цілями пізнання. Саме тому «в ході методологічного аналізу вчені часто вдаються до загальнонаукових методів» [5, с.260–265].

Почесне місце серед питань політичної гносеології посідає проблема влади та прийняття рішення, без якої неможливе проведення політичного аналізу. Ця проблема у всіх її аспектах привертає увагу як професійних політиків, так і теоретиків-філософів, соціологів, політологів, учених різних спеціальностей. Без перебільшення можна відзначити, що будь-яка соціально-політична доктрина відводить проблемі влади і механізмам її реалізації центральне місце. Проблема влади – «це одна з основних категорій і одна з найбільш дискусійних проблем політичної філософії та політичної науки» [9].

Щоб здійснити політичний прогноз, необхідно провести аналіз як генезису і сутності суспільства, так і форм владних відносин у ньому, потрібно виявити закономірності політичних процесів, що мали місце у минулому, і зробити екстраполяцію їх у майбутнє. Це надзвичайно складно, тому й у сучасній політичній науці існує велика кількість різних дослідницьких підходів і теорій, що намагаються відповісти на питання щодо визначення можливих шляхів розвитку політичних подій. Множинність теорій про устрій соціуму обумовлена гносеологічними і конкретно-історичними причинами. На перший погляд здається, що у різних соціально-

політичних парадигм немає і не може бути спільних методологічних передумов, або підстав. Ніби підтверджуючи це, автори більшості соціально-політичних концепцій, особливо постмодерністських, демонстративно розмежовуються зі своїми попередниками і сучасниками [7, с.17–29]. Проте, це враження, на нашу думку, хибне, оскільки, як зауважують самі постмодерністи, для того, щоб розрізняти, варто проводити межу, а межа вже є чимось спільним для обох порівнюваних сутностей. Але навіть якщо відійти від суто формально-логічних міркувань, не можна ігнорувати той факт, на який указав Г.-Г.Гадамер [2], – на факт опори будь-якого соціального феномена на історію, мову і т.п. – тобто те, на чому виростають усі покоління людей.

Зазначене спонукає нас до уважного розгляду всього розмаїття методів сучасної політичної науки, які можуть бути застосовані у розробці політичного аналізу та прогнозу.

3.1. Становлення процесу стратегічного прогнозування американськими політичними центрами в контексті методології політичного пізнання

Нині політичний аналіз і прогноз займають чільне місце в системі методів політичних досліджень, проте їх становлення відбувалось поступово разом із розвитком методології політичної науки, застосуванням тієї чи іншої комбінації та набору пріоритетних засобів політичного пізнання. Якщо брати за основу періодизацію становлення методології політичної науки, запропоновану у відомому американському підручнику «Методи політологічного дослідження: основи і техніка», де виокремлено певні етапи, то можна простежити, якою була роль політичного аналізу і прогнозу на кожному з них:

1. класичний період (до ХІХ ст.), пов'язаний переважно з дедуктивним, логіко-філософським і морально-аксіологічним підходами;

2. інституціональний період (середина XIX – початок XX ст.), коли активізуються історико-порівняльний і нормативно-інституціональний методи;

3. біхевіоралістський період (50–70-ті роки XX ст.), в якому поширюються кількісні методи;

4. постбіхевіоралістський період, який розпочався останньої чверті XX ст. і характеризується сполученням «традиційних» і «нових» методів [11].

Уже в класичний період можна спостерігати елементи політичного аналізу. Зокрема, у відомій класифікації Арістотеля трьох «правильних» і трьох «неправильних» форм держави, автор, виявляючи спільні та відмінні риси відомих йому політичних устроїв, спираючись на синхронний і діахронний методи, аналізує фактичний матеріал створеної за його безпосередньої участі великої серії зі 158 історичних описів, яка містить нариси розвитку стану устрою сучасних для нього держав. Під час класичного періоду можна знайти елементи компаративного (порівняльно-історичного) аналізу в творах Ш.-Л. Монтеск'є та М.Макіавеллі. Проте якісний порівняльний аналіз, що характеризує інституціональний період, виходить на перший план у XIX ст. з появою праць А.де Токвіля, Дж.Мілля, К. Маркса і Ф.Енгельса, де проводяться паралелі та порівняння між основними європейськими державами та формами правління в Старому і Новому Світі.

Справжню революцію в методології політичної науки викликав наступний біхевіоралістський етап через застосування нових емпіричних та кількісних методів, що прийшли із психології, соціології, економіки, а також математики, кібернетики, географії і навіть медицини. На місце традиційних засобів логічної дедукції політичних філософів та описово-історичної індукції інституціоналістів приходять методи біхевіористів: збору й аналізу достовірних даних про досліджену емпіричним способом політичну поведінку, що сприяло появі та розвитку сучасних методик політичного аналізу та прогнозу. Зокрема, з психології та медицини в політичну науку проникають тести та лабораторні експерименти, з соціології –

анкетні опитування, інтерв'ю, різноманітні методики опитування експертів, спостереження; з математики і статистики – регресійний, кореляційний, факторний та інші види аналізу, а також математичне моделювання та методи теорії ігор, що сьогодні стали потрібними у науково-прогностичних дослідженнях.

Особливе місце в методології стали займати методи дослідження виборчого процесу та електоральної поведінки. Цікаво те, що вже на самому початку ХХ ст. російські вчені (В.Горі, А.Саліковський та інші) за допомогою статистичних прийомів здійснювали аналіз виборів до складу Державної Думи Росії. Водночас у Франції географ А.Зігфрід розробляє так звану політичну карту Франції, тим самим створюючи нову методологію «виборчої географії».

Упродовж 30–50-х років у США завдяки емпіричним дослідженням Д.Геллапа і П.Лазарсфельда з'являються методи перед-виборчого «зондажу» громадської думки. У 60–70-х роках американці на основі електронно-обчислювальної техніки починають активно створювати інформаційні бази політичних даних та експертні системи «штучного інтелекту».

Проте, вже наприкінці 60-х – на початку 70-х років у західній політичній науці при здійсненні аналізу та створенні прогнозів настає криза біхевіоралістської методології. Ряд американських політологів виступили за повернення до традиційних підходів, якісних методів та моральним норм, до тих принципів політичної науки, які були сформульовані як основа постбіхевіоралістської методології. І, навіть сьогодні, на початку ХХІ ст., не припиняються суперечки про пріоритетні підходи, а серед дослідників продовжують зберігатись дві течії в межах методології політичної науки: «традиціоналістська» (яка сповідує якісні методи) та «емпірична» (яка виступає за пріоритет «точних» та кількісних методів).

Російська дослідниця К. Боришполець використовує іншу термінологію і говорить про два ключових підходи в сучасній методології політичного пізнання – нормативний і емпіричний, що за своєю суттю є близькими до згадуваних вище двох методологічних

течій. Нормативний підхід, на думку автора, має справу з цінностями та потребує етичного або морального судження про суспільство. У межах цього підходу формулюються висновки про варіанти дії для досягнення оптимального стану соціуму з урахуванням реальних можливостей акторів. Емпіричний – випереджає будь-яке конкретне судження про політику збором та узагальненням великих обсягів фактологічної інформації, він орієнтований на те, щоб, з одного боку, критично оцінити рішення, що приймаються, з іншого – розширити спектр альтернативних стратегій поведінки акторів [1, с.13].

У свою чергу, політичні аналітики і прогнози не дозволяють собі нехтувати жодним із наведених підходів або течій. Зокрема, у політичному аналізі та прогнозі потрібними виявились так звані загальнонаукові методи, пов'язані з традиційною течією методології політичної науки. Йдеться, насамперед, про логіко-евристичні прийоми, такі як: індукція й дедукція, аналіз і синтез, діагноз і прогноз, визначення й класифікація, порівняння та аналогія, методи сходження від абстрактного до конкретного і навпаки, дескриптивно-конкретний опис та абстрактно-пояснювальна інтерпретація, спостереження й експеримент, статистичний аналіз і логіко-математичне моделювання, верифікація й фальсифікація тощо.

Певну роль у політичному аналізі і прогнозі відіграють такі традиційні способи пізнання, як філософсько-світоглядні принципи й оцінно-аксіологічні критерії, якими прямо чи опосередковано керуються всі вчені незалежно від галузі наукового знання. Наприклад, політичний аналітик може бути методологічно орієнтований на принципи діалектики або системного підходу, структурного функціоналізму або інформаційно-ентропійного аналізу, що є для нього певною системою координат у вигляді оціночних критеріїв і загальнометодологічних принципів.

Безумовно, при здійсненні політичного аналізу та побудові прогнозу переважно застосовуються емпіричні методи соціально-політичних досліджень: традиційний і формалізований (кількісний) аналіз документів (стенограм засідань парламенту, партійних програм,

звітів про офіційні переговори, щоденників, листів, мемуарів, кіно-, фото-, фонодокументів); масові опитування громадської думки й опитування експертів (анкетування, інтерв'ю); статистичні методи (встановлення закономірностей, виявлення політичних тенденцій); методи моделювання (використання формальних математичних і нематематичних моделей, методи політичної комунікації, інструментарію теорії ігор і теорії катастроф); методи аналізу прийняття рішень тощо [10, с.27–28].

Проте, політичними аналітиками і прогнозістами все активніше використовуються одночасно і «традиційні», і «нові» методи, принципи нормативного і емпіричного підходів, які взаємодоповнюють один одного. Сучасні методика політологічних досліджень в більшості випадків являють собою форму, ланку або спосіб адаптації загальних і окремих методів до вивчення специфічних і по-своєму унікальних політичних явищ і процесів, що припускає певне комбінаційне сполучення й пропорцію «традиційних» якісних, «нових» емпіричних, кількісних способів політичного пізнання. Дійсно, у сучасних методиках політологічних досліджень досить складно визначити межу між якісними й кількісними підходами. Характерним випадком складності розмежування є сучасні компаративні політичні дослідження, що охоплюють десятки, а то й сотні об'єктів порівняння і проводяться з використанням як якісних підходів, так і новітніх математичних і кібернетичних засобів збору й обробки інформації. Велика кількість подібних досліджень пов'язана з мікрооб'єктами політики (дослідження партій, феноменів участі, лідерства тощо), але сьогодні вже існує чимало проектів, де об'єктами для порівняння виступають макросистеми – держави або країни, які практично неможливо аналізувати вручну, без залучення математичного апарату й узагальнення десятків національних статистик за допомогою новітніх інформаційних технологій [4].

Ще одним прикладом поєднання традиційних і нових способів політичного пізнання є системний підхід, який набуває особливої значущості для політичної гносеології, оскільки дає змогу вивчати

політику як комплексний процес, орієнтуватись не лише на процеси, які можна безпосередньо спостерігати та рахувати (структура виборів, розподіл голосів, діяльність політичних партій, груп тиску, механізм прийняття рішень), а й звертати увагу на ті важливі політичні проблеми, які не піддаються прямому вимірюванню, виявляти на загальному тлі розвитку того чи іншого політичного явища найважливіші елементи, відстежувати їх взаємозалежність і взаємообумовленість [10, с.27–28].

Узагалі вирішальну роль у забезпеченні результату політичного аналізу і прогнозування відіграє оптимізація вибору методів, які представляють сучасний арсенал наукового напряму. Основне завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити можливу сферу використання кожного методу і обрати найбільш ефективний для конкретного випадку, оскільки вибір того чи іншого методу аналізу та (або) прогнозування політичних процесів залежить від мети, термінів, часу, відведеного на розроблення аналізу чи прогнозу.

У прикладному аналізі політичного розвитку пострадянських країн, мабуть, найпоширенішим методом є якісна експертна оцінка. Сукупність методів осмислюється в аналітичному зіставленні, здійснюваному науковим співтовариством. Водночас, ще 1969 р. на замовлення Держдепартаменту й Агентства з контролю за озброєнням і роззброєнням у США були створені «експертні системи» політичного аналізу WEIS (очільник Ч.Маклелланд) і CASCON (очільник Л.Блумфілд) на основі використання системного принципу взаємодії «людина – машина». На відміну від баз даних, ці дві прикладні системи включили в себе і блок збору, і блок аналізу політичної інформації. За допомогою «івент-аналізу» (опису подій) кожна зовнішньополітична подія аналізувалася за чотирма параметрами, що виявляють: 1) суб'єкта (ініціатора) впливу; 2) об'єкта впливу; 3) типу взаємодії; 4) часу й місця події. Політичний експерт, окрім вичерпної інформації про політичні взаємодії та події, одержував цілий програмний пакет процедур машинної обробки й комп'ю-

терного структурування первинних даних, що містив регресійний і кореляційний аналіз соціально-політичної статистики, використання семантичного диференціалу Ч.Осгуда, засобів ентропійного аналізу й теорії графів тощо [4].

Проте, значно більшого розповсюдження, особливо у політичному прогнозуванні, отримали інші експертні методика. При цьому експертизи можуть бути індивідуальні та колективні, проводиться в один або багато турів, з обміном інформацією між експертами та без обміну, анонімними та відкритими [8]. Залежно від цього застосовуються методи колективної генерації ідей («мозкової атаки» або «мозкового штурму»), метод колективної експертної оцінки, так званий метод Дельфі, про який нами згадувалося раніше. На основі експертної оцінки сформувався і отримав визнання метод побудови сценаріїв, який на сьогодні має такі форми реалізації, як метод отримання узгодженої думки, метод повторюваного об'єднання незалежних сценаріїв, матриці взаємодії тощо [8]. Поряд з різними видами експертиз, які, до речі, вважаються суб'єктивними методами прогнозування, використовують значний арсенал об'єктивних методик – екстраполяція, інтерполяція, експоненціальне згладжування, каузальні методи тощо.

Також у політичному аналізі і прогнозуванні застосовуються такі методи, як: історична аналогія, контекстуальне картографування, сіткові графи, «дерево цілей», імітування, операційне моделювання, аналіз взаємних впливів, каузальне моделювання, статистичне моделювання, метод гри [3, с.53–64], морфологічний аналіз, матричний метод [6, с.100–104], когнітивне картування [1, с.174] тощо. Інноваційними є розробки багаторольових комп'ютерних політичних ігор (програми, побудовані на принципах математичної теорії ігор), а також так званого «штучного політичного інтелекту», що спирається на методи когнітивної психології й орієнтований, зокрема, на імітацію процесів прийняття рішень в умовах дефіциту інформації, множинності завдань і підвищеного ризику від очікуваних політичних наслідків.

Загалом, усі або майже всі новітні методи й методики аналізу та прогнозування кінця ХХ – початку ХХІ ст. постають перед тією ж самою проблемою оптимального сполучення адекватних якісних і посилених сучасними інформаційними технологіями кількісних прийомів аналізу відносин між людьми з приводу політичної влади й впливу, що дедалі більше ускладнюються.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Боришполец К.П. Методы политических исследований : учеб. пособие для студ. вузов / К.П. Боришполец. – М. : Аспект-Пресс, 2005. – 221 с.
2. Гадамер Г.-Г. Истина і метод: в 2 т. / Г.-Г. Гадамер. – К.: Юніверс, 2000. – Т.1. Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. – 2000. – 464 с.
3. Горбатенко В. Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування / В.Горбатенко // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С.46–55.
4. Дегтярев А.А. Основы политической теории: учеб. пособие / А.А. Дегтярев. – М.: Высшая школа, 1998. – 239 с.
5. Креминский А.И. Общество, право, рациональность в контексте постнеклассической методологии / А.И. Креминский // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 43. – С.260–265.
6. Коваленко А.О. Політичний аналіз і прогнозування / А.О. Коваленко. – К.: Науковий світ, 2002. – 201 с.
7. Лапин Н.И. Антропосоциентальный подход: методологические основания, социальные измерения / Н.И. Лапин // Вопросы философии. – 2005. – №2. – С.17–29.
8. Литвак Б.Г. Экспертные оценки и принятие решений / Б.Г. Литвак. – М.: Патент, 1996. – 271 с.
9. «Технология власти» (философско-политический анализ) / [ред.Р.И. Соколова]. – М.: ИФ РАН, 1995. – 163 с.

10. Фесенко В.В. Аналіз політичний / В.В. Фесенко // Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – К.: Генеза, 2004. – С.27–28.

11. Smith B., Johnson K., Paulsen D., Shocket F. Political Research: Methods, Foundations and Techniques. – Atlanta, 1976. – (Дегтярев А.А. Методы политических исследований / А.А. Дегтярев // Вестник МГУ. Серия 12: Политические науки. – 1996. – № 6. – С.55–65).

3.2. Використання пізнавальних можливостей стратегічного прогнозування в системі методів сучасної політичної науки

Для того щоб об'єктивно оцінити можливості аналізу і прогнозу з точки зору процесу політичного пізнання, варто розглянути основні методи сучасної політичної науки та визначити, якою мірою вони можуть бути застосовані у політичній аналітиці та прогнозуванні.

Інституційний підхід піддає аналізу інститути, що мають формально-правовий характер, сприяючи таким чином глибшому розумінню проблем управління. Властивий йому «описовий тип досліджень підводить до висновку, що незначні на перший погляд деталі можуть досить сильно впливати на реальну поведінку інститутів та індивідів» [11].

Для політичного прогнозу необхідно проаналізувати величезну кількість інформації, що неможливо без побудови певної моделі, яка враховує важливу в певному контексті інформацію. Відповідно «пізнання реальності здійснюється не шляхом відображення значущих об'єктів, зв'язків і відносин між ними, а за допомогою конструювання суб'єктивно корисних моделей реальності, що фіксують контекстуально значущі її елементи і структури» [1, с.82–100].

Структурно-функціональний аналіз розглядає суспільство як систему, що включає стійкі елементи (підсистеми), способи зв'язку між цими елементами, а також сукупність окремих позицій і ролей індивідів.

Згідно з теорією раціонального вибору (Е.Даунс, Д.Блек, Г.Сімон), індивід у групі поводить себе егоїстично і раціонально.

Теорія ігор (Л.Шаплей, М.Шубік, В.Райкер, М.Олсон, Дж.Б'юкенен, Г.Таллок) виходить з того, що політична боротьба за вииграш, егоїзм і раціональність політичних акторів робить політичний процес подібним до гри за певним сценарієм.

Дискурсний підхід розглядає політичний процес як такий, що складається з елементів-знаків, логічно пов'язаних один з одним. Політичний дискурс розглядається як соціальний діалог, що відбувається за допомогою і через суспільні інститути між індивідами, групами а також між самими соціальними інститутами, задіяними в цьому діалозі.

Когнітивно-синергетичний підхід «широко використовує ідею моделювання, причому в значенні достатнього для роботи, але не максимально точного реконструювання оригіналу» [1, с.82–100].

Редукціонізм можна розглядати як універсальну методологію людської діяльності, що зводить складне до простого, неявне до явного, незмірне до обчисленого. Те, що ця картина груба і приблизна, спершу не так важливо. Головне, що «відкривається перспектива наукового вивчення суспільства, а отже, і науково забезпеченого впливу на нього» [6, с.61–78].

Дієвим інструментом аналізу політичної організації суспільства є запропонована Е.Шилзом концепція про відносини між центром і периферією. На думку С.Каспе, цей методологічний ресурс «був не повністю освоєний соціальною наукою в цілому і політичною наукою зокрема, хоча саме для вирішення багатьох завдань останньої він надзвичайно придатний» [5, с.5–24].

Звертаючись до глибинних засад суспільного життя, В.Стьопін розглядає універсалії культури, властиві всім суспільствам, як свого роду програми діяльності людини, «які виконують роль соціокода (за аналогією з біокодом живих організмів) у функціонуванні й розвитку суспільства» [16, с.12–17].

Для аналізу в політичній гносеології можна застосувати інтервальну методологію, де стартова одиниця аналізу розглядається,

передусім, як абстракція. Остання розуміється як спосіб концептуального перетину реальності з метою виділення, категоризації та відображення об'єктів пізнання. У рамках інтервальної програми поняттю «абстракція» приділяється велика увага. Абстракція є методом (абстрагування) і формою наукового пізнання, причому в останньому випадку в якості абстракції можуть розглядатися як концепти, так і самі вислови або їх сукупності (теоретичні моделі).

Інтервал абстракції – поняття, що позначає межі раціональної обґрунтованості тієї або іншої абстракції, умови її «наочної істинності» та межі застосування, що встановлюються на основі інформації, одержаної емпіричними або логічними засобами.

На думку Ф.Лазарева, необхідність введення в методологію поняття «інтервалу абстракції» пов'язана з ідеєю обґрунтування (дослідного або теоретичного) наукової абстракції – як самого процесу абстрагування, так і його результату [8, с.270–276]. Абстрагуючись у процесі пізнання, дослідник діє за певними правилами і відповідно до поставленого пізнавального завдання. Отже, інтервальний підхід припускає своєрідний топологічний погляд на форми і процеси пізнання.

Релятивний реалізм як методологічний підхід у політичній гносеології створив передумови для того, щоб сформулювати твердження про те, що суспільство реальне, оскільки реальні соціальні дії / взаємодії індивідів і соціальних спільнот. Соцієтально-діяльнісний підхід «включає розуміння того, що дії / взаємодії індивідів і соціальних спільнот мають різноспрямований і суперечливий характер» [9, с.17–29].

Порівняно з панівними до початку ХХ ст. принципами традиційного політологічного аналізу, що акцентували значущість соціальних інститутів як детермінант поведінки окремих людей і соціальних груп (інституційний підхід), заслугою біхевіористів (Б.Берельсон, П.Лазерсфельд, Г.Лассуелл, Ч.Мерріам, Л.Уайт та інших) була концентрація уваги на сфері поведінки індивідів як точки відліку в формуванні соціальних структур і міжособистісних взаємодій [23, с.75–76].

Велике значення для представників біхевіоріального напрямку мали механізми здійснення влади.

Надмірна зосередженість на психоаналітичних постулатах аналізу призводила до того, що «політична людина» все ж таки продовжувала ототожнюватися з невротичною особою. Це робило неможливим пояснення природи і поведінки всіх політиків на всіх рівнях.

З позиції Г.Лассуелла, для «політичної особи» характерне тяжіння до влади як до первинної цінності, а також прагнення вводити санкції або впливати на інших, відчуваючи страх від своєї власної пасивності та від можливості самій опинитися в становищі підлеглих їй залежності.

Звернення останнім часом до соціологічних методів дослідження у політичній науці, зокрема при аналізі та прогнозуванні, свідчить про те, що вони багато в чому обґрунтовуються позитивістськими методологічними підходами [18].

Захоплення соціологією політики приводить до дивовижного парадоксу – політична людина, будучи центром і мірилом політики, зникає як об'єкт дослідження, перетворюється на ніщо. В цьому відношенні досить симптоматичним є висновок, до якого дійшли на завершенні свого трактату «Політична людина» французькі вчені Ж.Пароді і К.Ісмаль: «У остаточному варіанті, політична людина – це функція конкретної політики і соціально-політичного середовища, де вона існує і діє, і тому відповіді на питання, ким вона є – це значить відповіді на питання: що є політика. А там існують всього лиш різні люди, які роблять різну політику – ліву чи праву, ліберальну чи консервативну – і в цьому розумінні можна сказати, що політичної людини, як особливого типу, не існує взагалі» [19, с.206].

Упродовж ХХ ст. політичний аналіз став визначатися як пошук «об'єктивної» наукової істини, відмовляючись відповідати на мета-фізичне запитання «чому?» і обмежуючись запитанням «як?». Хибність такого підходу не дає змоги поставити в центр дослідницької проблематики питання про сутність і природу політичної людини.

У праці «Методи соціології» Е.Дюркгейм пише: «Потрібно розглядати соціальні явища самі по собі, відділяючи від суб'єктів, що собі їх усвідомлюють і уявляють. Їх потрібно вивчати ззовні, як зовнішні речі, бо саме в такій якості вони з'являються перед нами» [3, с.52].

Основоположники соціальних наук ішли на якісні пожертви задля створення самої соціальної науки і можливості формувати в ній відповідні теорії і використовувати їх. У перспективі передбачалася конкретизація цих теорій, наближення їх до реалій людського життя. Проте, фактичний стан справ у суспільних науках виглядав таким чином, що засновані на редукціонізмі схеми часто виступали як готові теорії, інструменти соціального проектування і практичної дії. У політичній гносеології антиредукціонізм орієнтований на виявлення специфіки об'єктів, їх особливої логіки і, в цьому значенні, їх самобутності. Невідоме стає відомим не через зведення його до наперед сформульованих класифікацій і типологій, а за рахунок виявлення особливого, властивого йому способу буття [6, с.61–78].

Однією з ключових особливостей антиредукціонізму є настанова на формування концепції об'єкта в процесі взаємодії з ним і в процесі його пізнання.

Працюючи з суб'єктивним досвідом людини, неможливо не враховувати зв'язки причини і наслідку, які є основою для побудови суб'єктивної моделі світу [1, с.82–100], в тому числі й політичних відносин у ньому. При цьому можна виділити три основних способи роботи з інформацією: синтез, аналіз і аналогія.

Такою моделлю є уявлення про суспільство як про цілісний організм (О.Конт, Г.Спенсер, К.Маркс). За такого підходу в соціально-історичному аналізі набула поширення аналогія з еволюцією живих організмів. «Звичайно, всякі аналогії мають свої межі. Але водночас вони дають змогу багато що прояснити і навіть знайти нові шляхи осмислення соціальних процесів» [17, с.16–26].

Політичний процес – це особливого типу система, організована в часі. Їй властиві всі системні характеристики, а саме – наявність

елементів (дії, політичні акти, події і т.п.) і структур (розташування елементів в часі, їх порядок), а також їх функціональна визначеність і кореляція елементів. Украй важливим є виявлення тимчасового середовища, тобто співвіднесення з попередніми і подальшими процесами. Без цього не можна визначитись з питанням, чи є система відкритою (вона характеризується незавершеністю, розпливчастістю процесів) або закритою (така система має характеристики завершеності, можливості існування тимчасових меж) [4, с.5–19].

Аналізу і прогнозуванню політичних процесів може сприяти їх циклічна природа. Пізнаючи події, що відбулися, ми знаходимо їх відтворюваність у циклічному часі як на глобальному, так і на локальному та середньому рівнях. М.Еліаде в своїй праці «Міф про вічне повернення: Архетипи і повторюваність» відзначає: «Життя людини є безперервним повторенням діянь, які колись були зроблені іншими. Це свідоме повторення дій у рамках певної парадигми видає їх онтологічну сутність» [21].

Циклічна парадигма історії, а отже, і політичних процесів в ній, склалася ще в давньогрецькій філософії. Відомий вчений у галузі філософії історії В.Лебедев відзначив, що «циклічна модель космічного руху, будучи визначальною в міфах, знайшла відображення і в уявленнях грецьких мислителів про циклічний ритм соціально-історичного життя» [10]. Особливість античної інтерпретації ідеї циклу полягала у тому, що розвиток визначався як кругообіг безплідних повторень, без якісних змін.

Учення про циклічність розвивав Піфагор (584–500 рр. до н.е.), який стверджував, що все в світі повторюється нескінченну кількість разів у абсолютно однаковому вигляді. Для Геракліта (544–483 рр. до н.е.) світ уявлявся вічно живим вогнем, що закономірно розгорається і згасає. Емпедокл (484–424 рр. до н.е.) розглядав космогонічний процес розвитку як постійне чергування Любові і Ворожнечі.

Платон (427–347 рр. до н. е.) розповсюдив універсальний космічний закон кругообігу на суспільство. Згідно з його вченням

про Ідею (Ейдос), існує лише наслідування вічним прообразами. «Увесь світ, який сприймається за допомогою почуттів (світ речей), є лише колосальною сукупністю багато разів тиражованих копій з одного і того ж уявного оригіналу (світу ідей)» [12].

Давньогрецький історик Полібій (204–122 рр. до н.е.) розвинув далі вчення про циклічну зміну державних форм, виділивши 5 стадій (зародження, зростання, розквіт, зміна, завершення) всередині кожної з них [13; 14; 15].

А Фулідід, у свою чургу, не просто констатував можливість повторення подій, але й підкреслював корисність історичних досліджень для реалізації надбаного досвіду в нових умовах: «Мабуть, виклад мій визнають досить корисним всі ті, хто побажає мати ясне уявлення про минуле, що може, згідно з властивостями людської природи, повторитися коли-небудь у майбутньому в тому ж самому або подібному вигляді» [20].

Ідею циклічної парадигми історії продовжував розвивати в німецькій класичній філософії Г.Гегель, який стверджував, що нескінченна повторюваність закладена в природі речей: «При всьому нескінченному різноманітті змін, що відбуваються в природі, в них виявляється лише кругообіг, який вічно повторюється; у природі ніщо не нове під місяцем...» [2].

Економіст Н.Д. Кондратьєв ще в 1923–1928 рр. виявив коливання загальносвітової економічної активності – так звані «довгі хвилі». Усередині кожного такого циклу вчений визначив періоди (хвилі) [7, с.197]. На його думку, на моменти підйому таких хвиль припадає зростання соціально-політичної напруженості й конфліктності, коли питання стосовно вибору інших, незреалізованих можливостей привертає особливу увагу суспільства.

К.Ясперс пише: «Розвиток ділиться на періоди. Ми бачимо процеси, що охоплюють декілька століть і складають одне ціле в послідовності своїх стадій – від розквіту до завершення в пізній період розвитку» [22]. Японський філософ К.Янагіда говорить, наприклад, про «циркулюючий» час, що періодично повторюється. Процес безмежних

змін проходить «через нескінченну періодичну повторюваність (народження, зростання, розквіт, в'янення, смерть)» [22].

Таким чином, відзначимо, що різноманітні методи політичного аналізу і прогнозування можливо застосовувати залежно від конкретної ситуації. Кожне завдання, кожна проблемна ситуація в політиці потребує застосування відповідного методу або набору методів, які дають змогу проаналізувати наявні факти і на підставі тенденцій розвитку політичної ситуації зробити політичний прогноз. Жоден із методів політичної гносеології неможливо використовувати без урахування конкретного контексту, бо неправильний вибір методу аналізу може призвести до того, що важливі чинники не будуть враховані, і тоді прогноз буде помилковим. Кожен із методів політичного аналізу та прогнозу має свої межі евристичності та фактори ризику, які впливають на характер прогнозу і надалі вимагають детального вивчення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баксанский О.Е. Нейролингвистическое программирование как практическая область когнитивных наук / О.Е. Баксанский, Е.Н.Кучер // Вопросы философии. – 2005. – №1. – С.82–100.
2. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории / Г.В.Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993. – 480 с.
3. Дюркгейм Э. Социология: Ее предмет, метод, предназначение / Э.Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
4. Ильин М.В. Феномен политического времени / М.В. Ильин // ПОЛИС. – 2005. – № 3. – С.5–19.
5. Каспе С.И. Апология центра: о забытом методологическом ресурсе политической науки / С.И. Каспе // ПОЛИС. – 2005. – № 1. – С. 5–24.
6. Кемеров В.Е. Меняющаяся роль социальной философии и антиредукционистские стратегии / В.Е. Кемеров // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С.61–78.

7. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
8. Лазарев Ф.В. Понятие относительности знания в интервальной эпистемологии / Ф.В.Лазарев // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 43. – С.270–276.
9. Лапин Н.И. Антропосоциентальный подход: методологические основания, социальные измерения / Н.И. Лапин // Вопросы философии. – 2005. – №2. – С.17–29.
10. Лебедев В.Э. Философия истории и метаистории / В.Э. Лебедев. – Екатеринбург: Б.И., 1997. – 180 с.
11. Питерс Б.Г. Политические институты: вчера и сегодня / Б.Г.Питерс // Политическая наука: новые направления / [под ред. Р.Гудина, Х.Клингемана]. – М.: Вече, 1999. – С.218–232.
12. Платон. Собрание сочинений в 4 т. / Платон. – М.: Мысль, 1990 – 1994. – Т.3. – 1994. – 656 с.
13. Полибий. Всеобщая история в сорока книгах / Полибий. – СПб.: Наука. Ювента, 1994–1995. – Т.І. – 1994. – 496 с.
14. Полибий. Всеобщая история в сорока книгах / Полибий. – СПб.: Наука. Ювента, 1994–1995. – Т.ІІ. – 1995. – 421 с.
15. Полибий. Всеобщая история в сорока книгах / Полибий. – СПб.: Наука. Ювента, 1994–1995. – Т.ІІІ. – 1995. – 382 с.
16. Степин В.С. Марксистская концепция общества и проблемы построения современной картины социальной реальности / В.С.Степин // Философия и история философии. Актуальные проблемы: К 90-летию академика Т.И. Ойзермана. – М.: Изд-во «Канон+», 2004. – С. 12–17.
17. Степин В.С. Философия и эпоха цивилизационных перемен / В.С.Степин // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С.16–26.
18. «Технология власти» (философско-политический анализ) / [ред. Р.И. Соколова]. – М: ИФ РАН, 1995. – 163 с.
19. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века / А.И. Уткин. – М.: Изд-во «Эксмо», 2002. – 512 с.
20. Фукидид. История / Фукидид; [ред. Г.А. Стратановский]. – М.: Ладомир, АСТ, 1999. – 736 с.

21. Элиаде М. Миф о вечном возвращении: Архетипы и повторяемость / М.Элиаде; [пер. с франц. Е.Морозовой, Е.Мурашкинцевой]. – СПб.: Алетейя, 1998. – 250 с.

22. Янагида К. Философия истории / К.Янагида; [пер. с японск. Л.Ш.Шахназаровой]. – М.: Прогресс, 1969. – 237 с.

23. Lasswell H. Power and Personality. – N.Y., 1948.

3.3. Масштаб здійснення стратегічного прогнозування в американській моделі політичного аналізу

З точки зору синергетичного підходу, для того щоб зробити стратегічний політичний прогноз, треба розглядати і аналізувати світ як єдину геополітичну систему. Локальний прогноз потребує аналізу підсистем (складових цієї геополітичної системи), якими можуть виступати окремі країни або регіони. Тобто, локальна підсистема може розглядатись самостійно, якщо самоорганізаційні й організаційні процеси в ній сильніші за зовнішній вплив. Відповідно прогноз середнього рівня потребує аналізу процесів у підсистемах більш високого рівня (організація й утворення союзів і блоків між країнами). Варто також урахувувати, що атрактор розвитку підсистеми локального рівня тяжіє до включення в глобальний атрактор системи. Для верифікації та надання більшої достовірності політичним прогнозам вважаємо доцільним виділення глобального, середнього і локального рівнів політичного аналізу й прогнозування.

На глобальному рівні існує тенденція розвитку складних відкритих систем від простіших до більш складно організованих, на основі механізмів зворотного зв'язку між цілим і його елементами, загальним та одиничним. Якщо виникає система, яка не відповідає негентропійній тенденції, «то така система (підсистема) врешті-решт обов'язково повертається до такого біфуркаційного стану, тобто розпаду, на якому відбувається вибір нового атрактора її розвитку» [20].

Стратегічний рівень політичного прогнозування передусім передбачає аналіз глобальних проблем, тобто тих проблем, що не можуть бути вирішені силами однієї країни або навіть групою країн (виживання людського роду, захист цивілізації від загибелі та ін.). Глобальні політичні проблеми для свого рішення потребують концентрації зусиль у світовому масштабі. Серед таких проблем можуть бути: військово-політичні, політико-економічні, соціально-економічні та ін. Можливість стратегічного прогнозування значно ускладнюється тим, що окремі політичні діячі, прагнучи на локальному рівні досягти власних цілей, разом із запланованими можуть отримати й непередбачувані результати.

Глобальні проблеми, що вимагають стратегічних прогнозів, стосуються політичного життя окремих країн, політичної стабільності у світі в цілому, руйнування навколишнього середовища, демографічних проблем, поглиблення бідності, зростання націоналізму й релігійного фанатизму, занепаду культури тощо. Але, на думку В.Іноземцева, названі процеси зовсім не глобальні за своїми наслідками. Катастрофічне спустошення земель і смертоносні епідемії, швидке зростання населення й одночасне його зубожіння, міжнаціональна та міжетнічна ворожнеча – усе це в основному спостерігається на світовій периферії. Таким чином, «єдина проблема, що має глобальний характер, – взаємодія між першим світом та всіма іншими, між демократичною постіндустріальною цивілізацією та традиційними соціальними системами, де ще не сформувалось громадянське суспільство» [14, с.131–140], тобто між «світовим центром» та «периферією».

Складаючи стратегічний прогноз у сфері політики, неможливо обійти увагою питання владної взаємодії та домінування на різних рівнях суспільних відносин, а також ті конфлікти, які є наслідком цих відносин. Проте, на нашу думку, найбільш вдалий прогноз владних відносин можливий передусім на локальному рівні. Для цього прогнозу найкраще можуть підійти психологічний, інтервальний, системний, синергетичний методи.

Політичні конфлікти виникають як зіткнення несумісних, часом протилежних інтересів, зокрема: 1) на локальному рівні: внутрішньополітичні конфлікти – це конфлікти між окремими політичними діячами, партіями, етнічними групами, громадськими організаціями (для аналізу яких доцільно використовувати психологічний метод); зовнішньополітичні – між окремими державами та їх політичними лідерами; 2) на середньому рівні – це конфлікти між великими державами або військовими блоками; 3) на глобальному рівні – конфлікти між великими політичними або військово-політичними блоками (наприклад, в історії було протистояння між фашистською Німеччиною й антигітлерівською коаліцією; країнами капіталістичного і соціалістичного таборів; нинішнє протистояння так званого «світового центру» з «периферією»).

На всіх рівнях конфлікти можуть бути як збройними, так і гуманітарними. До збройних конфліктів можуть залучатися нові сили, завдяки яким процес може стати безконтрольним. Без застосування зброї між державами можуть статися фінансові, торговельні, митні, інформаційні «війни».

Ці фактори треба враховувати при політичному прогнозуванні, використовуючи наступні методи: структурно-функціональний аналіз (розглядає структуру й функції суспільства), когнітивно-синергетичний підхід (вивчає пізнавальні можливості самоорганізаційних процесів у суспільстві).

Також важливо пам'ятати, що емоційно-вольове вирішення політичних питань, яке має місце на локальному рівні політичних відносин, більшою мірою, ніж на середньому або глобальному рівнях, де діють стримувальні чинники, призводить до зловживань і волюнтаризму. А це, у свою чергу, є одним із чинників породження конфліктних ситуацій у політичній, економічній і соціальній сферах, для аналізу яких доцільно застосовувати біхевіоріальний підхід.

Як приклад, розглянемо, яким чином можна використовувати структурно-функціональний аналіз і когнітивно-синергетичний підхід для аналізу політичних подій. Після «холодної» війни,

завершенням якої став розпад СРСР, відбуваються наступні зміни в структурі міждержавних відносин. Утворився так званий «однополюсний» світ, де, безсумнівно, домінує США. Не лише тому, що США мають глобальні амбіції, але й тому, що жодна країна поодиноці не може конкурувати з США, що не можна сказати про союзи між державами.

Серед проблем, які визначають нові тенденції геополітичної перебудови світу, найбільшої уваги, на думку А.Гальчинського, потребують системні суперечності глобалізації, поглиблення на її основі міждержавної стратифікації, розмежування країн на «цивілізаційний центр», або так зване «глобальне ядро» і «периферійну зону» (тут гарні результати дає запропонована Е.Шилзом концепція відносин між «центром» і «периферією»). Процеси глобалізації на її нинішньому етапі виявилися американізованою формою суспільного прогресу. Глобалізація сьогодні – це, швидше за все, американізація, аніж європеїзація. Багатополярність, характерна для теперішньої політичної ситуації, – це конкуренція інтересів. За таких умов «американські союзники і, насамперед, об'єднана Європа як один із основних приборчників багатополярної перебудови світу не мають альтернативи, оскільки змушені підтримувати Сполучені Штати, адже їх політичний, військовий та економічний потенціал не дає їм змоги діяти самостійно, тим більше всупереч США. У цьому контексті «окремі аналітики небезпідставно розглядають європейський інтеграційний процес, у тому числі й розширення ЄС, як захисну реакцію на американську гегемонію» [11, с.18–28].

Якщо проаналізувати за допомогою структурного й синергетичного підходу світові ресурси, можна побачити, що на Близькому Сході зосереджено до 80 % світових запасів нафти й газу. Тому очевидно, з точки зору синергетичного підходу, що той, хто контролює ці ресурси, – контролює й світову економіку. Сьогодні складно визначити єдину країну, яка контролює світові ресурси, але США тут беззаперечно домінують. Якщо припустити, що в результаті світової конкурентної боротьби відбудеться зміна країни, що контролює

ці світові ресурси, адже нині з'явилися інші суб'єкти таких намагань (Європейський Союз, країни Азійсько-Тихоокеанського регіону), то розвиток світової системи може перейти до іншого атратора. Тому надзавдання США – запобігти виникненню в Євразійському регіоні ще одного центру сили, рівного за можливостями США, який би мав змогу конкурентно впливати на розвиток глобального соціуму. Таких імовірних акторів розглядається чотири: Японія, Китай, Європейський Союз і Російська Федерація. Крім того, беруться до уваги різні варіанти об'єднання країн: Росії з Іраком; Росії з Китаєм; Росії з Китаєм та Індією; Китаю з Іраном та Індією.

Основні інструменти проведення зовнішньої політики США на сході Євразійського континенту – це участь в Азійсько-Тихоокеанському економічному співробітництві (АТЕС) та у формуванні системи азійсько-тихоокеанської безпеки разом з Японією й Південною Кореєю.

Аналізуючи найрізноманітніші процеси з точки зору синергетичного підходу (особливо у високорозвинених країнах), неважко помітити, що темпи соціально-економічного прогресу в більшості залежать від інтенсивності природничо-наукових відкриттів. Мірилом об'єктивності, відносної істинності та практичної цінності будь-якої похідної інформації може бути тільки те, що є генетично первинним й онтологічно максимально наближеним до суб'єктивних субстанціональних процесів, таких як фундаментальні природничо-наукові знання людини дієвої, людини економічної [13, с.450].

Стратегічне політичне прогнозування передбачає аналіз конкретних суб'єктивно-об'єктивних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності, які будуються на інформаційно-цільовій основі. Ретроспективний аналіз показує, що у різні періоди соціальної історії інформаційні знання не тільки здобувалися, використовувалися й накопичувалися, але й різними способами систематизувалися. Це еволюційно, а інколи й стрибкоподібно виводило людство на якісно новий рівень технологічного та соціально-економічного розвитку [18, с.71–74].

Можна зробити висновок, що зміни і трансформації, спричинені міжнародним потоком інформації, мають привести до різноманітних впливів як на рівні індивідуума, так і на інституційному, міжгруповому, етнічному, державному, регіональному та глобальному рівнях:

- на індивідуальному рівні здійснюються впливи на судження, освіту, роботу, відпочинок тощо;
- на інституційному рівні відбуваються впливи на політику, бізнес, релігію;
- на міжгруповому рівні змінюються закони міжгрупової та міжособистісної взаємодії, традиційні канали передачі інформації тощо;
- на рівні етносів та національних меншин здійснюються впливи на такі процеси, як ідентичність, національно-визвольна боротьба, сепаратизм або інтеграція;

на рівні держав відчутні впливи на національну безпеку, суверенітет, соціально-економічний розвиток;

на глобальному рівні відбуваються впливи на такі проблеми, як співробітництво, конфлікт, ресурси, світова торгівля, транснаціональні корпорації тощо [18, с.71–74].

Кожний із цих впливів заслуговує на ретельне вивчення задля комплексного інформаційно-аналітичного забезпечення процесів комунікації окремих країн на світовому рівні.

При складанні глобального політичного прогнозу необхідно враховувати і аналізувати те, що політика сусідства Європейського Союзу спрямована на розбудову «ширшої Європи» (у складі розширеного ЄС та його сусідів). «У цій міжнародній системі, так само, як і в інших структурах, має підтримуватись певний баланс зобов'язань та впливу. Він може бути справедливим або ні» [15, с.61–70].

Застосування системного підходу показує, що при складанні стратегічних політичних прогнозів не можна не врахувати той факт, що в період становлення постіндустріальної цивілізації серйозні зміни відбулися і у системі ринкових відносин. З одного боку, відбувається активізація дрібного і середнього бізнесу, стрімкий

розвиток інфраструктури і сфери послуг, з іншого – підвищення ролі таких параметрів продукції, що випускається, як новизна, якість, мініатюрність та ін. Усе це спричинює загострення конкурентної боротьби, коли великі транснаціональні корпорації витісняють зі світового ринку дрібніші, оскільки останні не можуть інвестувати достатньо коштів у розвиток наукоємних технологій. У останні десятиліття як світова, так і національні економіки стали орієнтуватися не просто на масовий попит, а на конкретного споживача і його зростаючі запити. Можна погодитись із думкою М.Кроз'є, що «головним завданням у сучасних умовах є оволодіння складністю, яка врешті-решт має перетворитися на «організовану складність» [23, с.16].

Коли ж транснаціональні корпорації перестають конкурувати з малим бізнесом, вони починають боротися за сфери впливу з державами, таким чином здійснюючи перехід з локального політичного рівня на середній та глобальний. Цей чинник не можна ігнорувати, складаючи глобальний прогноз, який, у свою чергу, впливатиме на прогнози локального і середнього рівнів. Отже, варто звернути увагу на таку важливу для політичного аналізу і прогнозу обставину, як вплив транснаціональних корпорацій на політичні події.

Щодо прогнозування політичних подій на середньому рівні, слід зазначити, що це відносини між окремими державами та міждержавними спільнотами. За приклад прогнозування політичних подій на середньому рівні може бути представлена взаємодія ЄС і України, для аналізу якої використовується синергетичний підхід та концепція про відносини між центром і периферією.

Становище України, її сьогодення та майбутнє нерозривно пов'язані із самоорганізаційними процесами формування Євразії як єдиного геоекономічного комплексу. Загальноприйнятим є розуміння впливу на економічне становище України зокрема і євразійського простору в цілому трьох провідних економічних і політичних світових центрів – ЄС, США, Росії, а також загальної тенденції глобалізації [26, с.60–65]. Без аналізу впливу цих чинників і тенденцій

на розвиток Євразії й України важко говорити про політичне прогнозування.

Відповідно до структурного підходу «суспільно-політичний устрій є реальна системна структура, яка визначає розподіл ресурсів влади, свободу дії та її межі» [25]. Від того, яка політична сила приходить до влади на локальному рівні, багато в чому залежатиме зовнішньополітичний курс держави. Таким чином, події локального рівня здатні чинити вплив на глобальний і середній рівні.

Політична ситуація може аналізуватися і класифікуватися за характером її утворення – об'єктивно й суб'єктивно обумовленим, а також за місцем утворення в політичному процесі – на початковому етапі політичного процесу, під час формування проекту, визначення загальної або поточних цілей, у період здійснення проекту тощо.

Для аналізу політичних подій і створення політичного прогнозу можна використовувати методологію системного підходу, яка є частиною політичної гносеології. Системний аналіз є частиною «методологічного інструментарію», необхідного для підготовки і фундаментального обґрунтування рішень у галузі соціальної та економічної діяльності. Особливої актуальності набуває системний аналіз, зважаючи на побудову розвиненого демократичного суспільства в світі.

Варто зазначити, що для моделювання і прогнозування політичних процесів на локальному рівні шляхом застосування когнітивно-синергетичного підходу дуже добре підходить сфера бізнесу. Аналіз процесів, що відбуваються в ній, відповідає поставленій меті. Сфера бізнесу також слугує своєрідним випробувальним полігоном для перетворення державно-бюрократичних структур. Відпрацьовані нею нові методи менеджменту стали предметом найретельнішого аналізу теоретиків і практиків управління з метою їх застосування в державній адміністрації, яка постійно критикувалася ними за своє марнотратство й економічну неефективність. У результаті в 70–80-х роках ХХ ст. керівництво низки західних країн дійшло висновку про необхідність переходу від державного адміністрування до державного

менеджменту, що передбачає інкорпорацію в сферу державного управління деяких ринкових механізмів. У зв'язку з цим було вирішено упровадити в державний апарат дух заповзятливості, ініціативи, турботи про клієнта, а також зробити його апарат більш демократичним, прозорішим і доступнішим для громадян [19, с.102–115].

Нині одним з найпопулярніших понять теорії управління стала «невизначеність», яка у фаховій літературі трактується як постійна мінливість умов ринкового середовища і запитів споживачів, що вимагають оперативної переорієнтації виробництва і збуту товарів. Ця обставина зумовила пошук нових, гнучкіших, організаційних структур, здатних швидко адаптуватися до умов зовнішнього середовища. В результаті організаційні перебудови стали постійним чинником розвитку компаній. Вони відмовляються від жорстких бюрократичних форм, скорочують число рівнів адміністративної ієрархії, делегують значну частину управлінських повноважень конкретним виконавцям. Під час проведення управлінських реорганізацій особлива увага звертається на вивільнення творчого потенціалу працівників, вдосконалення їх знань і навичок, стимулювання ініціативи і посилення відповідальності за кінцевий результат. Це свідчить про те, що в сучасних умовах людський чинник стає більш важливим ресурсом підприємства, ніж його виробничі потужності або фінансовий капітал» [19, с.102–115]. Звідси можна зробити висновок і про зростання впливу людського чинника на політичні процеси, що важливо для проведення політичного аналізу і складання політичних прогнозів.

Управлінська теорія, заснована на ідеях Ф.Тейлора і М.Вебера, виявилася нездатною передати цю складність і стати основою нової адміністративної практики. Стало ясно, що, подібно класичній науці, колишня теорія бюрократії, а разом з нею і сама бюрократична система, ефективні лише у чітко визначених сферах, а саме там, де мають місце повторювані рутинні процедури і де за постійних умов зовнішнього середовища вирішуються стандартні завдання.

Тому апарат державного управління потребує нового підходу і структурних змін. Цей чинник також необхідно враховувати для проведення локального політичного аналізу і складання прогнозів.

У дослідженнях «будь-якого роду політичних відносин – міжнародних, національних або локальних – широко застосовується категорія влади» [25]. Багато авторів стверджують, що відносини влади є найважливішою, якщо не головною і визначальною, складовою політичних відносин. Відмінності між політичними системами або глибокі зміни в суспільстві сприймаються насамперед як розбіжності в розподілі влади між індивідами, групами й іншими соціальними одиницями.

Відносно такого суспільного явища, як влада, можна сказати, що вона позитивна, якщо конструктивна і заснована на принципі поваги і захисту прав людини. Можна відзначити, що на двох полюсах влади знаходяться тоталітаризм (гіпертрофована влада і, як наслідок, непомірність насильства на всіх рівнях) і анархізм (формальна абсолютна свобода для всіх, яка насправді обертається правовим хаосом і «беззаконням»). Норвезький дослідник Н.Крісті вважає, що «влада означає можливість примусити інших людей робити те, що ви хочете, щоб вони робили, незалежно від їх власного бажання» [17]. Н.Крісті, розглянувши цю проблему, дійшов висновку, що влада необхідна – це неминуче зло, але влада повинна контролюватися. Питання полягає лише в тому: Хто контролюватиме того, хто контролює? Існує, звичайно, такий універсальний інститут, як громадська думка, проте історичний досвід показує, що й цією думкою можна вправно маніпулювати, схиляючи її в той чи інший бік.

У сучасній ситуації «через ухвалення великої кількості законів, що реально захищають права особи перед державними структурами і урядовцями, виникає вакуум реальних правових ініціатив громадян, які звикли «по-старому» поглядати «вгору», чекаючи чергових «цінних вказівок» [16, с.260–265].

Посилення ролі політичного впливу в житті суспільства на локальному рівні, будучи симптомом переходу від тоталітарних форм

правління до демократичних, зумовлює інтерес до механізмів здійснення такого впливу. В цьому «велику роль відіграють політичні партії як основний засіб зв'язку між суспільством і владою» [25]. Одним із найважливіших механізмів здійснення політичного впливу регулювання масової політичної поведінки є вибори. Вони допомагають сучасним урядам зберегти свою силу і владу, оскільки широке залучення мас у виборчій кампанії знижує загрозу «підриву» усталеного порядку. Варто ураховувати, що за різними політичними партіями, що борються за владу, можуть стояти реальні сили як локального (олігархи, політико-економічні клани), так і глобального (транснаціональні корпорації) та середнього рівня (сусідні держави). При цьому зростає роль аналізу передвиборчої ситуації та політичного прогнозу, що дає змогу оцінювати шанси тієї чи іншої політичної сили. Правильний прогноз перемоги на виборах певної політичної сили (прогноз або локального, або середнього рівня) дозволяє робити висновок про співвідношення сил в уряді і тим самим здійснювати прогнози глобального рівня.

Свого часу Уїнстон Черчілль казав, що демократія має безліч недоліків, але нічого кращого людство поки не вигадало. Демократія дійсно забезпечує ефективне управління складними соціальними системами, оскільки припускає багатоманітні зворотні зв'язки, що коригують управлінські рішення. За монархічної та автократичної форми правління ці зв'язки різко слабшають. Але в умовах швидких змін соціального життя починають загострюватися і вади демократії, яка в сучасних умовах орієнтує владу більше на тактичні, ніж на стратегічні програми. Президент обирається на чотири роки, максимум на вісім років (два терміни), тому і думає – що здатен зробити за цей короткий термін та які реальні результати може одержати [24, с.16–26].

В основі передвиборчої програми партій, які борються за владу на локальному рівні, лежить певна соціальна концепція. Рішення соціальних питань – звично серед перших за значущістю пріоритетів електорату. Виборець знайомиться з програмами політиків, партій і обирає найприйнятніші варіанти і пропозиції. Таким чином,

соціальна політика планується і пропонується для розгляду вже на стадії чергової виборчої кампанії. Виборець під час виборів віддає свій голос не тільки за політичну програму, політичного лідера, але визначає і майбутню соціальну політику.

Ми говоримо про ідеальну ситуацію. Проте «далеко не завжди і не скрізь майбутній уряд обмірковує реальні соціальні програми, часто майбутні соціальні заходи лише декларуються» [21, с.20–29].

Можна відзначити, що політичні лідери, формально представляючи інтереси певної політичної сили, мають і особисту зацікавленість у перемозі на виборах. Оскільки вони обираються на обмежений строк, то у більшості зацікавлені в короткострокових прогнозах локального або середнього рівня і меншою мірою – в довгострокових прогнозах глобального рівня. Ще більш локальні і короткострокові прогнози створюються під час передвиборчої кампанії. Політичний лідер тактично орієнтований, однак в умовах планетарних перетворень, що змінюють стан сучасного світу, на думку В.Стьопіна, потрібна інша стратегія. Повинна бути відповідальність людини перед майбутніми поколіннями, а не просто короткочасна боротьба за голоси виборців. Сучасні політико-правові ситуації актуалізують проблеми стандартів і цінностей техногенної культури. Сьогодні нові технології «програмування масової свідомості ініціюють різноманітні практики інформаційного насильства, які зовні мають вигляд добровільного вибору особи в демократичному суспільстві» [24, с.16–26].

У даній ситуації контроль над ЗМІ має принципове значення, бо зміна характеру подання інформації може відіграти роль «перемикача» макросоціальних процесів. Наприклад, публікація прогнозу виборів за результатами аналізу даних соціологічного опитування, в яких зазначені політичні партії, які не подолають законодавчо означений бар'єр, виявляється сильним чинником впливу на потенційних прихильників цих партій, що, не бажаючи втратити свої голоси, віддають їх за більш численні партії.

Соціетально-діяльнісний підхід є релевантним багатьом активістським концепціям постмодернізму. Цьому підходу близькі

орієнтації на діяльнісну людину, на належне урахування ролі спонтанних соціальних практик [12]. При цьому антропосоцієтальний підхід «не викидає за борт» проблеми макроструктур, а прагне з'ясувати взаємозв'язок суб'єктивного і об'єктивного в суспільстві, його мікро- і макрорівнів, їх взаємні переходи.

Для прогнозування на локальному рівні корисно проаналізувати політичний стиль окремих політичних організацій, використовуючи біхевіоріальний підхід. У політичних науках «поняття «стиль» звичайно використовується для зіставлення того, як щось робиться, з тим, що, власне, робиться, форми зі змістом, засобів із цілям» [22, с.67–77]. Водночас, можна навести достатньо випадків, коли зіставлення політичних стилів з їх політичним змістом виявляється аналітично цінним.

Політичний стиль кожної політичної організації визначається природою капіталів, які мають у своєму розпорядженні її прихильники.

Одна з основних функцій сучасної держави полягає в підтримці правил політичної гри шляхом придушення будь-яких спроб використовувати здатність до насильства як приватний політичний ресурс. Проте може скластися ситуація, коли держава з тих або інших причин не в змозі реалізувати свою монополію на насильство і успішно інтегрувати фахівців із його здійснення (військових, поліцейських, співробітників спецслужб), що відкриває широкі можливості для використання екстремістської стратегії [22, с.67–77].

Таким чином, проаналізувавши різні рівні (глобальний, середній, локальний) політичного аналізу та прогнозу можна зробити висновок про те, що досить складно провести точну межу, де завершується глобальний рівень прогнозування і де починається середній або локальний рівень політичного прогнозу.

Події, які відбуваються на глобальному рівні, можуть впливати на локальний та середній рівні, і навпаки. На нашу думку, глобальними процесами можна вважати ті процеси, які здійснюють фронтальний вплив на весь світ як глобальну політичну систему. Локальними можна

вважати ті політичні процеси, котрі, будучи підсистемами, входять як складові частини в глобальний процес, але істотно не впливають на світове розташування політичних сил, і у них самоорганізаційна складова переважає зовнішній вплив. Отже, прогнози глобального рівня, з одного боку, потребують аналізу більшої кількості фактів, а з іншого – дають більш точний результат. Залежно від того, в якому контексті нас цікавить той чи інший політичний процес, можна обрати відповідний метод, який дасть більш адекватний політичний прогноз, відповідно до наших потреб. Сутність політичних подій полягає не в тому, що саме відбувається в даний конкретний момент, а в тих віддалених наслідках, до яких повинні привести ті події, що зараз відбуваються. Завдання політичного аналізу і полягає в тому, щоб адекватно визначити, які події можуть здійснити вплив на хід політичних процесів, і на цьому ґрунті скласти достовірний політичний прогноз.

Із завершенням «холодної війни» та її заміщенням розмитою, непередбачуваною і мінливою міжнародною системою американська політична думка дедалі виразніше просувається шляхом концентрації уваги на дослідженні новітніх викликів і загроз національній політиці у галузі безпеки. При цьому зовнішня політика на початку ХХІ століття формулюється «мозковими центрами» США в рамках саме безпекового пріоритету, що викликано і пояснюється сприйняттям сучасної міжнародної системи більш небезпечною і менш прогнозованою, ніж та, що їй передувала. Причому одне з центральних місць у сучасних протистояннях і конфліктах за рівнем їх небезпечності від самого початку 1990-х років відводиться євразійським просторам [1, с.467–491].

Як зазначає засновник і багатолітній керівник вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень З.Бжезінський, від останньої декади двадцятого століття конфлікт на євразійському просторі спричинює найбільше занепокоєння станом безпеки у світі: «Південно-східна периферія Євразії є ареною небезпечних етнічних і релігійних міждержавних воєн, вмістилищем екстремістських

режимів, які прагнуть зброї масового ураження, джерелом найбільш фанатичних вірувань і войовничих рухів, з якими на певному етапі окремі держави могли б поділитися зброєю» [2, с.41].

Відповідним чином формулюються цілі серйозних аналітичних розробок, із чого зазвичай розпочинаються практично всі матеріали Ради зовнішніх зв'язків, корпорації «РЕНД», Інституту Брукінгса, Фонду Карнегі за міжнародний мир, Центру стратегічних і міжнародних досліджень, Фонду «Спадщина», Американського інституту підприємництва та інших впливових американських незалежних аналітичних центрів. Саме Рада зовнішніх зв'язків США (яка, крім визнаного дослідницького центру, користується популярністю ще й як центр закулісних впливів великого бізнесу та інтелектуальних еліт на формування зовнішньополітичних і безпекових рішень адміністрацій Білого дому) ще за рік до розпаду СРСР видала колективну монографію під редакцією Н.Різопулоса «Заморські зміни: американська зовнішня політика у світі, що трансформується», яка складається із 12-ти відносно коротких політичних есе на тему регіональних конфліктів у постбіполярну добу. У ній формально і по суті було започатковано підхід до постбіполярної системи міжнародних відносин як такої, що міститиме у собі непередбачувані виклики і загрози національним інтересам і безпеці Сполучених Штатів.

Звичайно ж, і в цій фундаментальній праці чільне місце відводиться викликам і загрозам міжнародній безпеці, які йдуть від перебігу подій у нових незалежних державах та від відносин між ними [3]. Доречно відзначити, що вона була підготовлена в рамках спеціального проекту «Заморські зміни», ініційованого тогочасним головою Ради П.Петерсоном. Як відзначає у вступі до цієї праці П.Тарнофф, метою П.Петерсона було названо проведення сутнісного аналізу радикальних змін американської ролі і впливів в оновлюваному світі [3].

Саме Рада зовнішніх відносин ще 1990 року через своїх провідних аналітиків почала запроваджувати оцінки майбутнього в рамках

зникнення СРСР з політичної мапи світу. Відомий дослідник Т.Моренсен у журналі Ради «Foreign Affairs» писав: «Наріжний камінь нашої концепції національної безпеки – стримування – відходить у минуле. Первинна загроза, якою понад сорок років виправдовувався наш військовий бюджет, бази і зарубіжна допомога відходять у минуле. Головна призма, крізь яку ми розглядали більшість наших дипломатичних дій та союзів відходить у минуле. Те, що вони відходять, є підставою для торжества миру і свободи. Почався пошук нового фокусу для нашої національної безпеки, але якщо президент не зможе швидко вказати шлях до консенсусу поміж тими нашими діячами, які розробляють рішення щодо національної безпеки на засадах довіри до нових цілей, які спрямовуватимуть фундамент нашої зовнішньої політики і військового планування на довготривалі строки, нинішній стратегічний вакуум, схоже, може бути заповнений не тільки без плану, але й не мудро також» [4].

Контекстуально варто відзначити, що вслід за визначенням і формулюванням цілей кожного разу заявляються методичні опції. Коли йдеться про великі за масштабами дослідження, то в консолідованому вигляді це виглядає як вибір базового методу, яким традиційно виступають метод стратегічного оцінювання і політико-системний аналіз, а потім – обґрунтування доцільності і доповнення іншими методичними ідеями і принципами. Якщо здійснюється поточна аналітична робота, скажімо, у вигляді поглибленого коментування подій у зовнішньому світі, які можуть стосуватися національних інтересів США, то метод не заявляється, але він кожного разу містить у собі основні показники стратегічного оцінювання і політичного аналізу.

Стратегічне оцінювання насамперед застосовується у тому сенсі, що завжди подається набір політичних опцій, які загалом чи окремо найкращим чином забезпечують реалізацію поставленої цілі і визначених завдань.

Пріоритет політичного аналізу проявляється у тому, що завжди традиційно розглядаються та вивчаються емпіричні деталі, у тому

числі робляться посилання на історичні прецеденти і приклади, а потім настає черга синтезованих положень, висновків і – обов'язково – рекомендацій вищим ешелонам влади. Доречно буде відзначити, що в Канаді навіть видається журнал «Політичні опції», що поклав в основу поглиблений аналіз проблем, які мають постійне значення, а також визначення перспектив на майбутнє.

Не варто допускати спрощеного тлумачення методу стратегічного оцінювання. Обов'язковою вимогою до його застосування виступає порівняння конкуруючих (і конкурентних) політичних опцій із бажаним контекстуальним застосуванням історико-порівняльного методу. При цьому не допускається ізольований розгляд опцій, що вивчаються. Безумовною вважається залежність ефективності політичних рекомендацій як остаточного наслідку аналітичних розробок центрів, діяльність яких розглядається, від множинності політичних опцій. Російського вектора зовнішньої політики це стосується найбільше, адже «мозкові центри» Сполучених Штатів фактично одразу сприйняли незалежну Російську Федерацію потенційним продовжувачем зовнішньої політики великодержавного гатунку не тільки за традицією, але й з урахуванням просторових обсягів цієї держави.

Такі видатні представники американських аналітичних центрів, як приміром Дж.Най, знову-таки першими представили свій погляд на майбутнє в рамках «обов'язку» Сполучених Штатів стати глобальним лідером після краху соціалістичної системи. Цей теоретик назвав Америку приреченою на лідерство ще 1990 року [5]. Є всі підстави вважати таку оцінку стратегічним оцінюванням майбутнього з виходом на базову концепцію постбіполярної архітекτονіки міжнародних відносин, що нею став американський гегемонізм.

Це тим більш важливо для аргументації авторської позиції з огляду на те, що безпосередньо у теоретико-методологічному контексті таким же першим кроком у стратегічному оцінюванні вважається вибір концептуальних рамок, який включає в себе такі згадані вище елементи політико-системного аналізу, як визначення

проблеми, ідентифікація базових інтересів, цілей і опцій, вибір сутнісних (не другорядних) об'єктів для аналізу. Власне після цього настає черга аналітичної роботи. Концепція завершення холодної війни, представлена в розробках американських дослідницьких центрів вже того ж таки 1990 року, стала ще однією із розряду базових. Її на вагомому підґрунті розробив і сформулював відомий політолог В.Хайленд в монографії «Холодна війна» завершилася [6].

Отже, як показано на прикладі, стратегічне оцінювання в американській політичній науці зазвичай розпочинається з розроблення концептуальних рамок. Однак необхідно зауважити, що якісні показники і остаточні виміри у більшості залежать від особистого сприйняття зовнішнього світу конкретним аналітиком. Як правило, на такий вибір прямий вплив здійснює рівень кризовості у міжнародній системі, що може визначати й коригувати стан і перспективи забезпечення національної безпеки США, дво- і багатосторонні відносини цієї держави, а також безпекову позицію союзних Америці держав. Тільки після цього відбувається залучення інших елементів стратегічного оцінювання на етапі обрання дослідницької концепції, що далеко не завжди включає в себе гіпотезу. Показово це простежується у колективній монографії про американські цілі у постбіполярному світі такого відомого «мозкового центру», як Інститут сучасних досліджень. Ч.Краутхаммер, розділ якого відкриває цю публікацію жорсткими політологічними термінами, подає дещо інше бачення ситуації на початку 1991 року.

Його позиція свідчить про багатовимірність концептуальних підходів співробітників «мозкових центрів» США. Науковець вважає, що Сполученим Штатам на той час варто було далі докладати серйозних зусиль для досягнення остаточної перемоги в «холодній війні». Але в іншому принциповому вимірі його концептуальний вибір збігається з позиціями колег. Першою чергою це стосується зв'язку між завершенням «холодної війни» і доцільністю продовження дій, спрямованих на зменшення рівнів викликів і загроз національній і міжнародній безпеці. При цьому проводиться прямий зв'язок

проблеми із ситуацією в нових незалежних державах, зокрема, в Російській Федерації [7, с. 5, 9–10]. Автор іншого розділу монографії Т.Г.Карпентер доповнив концептуальні засади дослідження тезою про безперспективну загрозу втягування Сполучених Штатів Америки у локальні конфлікти, які триватимуть і після розпаду Радянського Союзу [7, с. 82–84].

Сучасним американським дослідникам політичних проблем і глобального розвитку в аналізі актуальних процесів і явищ нинішнього світу на етапі вибору дослідницької концепції постійно притаманний пріоритетний підхід до викликів і загроз американській безпеці та національним інтересам загалом. Обов'язковою складовою при цьому є постановка під сумнів навіть очевидних ситуацій і подій у контексті їхньої значимості на даному етапі дослідження. На цьому рівні стратегічне оцінювання категорично не може розглядатися лише складовою політико-системного аналізу, оскільки воно взагалі фактично не є суто аналітичним засобом. Це радше – відображення вже накопичених суб'єктивних знань і поглядів певного дослідника чи експерта.

Саме у такий спосіб будує свою концептуальну парадигму стосовно Російської Федерації відомий дослідник з Принстонського університету С.Коткін, чії розробки активно представлені серед ключових досягнень консервативних дослідницьких центрів. На його погляд, Радянський Союз зовсім не зазнав поразки 1991 року і не зійшов з політичної арени. Адже, пише він на самому початку монографії «Попереджений Армагеддон. Радянський колапс 1970–2000», пострадянська Росія навряд чи стане на шлях стабільних неоліберальних реформ і, можливо, ніколи не зможе відтворитися справді демократичною державою [8, с.142–170].

Власне концептуальним вибором визначається спектр опцій, які пропонуються американській державі і політичним силам. Цим диктується залучення до великих проектів аналітиків різних поколінь і диференційованого досвіду, що дає змогу поєднувати традиційні підходи з радикальною новизною концептуального характеру. Такий

підхід особливо значимий і популярний в умовах міжнародної системи початку ХХІ століття, позначеної непевністю у позиціях і ролі традиційних акторів міжнародних відносин та появою нових впливових держав-претендентів на регіональне й навіть глобальне домінування.

Особливість американського досвіду побудови і організації системи політичного аналізу у сфері міжнародних відносин полягає і в тому, що окреслені дослідницькі центри часто включають до емпіричного матеріалу дані розвідувальних служб Сполучених Штатів. Однак і це, як показав доволі сумнівний досвід обґрунтування доцільності війни з режимом Хусейна у 2003 році, не може бути гарантом точних формулювань і, головне, – безпосереднім фактором впливу на рішення посадовців вищого рівня. Крім того, події перших місяців 2003 року засвідчили можливість подання спецслужбами недостовірної або неповної інформації, що автоматично породжує порушення в точності політико-системного аналізу, викликані викривленням емпіричних даних.

На фундаментальному рівні цей аспект розкрито в авторській монографії лауреата Пулітцерівської премії Т.Вайнера «Історія ЦРУ» [9], який, аналізуючи доповіді ЦРУ про ситуацію в Югославії, пише про явні запізнення авторів із попередженнями адміністрації Білого дому про масові вбивства цивільних громадян [9, с.457], фактичне ігнорування вбивства майже 200.000 гватемальців за сорок років, що пройшли після організованого ЦРУ 1954 року заколоту проти законно обраного президента [9, с.458], зонайменше бездіяльність цього відомства в час, коли на території Судану сформувався і активно діяв центр підготовки терористів, серед яких перебував і О.Бін Ладен [9, с.461]. Далі він показує, що власне цей колишній глава міжнародного тероризму від осені 1998 року міг бути знешкоджений американцями, але цього з якихось причин не сталося [9, с.473].

Що стосується власне терористичних актів 11 вересня 2001 року, то цей автор переконаний у навмисних спотвореннях рівня терористичних загроз для Америки. Промовистим він називає той

факт, що ЦРУ організувало «полювання» на О.Бін Ладена тільки через одинадцять місяців після трагічних подій у Вашингтоні та Нью-Йорку [9, с.483].

На тлі переосмислення вказаних подій в політичній думці США набув популярності новий підхід до інформації, яка надходить від розвідувальних служб і подається для аналізу. Буквально обов'язковим атрибутом інформаційного потоку вважається відсутність у ньому оцінок або мінімум їх наявності. Натомість декларується потреба в максимумі конкретних даних, статистики, подій тощо. Тільки за таких умов можливим видається точне оцінювання викликів і загроз національній безпеці й національним інтересам Сполучених Штатів як базовій складовій вироблення дослідницької концепції.

На відміну від розвідувальних служб, аналітики і експерти «мозкових центрів» не стільки описують події і процеси, скільки шукають і визначають їхні зв'язки з минулою діяльністю американської дипломатії і перспективами впливу на інтереси держави. Невід'ємним елементом аналізу на першому етапі дослідження виступає відповідь на питання «чому так сталося?» замість більш важливого для розвідки – «що відбувається у тому чи іншому місці зовнішнього світу?».

Оскільки, причинно-наслідкові зв'язки далеко не завжди лежать на поверхні, кожен дослідник знову і знову залучає власні знання і досвід для оцінювання новітніх подій, ситуацій і явищ з виокремленням викликів, загроз і небезпек. Відповідні пояснення у всіх без винятку випадках у нинішній ситуації ускладнюються все тими ж рисами міжнародної системи, про які йшлося вище. І, як правило, існує пряма залежність між якістю первинного обґрунтування концептуального вибору, ефективністю політичного аналізу й наступних рекомендацій, що можуть бути покладені в основу програм, проектів і конкретної дії американської дипломатії.

Ще 1992 року дослідники з Центру стратегічних і міжнародних досліджень вказували на явну нестачу у дослідників міжнародних відносин і практикуючих політиків методичного інструментарію,

спроможного забезпечити розробку адекватної відповіді новим викликам і загрозам. Преса, відзначав Б.Робертс, перенасичена інформаційними повідомленнями, книги запізняються, а тому тільки наукові журнали можна, мовляв, розглядати суб'єктами серйозного аналізу і політологічного дискурсу. Новий методичний підхід бачився цьому дослідникові у пріоритеті політико-системного аналізу, спрямованого на виявлення адекватного політичного вибору та відповідних дій [10]. Це дає змогу віднести цього вченого до числа фундаторів нової методичної парадигми в американських дослідженнях постбіполярного світу.

Коли мова йде конкретно про оцінювання зовнішньої політики держав, очевидним фактором роздвоєння й навіть дихотомії виступає суб'єктивний підхід аналітиків до визначення значимості чинника невідповідності стану національної політичної системи і рівня впровадження суспільної демократії евро-американського зразка іншим інтересам США, передусім, у безпековій сфері.

Описуючи доцільність певних дій американської держави, спрямованих на консолідацію позицій із стратегічним партнером, кожен американський аналітик зазнає суттєвої залежності від фактора недоцільності демонстрації Сполученими Штатами незадоволення проявами авторитаризму у його внутрішній політиці, що зумовлює висновки про те, яким чином цей вплив оцінюється і визначає суть рекомендацій стосовно дво- і багатосторонніх відносин США, позначається на американській геостратегії загалом і на європейській та євразійській політиці цієї глобальної держави зокрема.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1.Бойко-Бойчук Л. Синергетика як методологічний підхід у дослідженнях соціальних наук / Л. Бойко-Бойчук // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С.56–63.

2. Боришполец К.П. Методы политических исследований : учеб. пособие для студ. вузов / К.П. Боришполец. – М.: Аспект-Пресс, 2005. – 221 с.

3. Борко Ю. Европейский Союз: углубление и расширение интеграции / Ю.Борко // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 8. – С.153–159.

4. Браун П. Посібник з аналізу державної політики / П. Браун. – К.: Основи, 2000. – 243 с.

5. Брусиловська О.І. У пошуках місця під сонцем. Відносини України з країнами Східної та Центральної Європи: кризь призму наукових досліджень та реальної політики / О.І.Брусиловська // Політика і час. – 2005. – № 8. – С.64–72.

6. Будкин В. Проблемы и перспективы сотрудничества между Европейским Союзом и Украиной / В.Будкин // Экономика Украины. – 2000. – № 9. – С.82–90.

7. Бунин И.М. Буржуазия в современном французском обществе: структура, психология, политические позиции / И.М. Бунин.– М.: Наука, 1978. – 288с.

8. Бунин И.М. Социалисты и общественно-политическая борьба во Франции в 80-е годы / И.М. Бунин.– М. : Наука, 1989. – 213 с.

9. Бураковський І. Десять років економічної реформи очима українських експертів / І.Бураковський, С.Макеєв // Політична думка. – 2001. – № 4. – С.56–67.

10. Бутовская-Илюшко И. Политическое прогнозирование: теоретико-познавательная и управленческая направленность [Электронный ресурс] / И.Бутовская-Илюшко. – Режим доступа: <http://www.martingroup.com.ua/baseknowns/articles/1.htm>

11. Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: уроки для України / А.С.Гальчинський // Політика і час. – 2005. – № 8. – С.18–28.

12. Гидденс Э. Устроение общества / Э. Гидденс. – М.: Академический проект, 2003. – 525 с.

13. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / [Білорус О.Г., Лук'яненко Д. Г. та ін.] ; кер. авт. кол. і наук. ред. О.Г.Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 734 с.

14. Иноземцев В.Л. Глобальный конфликт XXI в. Размышление об истоках и перспективах межцивилизационных противоречий / В.Л. Иноземцев, Е.С. Кузнецова // ПОЛИС. – 2001. – № 6. – С.131–140.

15. Їжак О. Інтеграція без насильства / О.Їжак // Політика і час. – 2005. – № 2. – С.61–70.

16. Креминский А.И. Общество, право, рациональность в контексте постнеклассической методологии / А.И.Креминский // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 43. – С.260–265.

17. Кристи Н. Пределы наказания / Н.Кристи. – М. : Прогресс, 1985. – 176с.

18. Лук'янов А. Інформаційна складова та прогноз ринку ОБТ / А.Лук'янов // Політика і час. – 2005. – №12.– С.71–74.

19. Лугвин С.Б. Социальные трансформации и государственная бюрократия / С.Б. Лугвин // Вопросы философии. – 2006. – №2. – С.102–115.

20. Лутай В.С. Основной вопрос современной философии. Синергетический подход / В.С. Лутай. – К. : Издатель ПАРАПАН, 2004. – 156 с.

21. Сидорина Т.Ю. Социальная политика – попытка философской интерпретации / Т.Ю.Сидорина // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С.20–29.

22. Соколов М.М. Русское национальное единство: анализ политического стиля радикально-националистической организации / М.М.Соколов // Полис. – 2006. – №1. – С.67–77.

23. Спиридонова В.И. Бюрократия и реформа (анализ концепции М.Крозье) / В.И. Спиридонова. – М.: ИФ РАН, 1997. – 202 с.

24. Степин В.С. Философия и эпоха цивилизационных перемен / В.С.Степин // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С.16–26.

25. Технология власти (философско-политический анализ) / [ред. Р.И. Соколова]. – М.: ИФ РАН, 1995. – 163 с.

26. Чистілін Д.К. Наше місце в Євразії / Д.К.Чистілін // Політика і час. – 2005. – №11. – С.60–65.

3.4. Рейтингові оцінки американських незалежних «мозкових центрів»

Перше десятиліття ХХІ століття внесло кардинальні зміни у систему міжнародних відносин. Росія пережила неочікуваний підйом, а Сполучені Штати мали серйозні проблеми, докладаючи зусиль по створенню нового світу. Проте, сьогодні ми маємо більш впевнену Росію (до речі, як завжди) та перейняті постійними сумнівами Сполучені Штати. Головне, що таку ситуацію докорінно не може змінити навіть значно переважаючий потенціал США.

Відмінність потенціалів, зумовлена глибоким та стабільним дисбалансом сили і багатства на користь США, лише ускладнює проблему. Проте, зважаючи на всілякі негаразди, нині Сполучені Штати залишаються наймогутнішою країною світу – глобальною державою за всіма характеристиками. Окрім цього, в контексті мобілізації світової спільноти на боротьбу з міжнародним тероризмом ця теза не втрачає своєї значимості, незважаючи на відносне падіння частки американської економіки у світовому валовому продукті [1, с.1–9]. Америка й американці відчують свою глобальну місію і твердо переконані в те, що поширення демократії сприятиме їхній безпеці та достатку. Це одна з глибинних причин непорозумінь між політиками двох держав. Стереотипи «холодної війни» та очевидні асиметрії сформували в кожній країні ідеологізовані й упереджені оцінки конкретних політичних кроків своїх опонентів, що скоріше за все викликало занепокоєння та загострювало розподіл, аніж сприяло зближенню [2].

У зв'язку з цим та поряд із американським гегемонізмом щодо глобальних справ у різних державах світу, передусім у Сполучених Штатах як єдиній після розпаду СРСР наддержаві знову посилюється

інтерес до інформаційного та аналітичного забезпечення зовнішньої і безпекової політики. Наростає значення досліджень, що здійснюються незалежними дослідницькими центрами, кількість яких у світі сягає майже п'яти з половиною тисяч. У межах спеціальних рейтингових (іміджевих) проектів Пенсільванський університет через експертні опитування виділив 405 дослідницьких інституцій, у першу чергу за оцінкою фінансової забезпеченості, фаховому рівню досліджень, спроможності залучати кваліфікованих вчених, можливостях впливати на владу та здатності налагодити ефективний зв'язок між наукою і державною політикою.

Згідно результатів аналізу дослідницьких проектів, нами зроблено спробу представити загальну картину рейтингування (іміджування) власне незалежних «мозкових центрів» США та виділити ті з них, що є найбільш потужними і ефективними в сфері досліджень зовнішньої політики, міжнародних відносин і безпеки, а також роз'яснити мотиваційні засади вибору саме цих центрів. Дуже красномовно щодо важливості для Сполучених Штатів діяльності дослідників міжнародних відносин і зовнішньої політики висловлюються окремі коментатори, зазначаючи, що «мозкові центри» взагалі контролюють Америку.

З-поміж усього, перше, що варто відзначити – це безумовне лідерство у кількісних та сутнісних показниках оцінювання «мозкових центрів» держав, які входять до складу Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). На нашу думку, високий рівень фінансування їхньої діяльності визначається прагненням національних урядів організувати концептуальне і рекомендаційне забезпечення механізмів, спроможних поглибити домінування західної моделі побудови світ-системи і організації міжнародних відносин. Паралельно необхідно виділити зростання уваги до розвитку дослідницьких центрів в економічно розвинутих державах Східної Азії.

Стисло представляючи дослідницькі центри інших держав, із зрозумілих причин зосередимося на рейтингуванні тих з них,

що діють у Сполучених Штатах Америки. Поряд з проектом Інституту досліджень зовнішньої політики Пенсільванського університету 2007 року [3] до аналізу залучено концептуальні оцінки та емпіричні дані, представлені в колективній праці за загальною редакцією Дж. МакГанна «Мозкові центри» і політологічні поради в США: науковці, радники і прибічники» [4], а також в інших дослідженнях.

Аналіз цих центрів, проведений із урахуванням специфіки предмету дослідження, теоретико-методологічних та політико-ідеологічних особливостей оцінювання й імідування зовнішньополітичного курсу Російської Федерації, дав змогу поставити на перше місце серед великої кількості американських «мозкових центрів» корпорацію «РЕНД» та Інститут Брукінгса.

Вирішальну роль при формулюванні такої оцінки відіграв очевидний пріоритет цих двох «мозкових центрів» у дослідженнях безпекового змісту, вивченні ключових вимірів американо-радянського протистояння. Їхнє значення актуалізувалося в нових формах із становленням Російської Федерації як впливового учасника міжнародних відносин.

Інший суттєвий аспект – фінансування. Тут перевага «РЕНД» над своїми партнерами і конкурентами є очевидною. Навіть Інститут Брукінгса у Вашингтоні, який у згаданому вище рейтинговому дослідженні займає перше місце, має на виконання своєї роботи трохи більше 60 мільйонів доларів, Рада зовнішніх відносин – біля 40 мільйонів доларів, фонд Карнегі – 22 мільйони доларів, фонд «Спадщини» – дещо менше 50-ти мільйонів доларів, Центр стратегічних і міжнародних досліджень – 29 мільйонів доларів, Американський інститут підприємництва – понад 23 мільйони доларів, водночас як фінансові можливості «РЕНД» перевищують 250 мільйонів доларів.

Показовим є те, що саме Інститут Брукінгса, корпорація «РЕНД» і Американський інститут підприємництва поряд з такими державними дослідницькими структурами, як підрозділ Білого дому, що займається аналізом внутрішньої політики, управління

політичного аналізу уряду США, відповідні структури департаменту внутрішніх справ, урядове управління планування і оцінювання, дослідницька служба конгресу, його бюджетне управління разом з управлінням технологічних оцінювань та іншими державними дослідницькими установами, стали для авторів колективної праці «Організації політичного аналізу: допомагаючи урядові думати» базовими об'єктами вивчення. Докладна історія причин формування таких центрів, зокрема, представлена редактором монографії К.Вайсс, яка відносить Фонд Рассел Сейдж, створений 1907 року, до піонерів нового інституційного виду здійснення дослідницьких проєктів в рамках організацій громадянського суспільства [5, с. 1–18].

Як уже зазначалося, корпорацію «РЕНД» було створено після Другої світової війни за умов вирішення проблем глобального політико-системного протистояння. Помітний брак концептуального забезпечення саме безпекового курсу в протистоянні з Росією / СРСР, за умов прискореного становлення Сполучених Штатів як глобальної держави і повного заперечення ізоляціонізму, спонукав саме американських військових до фінансування нового проєкту. Хоча формально заснування «РЕНД» слушно асоціюється з діяльністю невеликої групи науковців, які мали забезпечити технологічну перевагу США у світі, насправді в самій цій ідеї варто виділити фактор «холодної війни» між Сходом і Заходом, Сполученими Штатами і Радянським Союзом. Упродовж тривалого часу розробки корпорації переважно спрямовувалися на наукове забезпечення щодо відпрацювання нових механізмів ведення війни, що спричинило тісний зв'язок цього «мозкового центру» з Пентагоном.

На оборонній ділянці роботи корпорація «РЕНД» досягла високої ефективності досліджень, що підштовхнуло радянську ідеологічну машину до гострих нападок стосовно діяльності науковців цього центру. Особливість його спеціалізації в роки системного протиборства з СРСР простежується на розробці передового розвідувального супутника CORONA. Відтак, завершенням цього проєкту 1959 року «РЕНД» підкреслює спрямованість своїх дослідницьких зусиль

на безпрецедентну перевагу США у проведенні розвідувальної діяльності проти СРСР з використанням найсучасніших технологій.

Саме тому, на початок 1960-х років «РЕНД» затвердила себе центром розробки ядерної стратегії своєї держави і водночас лідером у вивченні військової стратегії Росії / СРСР. Корпорацією, зокрема, була розроблена теорія ігор, що дало змогу поліпшити прогнозування ймовірної поведінки Радянського Союзу під час воєнного конфлікту. У ті ж 1960-ті роки міністр оборони Р.Макнамара запросив молодих аналітиків «РЕНД» допомогти в реорганізації Пентагону.

Саме цей міністр оборони жорстко виступив проти радикальних інституційних змін, запропонованих групою політиків і експертів, призначених президентом Дж.Кеннеді на чолі з сенатором Д.Симігнтоном задля відстоювання на свою користь аргументації провідних дослідників з корпорації «РЕНД». Створивши спеціальну дослідницьку групу в міністерстві оборони, Р.Макнамара завдяки здійсненим цією групою і корпорацією «РЕНД» розробкам, прийшов до висновку про доцільність спеціального врахування ідеологічного пріоритету у зовнішній політиці СРСР при реформуванні безпекової і оборонної стратегії США [6].

Загалом, підтримавши ідею щодо потреби поділу управлінських служб, Р.Макнамара з подання «РЕНД» чітко окреслив головне: доцільність проведення єдиної і цілісної безпекової політики, яка б ґрунтувалася не на окремих, часом суб'єктивних проектах, а включала б у себе певну єдність цілей і механізмів їх реалізації. При цьому міністр оборони не боявся вступати у концептуальне протистояння з главою держави.

Саме тому, Дж.Кеннеді у посланні конгресові 28 березня 1961 року фактично змушений був підтримати позицію Р.Макнамари щодо реформування оборонної програми, відкинувши принципи превентивного удару та взявши курс на забезпечення спроможності ядерних сил США дати належну відсіч на відповідний напад на Сполучені Штати. Водночас, саме такий підхід пропонувався дослідниками корпорації «РЕНД». Крім того, президент наголосив

на доцільності встановлення постійного і дієвого цивільного контролю над збройними силами.

Для молодого глави американської держави первинним стало попередження «ерозії» західної спільноти націй шляхом втягування у так звані обмежені війни, які, згідно аргументації корпорації «РЕНД», навмисне провокувалися Москвою.

Разом президент і міністр оборони практично відкинули традиційні ідеї експертного співтовариства, що слухняно обслуговувало владу, про «необмежену відплату» агресорам. Переваги одержали розробки незалежних дослідників з корпорації «РЕНД», які обґрунтували доцільність нарощування цілісної американської переваги над Радянським Союзом в оборонній і безпековій сферах. Те ж саме сталося з їхніми, доволі небезпечними для рейтингу влади пропозиціями, щодо поетапного посилення здатності США протидіяти так званим «національно-визвольним війнам», які також провокувалися Москвою, замість украй популярного серед частини виборців негайного заперечення американського втручання взагалі. Саме Р.Макнамарі у концептуальному поданні «РЕНД» та в його цілісному обґрунтуванні належить згода на фундаментальну ідею американських науковців, згідно з якою такі війни варто кваліфікувати як прояви міжнародного тероризму.

Не маючи на меті оцінювати ефективність і правильність принципів підходів Р.Макнамари із загальних філософських гуманістичних позицій, відзначаємо те, що він пішов на формулювання ідеї розширення ролі ядерної зброї як вирішального чинника стримування зовнішніх агресорів, першими серед яких було визначено СРСР і Організацію Варшавського договору. Саме йому належить пропозиція захисту членів НАТО від агресії демонстрацією спільної і, головне, незаперечної переваги в ядерних озброєннях, якості засобів їх доставки, загальному технологічному забезпеченні. Та найбільшим проявом нового сприйняття наукових напрацювань та ідей варто у цьому випадку вважати проголошення стратегії, яка виключала знищення міст ворожої держави при розв'язанні

війни з нею, обмежуючись руйнуванням збройних сил і складів боєприпасів. Тим самим він просто змусив радянське керівництво також переглянути свою позицію у питаннях ядерної атаки на густозаселені міські зони.

І нарешті, саме Р.Макнамара домігся, за сприяння подання корпорації «РЕНД» і Ради зовнішніх відносин США, втягування Радянського Союзу в таку гонку озброєнь, яка в часи президентства Р.Рейгана вилася в остаточне знесення економіки ідеологічної імперії. Усвідомлюючи той факт, що позиція цього міністра оборони США ґрунтувалася на верховенстві національних інтересів Америки у їх тогочасних вимірах, головним серед яких було не просто стримування комуністичної експансії, а й переведення її в площину нездійсненності, дії Р.Макнамари викликали незадоволення серед частини американських високоставлених військових.

Однак, виходячи із контексту дослідження, була здатність Р.Макнамари відкинути домінуючі експертні розробки й вдатися до ідей бодай відносно незалежних дослідницьких центрів. Закономірним наслідком відсутності єдності в оцінюваннях позиції цього державного діяча стала поява його ідейних опонентів серед американських політиків і науковців. Першочергово це стосується таких критиків безпекової доктрини Дж.Кеннеді-Р.Макнамари, як А.Ентховен і К.Сміт, які також працювали в корпорації «РЕНД» або співпрацювали з нею. Це, до речі, свідчить про реальну можливість конкуренції серед науковців, які працюють у такому дослідницькому центрі. У своєму дослідженні оборонних програм США 1960-х років [7] вони наголошували, що політичний аналіз як механізм розробки ефективних рекомендацій, у тому числі на тему політико-ідеологічного протистояння з СРСР, варто здійснювати із урахуванням ширшого контексту світ-системи, тобто «ділити складну проблему на складові частини для кращого розуміння». На їхню думку, політичний аналіз включає в себе аналіз системний, а не навпаки.

Незважаючи на незгоду з окремими постулатами Р.Макнамари, А.Ентховен і К.Сміт наводять окремі приклади зваженого ставлення цього міністра оборони до позиції незалежних науковців, яким доручалося здійснювати політико-системний аналіз певних програм Пентагона на постійних засадах. Саме у такий спосіб безпекова і оборонна політика США почала виразніше вписуватися у ширший контекст міжнародних відносин з метою знаходження і забезпечення шляхів, форм і механізмів оптимізації захисту національних потреб, урахування вартості витрат для суспільства, розгляду альтернативних версій тощо. І все це обов'язково включало в себе відкритий і цілісний аналіз, який би початково був обґрунтований загальними, а не партійними інтересами. Було розроблено спеціальний документ під назвою «Концепція розвитку», згідно з яким на тих же постійних засадах вивчалися дії, програми, витрати і технічні ризики міністерства оборони. При прийнятті найскладніших рішень Р.Макнамара покладался на політико-системних аналітиків. Наприклад, він відмовився від розробки бомбардувальника В-70 замість В-52, пославшись на неспіврозмірність видатків із державного бюджету та потенційної ефективності нового літака, з одного боку, й на переконання науковців і експертів у тому, що майбутнє за ракетними носіями, з іншого боку.

Наступним за значенням напрямом еволюції дослідницької діяльності корпорації «РЕНД» стало забезпечення розвитку комунікаційної індустрії, що зумовило американську перевагу над СРСР / Росією й у цій дуже значимій сфері. В контексті актуалізації наведених аргументів відзначимо, що корпорації «РЕНД» незаперечно належить пріоритет у розробці комутатора пакетів, покладеного в основу побудови Інтернету. Велику роль у цьому зіграли реалізовані Пентагоном напрацювання П.Барана, відомі у формі світової системи пакетної комунікації як безпосереднього попередника Інтернету.

Також протягом 1960-х років корпорація «РЕНД» спрямовує свої дослідження у сферу освіти, реформи охорони здоров'я і кримінального права. З приходом до влади Р.Ніксона (1969) цей «мозковий центр» уже мав вагомі напрацювання в соціальній політиці.

Нині з 50% багатомільйонного бюджету «РЕНД», що наповнюється державою, доволі значна сума спрямовується поза межі проектів військового призначення. У дослідженнях зовнішньої політики Росії вирізняються кілька базових аспектів, серед яких головними є два: європейська безпека у контексті відродження великодержавних амбіцій Москви та плани Кремля відтворити поляризацію у міжнародних відносинах, у тому числі за рахунок російського контролю на теренах колишнього СРСР.

У корпорації працює близько однієї тисячі дослідників, які досліджують дуже широке коло питань, починаючи від розробок відновлювальних засобів енергетичного забезпечення і завершуючи політологічним вимірюванням близькосхідного конфлікту та відносин з Росією і Китаєм. Корпорація «РЕНД» має філії в Європі, а про її особливий вплив на формування зовнішньополітичної стратегії США свідчить промовиста назва однієї з багатьох аналітичних розвідок про корпорацію – «Мозковий центр», що контролює Америку» [8].

Монографія А.Абелли, що вийшла у 2008 році, переконливою аргументацією доводить, що значною мірою саме завдяки концептуальним і прикладним ідеям та розробкам корпорації «РЕНД» Сполучені Штати перемогли у системному протистоянні з СРСР і досягли безпрецедентного глобального лідерства наприкінці 20-го століття [9].

Аналітичний незалежний центр «РЕНД» є особливим також завдяки:

- високим кількісним показникам публікацій поважних науковців з усіх науково-дослідницьких центрів США;
- привабливості щодо роботи провідних науковців і експертів;
- доступу до американських політичних і ділових еліт, засобів масової інформації;
- індексу цитування публікацій в науковій літературі США та інших країн;
- високому рівню репутації в засобах масової інформації, що проявляється у постійному залученні дослідників Корпорації до політичних шоу та інтерв'ю;

- визнанню у політичному світі, що проявляється в урядових призначеннях, запрошеннях на офіційні брифінги високопосадовців, слухання в конгресі тощо;

- розмірам зарплат і винагород, числом приватних контрактів і замовлень на виконання досліджень;

- відповідності вимогам фінансових донорів;

- загальним досягненням у формі політичних пропозицій, публікацій, інтерв'ю, конференцій, «круглих столів»;

- преміям і винагородам на різних конкурсах;

- ефективності у підготовці свідчень, академічних презентацій, здійсненні досліджень і освітніх проектів;

- спроможності створювати нові знання та розробляти альтернативні політичні проекти, а також долати розходження у рівні підготовленості політиків до практичної діяльності;

- успішності дій, спрямованих на провокування політиків і державних діячів до реалізації нових політичних проектів.

Концентрація значної уваги на розробках корпорації «РЕНД» з проблематики російської зовнішньої політики підтверджує одну із концептуальних ідей дослідження, яка полягає в тому, що у двосторонніх відносинах США з СРСР / Росією ключову роль постійно відігравав і відіграватиме безпековий чинник. Водночас для максимального забезпечення об'єктивності авторського дослідження для аналізу використовуємо дослідницькі розробки Інституту досліджень зовнішньої політики, Центру стратегічних і міжнародних досліджень, фонд «Спадщини», Американського інституту підприємництва, фонд Карнегі за міжнародний мир тощо.

Як твердять самі науковці Інституту Брукінгса, установа є незалежною і займається дослідженнями та аналізом проблем, що виникають в економіці, зовнішній політиці і управлінні. Понад 140 американських і зарубіжних науковців на постійних засадах готують монографічні дослідження, аналітичні розвідки і доповіді, статті, виступають зі свідченнями в комітетах американського конгресу, беруть участь у різного роду наукових і науково-практичних фору-

мах. Організація, що фінансується за рахунок донорів і грантів, розпочала свою діяльність з ініціативи групи заможних американців у роки Першої світової війни (1916) під назвою Інститут урядових досліджень, задекларувала собі за мету сприяти реалізації ідеї самодостатньої економіки. Дослідники інституту відіграли суттєву роль у розробці низки фундаментальних програм реформування системи державного управління. Відповідно до закону 1927 року про бюджет і облік, Інститут набув статусу дослідницького центру національного рівня і того ж року він був реформований і названий на честь відомого філантропа і громадянського активіста Роберта Самерса Брукінгса [10]. У списку величезного доробку Інституту необхідно окремо відзначити стратегічні рекомендації різним рядовим установам Сполучених Штатів.

Після Другої світової війни Інститут Брукінгса завоював репутацію ліберальної дослідницької установи і, одержавши фінансову підтримку Фонду Форда, поступово кристалізувався як провідний «мозковий центр». У 1960-ті роки, як і корпорація «РЕНД», дослідники інституту займалися інноваційними проектами в питаннях ведення війни, а також у сфері освіти, охорони здоров'я, податкової політики [11]. Але особливо Інститут відзначався розробками з міжнародної економіки та зовнішніх справ. У політичному сенсі ближчий до демократичної партії, Інститут неодноразово кооперувався з консервативними «мозковими центрами», зокрема, Американським інститутом підприємництва в питаннях зовнішньої торгівлі.

Загалом же на 2007 рік у Північній Америці діяло 34, 25 % усіх «мозкових центрів» світу, тобто 1872 із 5465-ти, з яких 1777 припадало на Сполучені Штати [12, с. 11].

Основними напрямками дослідницької діяльності таких центрів залишаються внутрішня і зовнішня політика своїх країн та міжнародні відносини. Сполучені Штати у цій сфері вирізняються більш високим рівнем диференціації дослідницьких проектів, які включають практично всі значимі аспекти життя світового співтовариства.

Зростаюча кількість «мозкових центрів» у США супроводжується зростанням конкуренції, що, з одного боку, веде до підвищення ефективності наукових розробок і рекомендацій, а з іншого – створює ефект повторень положень, висновків і рекомендацій, який спостерігається і в розробках на російську тематику.

Заслуговує на увагу й те, що «мозкові центри» різних політичних уподобань не завжди активно співробітничать між собою щодо реалізації тематично близьких проектів. Діалектика спостерігається в тому, що зростаюча кількість таких центрів і проектів спричиняє ефект синергії, який проявляється у можливості вибору державними діячами, політиками, бізнесом, а водночас посилює конкуренцію за доступ до фінансових джерел і замовлень. Така ситуація, у свою чергу, спричиняє диференціацію об'єктів досліджень, що також є помітним елементом на ринку наукової аналітики.

Ще одна виразна діалектична тенденція проглядається в політико-ідеологічній поляризації та конкуренції ідей. З одного боку, це виражається через появу нових концептуальних підходів і новаторських рекомендацій, а з іншого – у прагненні багатьох центрів максимально адаптувати зміст своїх досліджень, положень, висновків і рекомендацій до потреб діючої адміністрації США. Врешті, саме у безпековому вимірі досліджень на зовнішньополітичну тематику спостерігаємо доволі активну роль «мозкових центрів» у нагнітанні проблеми викликів і загроз національній безпеці США, а також ініціюванні нових політико-ідеологічних протистоянь на міжнародному рівні.

З'являється дедалі більше так званих обслуговуючих дослідницьких центрів, які свою діяльність організовують на засадах адаптації наукових проектів до поглядів певного державного діяча, відомства чи політичної сили. Як наслідок цього, посилюється дихотомія між ліберально і консервативно орієнтованими «мозковими центрами» при помітному зниженні числа зважених центристів. За близькості цільових позицій лібералів і консерваторів знижується якість наукових дискусій, незважаючи на формальну незалежність

дослідників. Працівник управлінських органів одного з таких центрів заявив, що обслуговуюча функція вкупі з «війною ідей» «створила ситуацію, за якої дві сторони однієї проблеми викликають мало інтересу у сенсі деталізованого аналітичного розгляду, а якщо група не підтримує предмет (дослідження) на 100%, вона сприймається союзником «ворога» [13, с.15]. Дослідження, у якому пропонується цей висновок, аргументовано показує, що обслуговування політиків веде до обмеження інновацій у діяльності «мозкових центрів», а також ускладнює презентацію нетрадиційних ідей – це виглядає як прагнення догодити.

Однак, вчений вбачає у цьому і певні позитиви. Адже, окремі дослідницькі інститути, популяризуючи тих чи інших державних і політичних діячів, зокрема, через цитування їхніх висловлювань, збільшують інтерес до себе з їхнього боку, що спонукає самі «мозкові центри» актуалізувати свої дослідження, зосереджуватися на гострих проблемах сучасності, дотримуватися точності в інформаційних наповненнях, бути обережнішими у так званому розвінчанні опонентів у США і за кордоном. Вищезгадуваний Дж.Макганн [12] відзначає, що лише 5 із 23-х респондентів, яких він опитав, вказали на свою незалежність від певних політиків. У сфері зовнішньополітичних досліджень він вказує на більш низький рівень впливу ефекту обслуговування, оскільки тут меншу роль відіграє ідеологія, а більшу – національний і суспільний інтерес. І все ж він попереджає, що подальше збільшення обслуговуючих проектів може спричинити ерозію довіри до «мозкових центрів» та їхніх ідей, висновків і рекомендацій.

Інший аспект оптимізації дослідницьких центрів пов'язаний із мережею Інтернет і засобами масової інформації. Йдеться про те, що миттєве розповсюдження тих чи інших текстів наукових напрацювань, навіть елементарне представлення їх у загальних формах спричиняє можливість концептуального відтворення іншими авторами без можливості закидів в компіляції чи плагіаті, оскільки зазвичай застосовується інша аргументація і методика, а також подаються радикально відмінні емпіричні дані.

За умов глобальної фінансово-економічної кризи чинник фінансування може посилити свій вплив на діяльність «мозкових центрів». Він обмежує незалежність дослідника та сміливість, потребу для розробки і відстоювання новаторських ідей.

Однак, висловлені критичні зауваження не заважають «мозковим центрам» США знаходити споживачів своєї інтелектуальної продукції у вищих ешелонах влади, а нерідко й брати участь у реалізації своїх стратегічних рекомендацій. Події 11 вересня 2001 року серйозно посилили тенденцію наростаючого інтересу верховної влади до зовнішньої політики і національної безпеки, порушення якої можуть здійснюватися зовнішніми силами з американської території. Дедалі більше аналітиків і експертів незалежних дослідницьких установ Сполучених Штатів одержують добрі можливості підняти рівень освіченості чиновників і політиків на всіх щаблях державної ієрархії. Як наслідок, численні «мозкові центри» стали спроможними реалізовувати свій потенціал одразу за двома напрямками – дослідницько-рекомендаційному і державно-політичному. Таким чином, стає дедалі більш доцільно займатися переважно сучасними тенденціями в політиці у їхньому взаємозв'язку, переплетеннях та інноваційних проявах, що не завжди помітні на рівні публічних презентацій.

Особливо значимим фактором, що фактично об'єднує підходи провідних американських «мозкових центрів», є постійний розгляд міжнародної проблематики крізь консолідоване і цілісне застосування понять «американська відповідальність» – «глобальна справедливість». Щоразу йдеться про те, що друге неможливе без американського лідерства [14, с.238–340]. Також для них дуже суттєвим у організаційному і дослідницькому аспектах є поєднання національного і глобального аспектів у постановці й реалізації цілей політичного аналізу і стратегічного оцінювання. Причому, робити це вони прагнуть посилаючись на методичні підходи, пов'язані з обов'язковістю альтернативних оцінювань і розробки альтернативних політичних проектів і рекомендацій.

Попит на новаторські ідеї послаблює негативний вплив чинника обслуговування, оскільки у сучасних складних міжнародних відносинах тільки пошуки політичних альтернатив і проектування відповідних сценаріїв та прогнозів спроможні забезпечити ефективність здійснюваних досліджень. Серед постійно присутніх новацій останнього часу особливо вирізняється включення енергетичної безпеки в загальний об'єкт дослідження зовнішньої політики і безпеки. Причому, така тенденція почала виділятися ще за кілька років до розгортання першої і наступних газових воєн між Росією та Україною і аналізом їх наслідків для європейського регіону [15].

Відтак, об'єктивна ситуація часом просто диктує спонсорам і замовникам дослідницької продукції умову відмовлятися від послуг обслуговуючих виконавців.

Нарешті, категорія незалежних дослідників, які вивчають проблемні аспекти діяльності «мозкових центрів», спрямована на концептуальне забезпечення зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки, концентрує свої зусилля на розробці рекомендацій, які мають на меті підвищення ефективності їхньої (центрів) діяльності. Посилаючись на численні міркування, включно з ідеєю використання відповідного досвіду поза межами США, наведемо для прикладу рекомендації Дж.Макганна:

Скликати робочу групу з представників багатьох «мозкових центрів» для розробки низки альтернативних стратегій і рекомендацій з метою поліпшення обставин фінансування таких організацій.

Запропонувати донорам застосовувати більш стратегічні довготривалі у часі підходи до фінансування дослідницьких установ, з тим, щоб у такий спосіб залучати додаткові інститути і розширювати коло об'єктів досліджень та зменшувати при цьому дріб'язкове втручання у плани і діяльність «мозкових центрів».

Спеціальне зібрання донорів має створити форум, на якому «мозкові центри («мозкові центри» політичних досліджень), політики і засоби масової інформації (користувачі політичних досліджень) та донори (приватні фундації і корпорації) у ході конструктивного

діалогу на тему фінансування тих чи інших проектів вийшли б на взаємне розуміння доцільності новаторських, міждисциплінарних, далекоглядних і ефективних досліджень складних і часто заплутаних проблем сучасності.

Донори і «мозкові центри» мають потреби у проведенні дослідження шляхів прискореної синергії, співробітництва і консолідації планів і дій американських незалежних установ, які здійснюють аналітичну та експертну діяльність.

Створити консолідовану мережу продуманих і зважених стандартів фінансування досліджень з тим, щоб ізолювати «мозкові центри» від приватних і державних донорів, які можуть здійснювати небажаний вплив на характер оцінок, аналізу і висновків.

Усвідомлюючи, що «мозкові центри» є позитивом для держави і суспільств, варто продемонструвати приклади їхньої ефективності політикам, чиновникам, організаціям громадянського суспільства, громадянам на засадах чітко сформульованих критеріїв оцінювання.

Самі «мозкові центри» мають вивчити ефективність використання телебачення та Інтернету, щоб на цій основі розробити рекомендації щодо змін ситуації у цій сфері на краще в напрямку новаторства і альтернативних розробок.

Потрібно застосувати спеціальні стратегії і технології оцінювання співвідношення ефективності дослідницької діяльності та вкладених у це коштів, які можуть бути частково відшкодовані через ті чи інші проекти на телебаченні та в Інтернеті.

Досягти мінімізації кількості обслуговуючих центрів, окремих дослідників і проектів, які ними здійснюються.

Пріоритет політико-системного аналізу, що у авторському тлумаченні є синонімом поняття «політичний аналіз» у дослідницьких проектах провідних «мозкових центрів» Сполучених Штатів, зумовлений помітним наростанням розмаїтості сучасного світу, складністю цілісного оцінювання суті нинішньої міжнародної системи, яка складається з величезної кількості акторів і демонструє початкові і суперечливі тенденції у ході свого формування. У конкретних

розробках таких центрів політичний аналіз передусім визначається як концентроване зусилля з метою дослідження і виявлення ключових властивостей альтернативних версій політичного курсу, чому слугує стратегічне осмислення з використанням нормативного методу. У такий спосіб посилюється точність прогнозування наслідків дії тієї чи іншої держави на міжнародній арені для інших учасників дво- і багатосторонніх відносин і для системи загалом.

На передові позиції в аналітичному процесі таких центрів виноситься також проблема відповідності тих чи інших дій адміністрації США національним інтересам держави у трьох їх вимірах – життєвому, головному та периферійному. Тут доволі значною залишається роль суб'єктивного фактора, тобто вплив персонального світосприйняття та світогляду на оцінки, положення і висновки, однак кожного разу дослідник зберігає право і можливість бути критичним у ставленні до того, що робить поточне керівництво Сполучених Штатів Америки. До розряду первинних концептуальних підходів американських «мозкових центрів» належить обов'язкове виділення і акцентування викликів, загроз і небезпек Сполученим Штатам від певної дії інших акторів міжнародних відносин. Відтак, зовнішня політика в американському специфічному вимірі покликана передусім бути інструментом забезпечення національної безпеки у повному розумінні поняття.

Невід'ємним атрибутом опрацювання емпіричного матеріалу, включно з документальними джерелами, виступає елемент вибору, що полягає у максимальному «відсіюванні» наявних у них особистих оцінок і зосередженні на чистому інформаційному полі. Важливе значення відводиться осмисленню інформаційних матеріалів, які готуються спеціальними службами Сполучених Штатів і є доступними для дослідників. Чітко розділяються поняття «наявність» інформації та «володіння» нею, причому змістовне наповнення іншого залежить від творчого досвіду конкретного науковця.

Точний вибір об'єкта дослідження обумовлюється базовими цілями, котрі, своєю чергою, значною мірою визначають його пред-

мет. Ця частина підготовки до реалізації певного дослідницького проекту посідає ключове місце.

Політико-системний аналіз стосовно російського вектора діяльності провідних американських дослідницьких центрів включає в себе значне коло обов'язкових методичних і концептуальних елементів, однак першим з них стабільно залишається віднесення Російської Федерації до категорії великих держав, що мають високу вагу у розробці, прийнятті та реалізації рішень регіонального і глобального характеру, а також можуть суттєво впливати на принципів показники міжнародної системи.

Отже, для оптимізації стратегічного оцінювання досліджень американських «мозкових центрів» важливого значення надаємо створенню їхнього рейтингу, що періодично здійснюється соціологічними службами і політологами. Місця в рейтингу, які вони відводять таким центрам, насамперед визначаються такими факторами, як ступінь впливу на органи державної влади та обсяги фінансування, від яких значною мірою залежить спроможність залучити науковців вищої кваліфікації до постійної роботи або до виконання конкретних проектів на контрактних засадах. Існуючі рейтинги тривалий час залишаються практично незмінними у тому сенсі, що перші місця посідають корпорація «РЕНД», Інститут Брукінгса, Рада зовнішніх відносин США, фундації Карнегі та фонд «Спадщина», Центр стратегічних і міжнародних досліджень, Центр американського прогресу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The Geopolitical Implications of the War Against Terrorism. – Washington, DC: CICS and James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 2002. – 9 p.
2. Hudson V.M. Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory / V. M. Hudson. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2006. – 234 p.

3. 2007 Survey of Think Tanks. A Summary Report. – Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2007, August. – 15 p.

4. Think Tanks and Policy Advice in the US: Academics, Advisors and Advocates / [Edited by James G. McGann]. – Florence, Kentucky: Routledge, 2009. – 216 p.

5. Organizations for Policy Analysis: Helping Government Think / [Edited by Carol H. Weiss]. – Newbury Park, Calif.: Sage, 1992. – 289 p.

6. Robert S. McNamara (January 21, 1961 – February 29, 1968). 8th Secretary of Defense Kennedy and Johnson Administration [Електронний ресурс] // Histories of the Secretaries of Defense.–Режим доступу до ресурсу: http://www.defenselink.mil/specials/secdef_histories/bios/mcnamara.htm.

7. Enthoven A.C. How Much is Enough? Shaping the Defense Program, 1961–1969 / Alain C. Enthoven, K. Wayne Smith. – New York: Harper&Row, 1971. – 364 p.

8. Abella A. The Rand Corporation: The Think Tank That Controls America [Електронний ресурс] / Alex Abella. – Режим доступу до ресурсу: <http://blogs.static.mentalfloss.com/blogs/archives/27657.html>.

9. Abella A. Soldiers of Reason. The RAND Corporation and the Rise of the American Empire / A. Abella. – Orlando, Florida: Harcourt. – 400 p.

10. Brookings Institution Company Description / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.hoovers.com/brookings-institution/--ID__114717--/free-co-profile.xhtml.

11. Critchlow D.T. The Brookings Institution, 1916–1952: Expertise and the Public Interest in a Democratic Society / D. T. Critchlow. – DeKalb: Northern Illinois University Press, 1985. – 247 pp.

12. McGann J.G. Scholars, Dollars and Policy Advice / J. G. McGann. – Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 2004. – 38 p.

13. Collier P. The Rockefellers: An American dynasty / P. Collier, D. Horowitz. – New York: Holt, Rinehart, & Winston, 1976. – 777 p.

14. Miller D. National Responsibility and Global Justice / D. Miller. – New York: Oxford University Press, 2008. – 264 p.

15. Bloomfield L.P., Jr. Global Markets and National Interests: The New Geopolitics of Energy, Capital, and Information / L.P. Bloomfield, Jr., J.A. Kelly, Jr. – Washington, DC: Center for Strategic & International Studies, 2002. – 264 p.

ПІСЛЯМОВА

Аналіз і прогноз як політичного, так і стратегічного характеру варто розглядати не як стале явище, а як процес, що динамічно розвивається. Передумова політичного аналізу полягає у здатності вирізняти в політичному середовищі окремі об'єкти, ідентифікувати їх з точки зору задоволення потреб, здійснювати відповідну оцінку й відбір.

За умов радикальних суспільних трансформацій у світі постійно існує потреба в науковому аналізі та прогнозуванні соціальних змін, триває процес інституціоналізації феноменів політичного аналізу і прогнозування, а також вже сформувався цілий прошарок політичних аналітиків, які мають вагомий вплив на реальну політику.

Розкриваючи функціонально-організаційний зв'язок «мозкових центрів» США і сфери публічної політики, встановлено, що організаційно-інституціональна підсистема громадянського суспільства включена в трисекторну модель суспільства: державні органи – бізнесові структури – громадські організації. Виходячи з цього, організаційно-інституціональна підсистема громадянського суспільства включає організації «третього сектора» (інституціоналізовані в існуючу політичну систему) та рухи «альтернативного громадянського суспільства» (які знаходяться поза існуючою політичною системою як слабкоінституціоналізовані або навіть неінституціоналізовані групи).

Чільне місце в організаційно-інституціональній структурі громадянського суспільства посідають аналітичні центри – об'єднання експертів, які володіють певною автономією і незалежні від держави та вузьких лобістських груп. Як суб'єкт дослідження публічної політики аналітичний центр представляє собою відносно відокремлену організаційно-функціональну

структуру в цілісній системі політичного управління суспільством, яка регулюється різними соціальними нормами (правом, мораллю, звичаями, традиціями тощо), має статус громадської, незалежної (неурядової та позапартійної), неприбуткової (непідприємницької та некомерційної) організації, дослідницька діяльність якої полягає у вивченні суспільно важливих проблем і виробленні шляхів їх розв'язання та зосереджена переважно на соціально-політичних проблемах національного рівня, є суспільно корисною, тобто такою, що впливає із загальносуспільних інтересів та орієнтується на них.

Специфічною ознакою «мозкових центрів» США як суб'єктів дослідження публічної політики є їх маркетингове спрямування, пов'язане з тим, що вони працюють на особливому ринку послуг – ринку політичного аналізу. Послуги, що пропонуються на ринку політичного аналізу, орієнтовані на проведення аналізу та надання прогнозування політичних ситуацій, процесів та інститутів, а також на рекомендації. Ринок політичного аналізу межує з ринком наукової політологічної продукції і ринком PR-продукції і відрізняється від них відповідно: а) характеристиками інформаційних продуктів, які різні за стилістикою і мовою (оскільки політична аналітика безпосередньо орієнтована на забезпечення ухвалення рішень); б) об'єктивністю політичної аналітики, яка не має на меті «догодити» споживачеві (замовнику).

«Мозкові центри» США у функціональному вимірі варто розглядати не лише як суб'єкти дослідження публічної політики, але і як агенти публічної політики, які своєю чергою приймають активну участь у формуванні державної політики в ході постановки злободенних (гостроактуальних) питань, їх широкого (публічного) обговорення в суспільстві та просування в центри ухвалення політичних рішень.

Більшість «мозкових центрів» як експертних корпорацій представляють групи специфічних інтересів, які володіють інформацією та досвідом, що вкрай потрібно уряду для вироблення ефективної політики. Аналітичні центри функціонують і як групи громадських інтересів, які репрезентують широкі, різнопланові, некомерційні інтереси. Як специфічний різновид подібних аналітичних структур існують центри, що обслуговують венчурні політичні проекти у сферах, де немає безпосереднього замовлення.

На основі моделювання американського прототипу сучасного аналітичного центру можна виділити наступні функції: генерація ідей і пропозицій для державної політики; проведення досліджень і репрезентація їх результатів громадськості; участь в оцінці урядових програм; підготовка рекомендацій для політиків; просування експертів на посади в органах влади; участь у дискусіях зі злободенних суспільних питань.

Загалом до основних функціональних напрямків діяльності «мозкових центрів» як суб'єктів дослідження публічної політики відносяться:

- 1) адвокатська дія;
- 2) внутрішньопартійні дослідження; 3) дослідження і політичне планування при уряді;
- 4) корпоративні консультанти;
- 5) просвітництво та освіта.

Отже, нині «мозкові центри» США – це потужний інтелектуальний потенціал, збагачений накопиченим досвідом співпраці з дослідницькими організаціями інших країн. Практика свідчить – ці структури, на відміну від державних дослідницьких установ, мобільніші, здатні залучати для розробок високопрофесійний експертний штат і відповідно пропонувати державі аналітичну продукцію високого професійного рівня, нові рішення, механізми й технології щодо їхньої реалізації.

Наукове видання

РЖЕВСЬКА

Ніна Федорівна

**ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ
І СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ
В США: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР**

МОНОГРАФІЯ

Редактор – Олена Кожушко

Верстка – Наталії Дум'як

Дизайн обкладинки – Наталії Валько

Формат 60x84/16 Умов. друк. арк.4,08 Наклад 300 пр

Видавець і виготовлювач - «Коло»

вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Україна 82100

тел./факс: (03244) 2 90 60

e-mail: koloopera@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 498 від 20.06.2001